

**СУВ РЕСУРСЛАРИНИ ҲАВЗАВИЙ
БОШҚАРИШ ВА РЕЖАЛАШТИРИШ**

УДК: 626.81: 351.79

Салоҳиддинов А.Т.

Сув ресурсларини ҳавзавий бошқариш ва режалаштириш

Ўқув қўлланмаси. Тошкент. ТИҚХММИ. 2018. 141 б.

Масъул муҳаррир:

Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси академиги, Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш муҳандислари институти кафедраси мудири, т.ф.д., проф. Мирсаидов М.М.

Тақризчилар:

- Сув хўжалиги вазирлиги “Сув кадастри ва сувни тежайдиган технологияларни ривожлантириш” бошқармаси бошлиғи, Қўчқоров Ш.

- Ирригация ва сув муаммолари илмий тадқиқот институти лаборатория мудири, т.ф.д., проф. Икромов Р.К.

Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш муҳандислари институти Илмий Кенгаши томонидан олий таълимнинг бакалаврият ва магистратура босқичи талабалари учун ўқув қўлланмаси сифатида тавсия этилган.

Ушбу ўқув қўлланмаси Марказий Осиё минтақавий экологик маркази томонидан амалга оширилаётган ва АҚШ халқаро ҳамкорлик агентлиги (USAID) томонидан молиялаштирилган “Сув, таълим ва ҳамкорлик” лойиҳаси доирасида, унинг молиявий ёрдамида тайёрланган.

Ўқув қўлланмасида сув ресурсларини сув хўжалиги мажмуасининг қатнашчилари, яъни манфаатдор томонлар иштирокида сув объектлари ҳавзалари даражасида бошқариш ва режалаштириш асослари ёритилган. Ўқув қўлланмаси олий таълим муассасалари талабалари учун мўлжалланган. Мазкур ўқув қўлланмасига киритилган маълумотлар, шунингдек илмий ходимлар, махсус фан ўқитувчилари ҳамда Марказий Осиёда сув ресурсларини бошқариш ва улардан самарали фойдаланиш муаммолари билан қизиққан мутахассисларнинг кенг доираси учун ҳам мўлжалланган.

В учебном пособии представлены основы бассейнового планирования и управления водными ресурсами на уровне бассейнов водных объектов с отдельных участников водохозяйственного комплекса, т.е. заинтересованных сторон. Учебное пособие рассчитано для студентов высших учебных заведений. Материалы, включенные в учебное пособие, также могут быть полезными научным работникам, преподавателям, а также широкому кругу специалистов, интересующихся проблемами рационального использования и устойчивого управления водными ресурсами в Центральной Азии.

The textbook provides basics of on basin level water resources planning and management with active participation of stakeholders. The textbook designed for students of higher education institutions. Materials and information included into the textbook also useful for researchers, faculty members and wide range of specialists interested in problems of sustainable water resources management and its sustainable use in conditions of the Central Asia.

МУНДАРИЖА

	Мундарижа.....	4
	Асосий атамалар ва таърифлар	6
	Кириш.....	9
I-Боб	Сув ресурсларини бошқариш турлари ва даражалари.....	10
	1.1. Сув ресурсларини бошқариш тушунчаси.....	10
	1.2. Сув ресурсларини бошқаришдан мақсад	12
	1.3. Сув ресурсларини бошқаришнинг гидрологик жихатлари	20
	1.4. Сув ресурсларини бошқаришнинг сиёсий жихатлари	22
	1.5. Сув ресурсларини бошқариш турлари, даражалари ва эволюцияси	26
	1.6. Марказий Осиёда сув ресурсларини бошқаришни такмиллаштириш чоралари	30
II -Боб	Ҳавзавий ташкилотлар ҳамда уларнинг сув ресурсларини ҳавзавий бошқариш режаларини ишлаб чиқиш ва уларни амалга оширишдаги роли.....	33
	2.1 Сув ресурсларини бошқаришда иштирок этувчи ҳавзавий ташкилотлар, уларнинг ташкил этиш зарурияти ва роли.....	34
	2.2 Ҳавзавий ташкилотларнинг ташкил этилиши ва ривожланиши	37
III -Боб	Сув ресурсларини ҳавзавий бошқариш.....	57
	3.1 Сув ресурсларини ҳавзавий бошқаришнинг моҳияти ва афзалликлари.....	57
	3.2 Сув ресурсларини ҳавзавий бошқаришнинг ҳуқуқий, ташкилий, ижтимоий-иқтисодий, экологик асослари ва имкониятлари.....	72
IV -Боб	Ҳавзавий режаларни ишлаб чиқиш. Сув ресурсларини ҳавзавий бошқаришни режалаштириш цикли.....	83
	4.1 Сув ресурсларини ҳавзавий бошқаришни режалаштириш жараёни: Режалаштириш цикли.....	83
	4.2 Стратегик назар. Стратегик назарни ишлаб чиқиш бошқичлари.....	86
	4.3 Мавжуд вазиятни таҳлил қилиш ва баҳолаш.....	87
	4.4 Мақсад ва вазифаларни аниқлаш.....	93
	4.5 Сув ресурсларини ҳавзавий бошқариш режаси (Ҳавзавий режа) матнини ишлаб чиқиш ва тасдиқлаш.....	96
	4.6 Ҳавзавий режаларни муҳокама қилиш ва уларни амалга оширишда ҳавзавий ташкилотларнинг ўрни.....	97
	4.7 Ҳавзавий режаларни амалга оширилишини мониторинг қилиш ва баҳолаш.....	98
	4.8 Узоқ муддатли стратегик режалаштириш.....	99
	4.9 Сув ресурсларини ҳавзавий бошқариш ва режалаштириш жараёнида баҳсли вазиятлар ва уларни бошқариш йўллари.....	104
V -Боб	Ҳавзавий режаларни ишлаб чиқиш ва амалга оширишда иқтисодий барқарорликни таъминлаш.....	128
	5.1 Ҳавзавий режаларни ишлаб чиқиш ва амалга оширишда зарурий ҳаражатлар.....	128

5.2	Ҳавзавий режаларни ишлаб чиқиш ва амалга оширишда эҳтимолий манбалар.....	130
5.3	Ҳавзавий режаларни ишлаб чиқиш ва амалга оширишда молиявий манбаларни жалб этишнинг муқобил усул ва йўллари.....	134
	Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.....	140

Асосий атамалар ва таърифлар

антропоген юклама – Инсон ва халқ хўжалигининг атроф муҳитга умуман ёки унинг алоҳида компонентларига (ландшафтлар, тупроқлар, атмосфера, сув муҳити, биота ва б.) бевосита ва билвосита таъсирининг ўлчови;

ҳавзавий туман (сув хўжалиги тумани) – сув объектларидан фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилиш соҳасида бошқарувнинг асосий бирлиги бўлиб, дарё ҳавзалари ва улар билан боғлиқ бўлган ер ости сувлари объектлари ва денгизлардан ташкил топади. Ҳавзавий туманларнинг чегаралари уларнинг таркибига киритилган гидрографик бирликлар чегаралари ва ички денгизларнинг уларга туташган чегаралари ва мамлакат территориал денгизлари чегаралари бўйича белгиланади;

Йирик дарё – ҳавзаси бир неча географик ҳудудларда жойлашган ва гидрологик режими ҳар бир географик зонадаги дарёларга хос бўлмаган дарё;

Сув объекти – сувлар доимий равишда ёки вақтинча тўпланадиган ва сув режимининг ўзига хос шакллари ва белгилари бўлган табиий (жилғалар, сойлар, дарёлар ва бошқалар) ҳамда сунъий (очиқ ва ёпиқ каналлар, шунингдек коллектор-дренаж тармоқлари) сув оқимлари, табиий (кўллар, денгизлар, ер ости сувли қатламлари) ва сунъий (сув омборлари, сел сувлари тўпланадиган жойлар, ҳовузлар ва бошқалар) сув ҳавзалари, шунингдек булоқлар ва бошқа объектлар;

Сув хўжалиги объекти — сув ресурсларини тўплаш, бошқариш, етказиб бериш, улардан фойдаланиш, уларни истеъмол қилиш, ажратиб бериш ва муҳофаза қилиш мақсадида сув хўжалиги фаолияти амалга ошириладиган сув объекти;

Сув режими – Сув объектлари ва тупроқ-грунтда сув сатҳи, тезлиги, сарфи ва ҳажмининг вақт бўйича ўзгариши;

Сув ресурслари – Сув объектларида мавжуд бўлган ва унинг миқдори ва сифатини вақт ва маконда бошқариш йўли билан фойдаланилган ёки фойдаланиш мумкин бўлган ер усти ва ер ости сувлари;

Сув муҳофазаси зонаси – Денгизлар, дарёлар, сойлар, канллар, сув омборлари, кўллар ва бошқа сув объектлари қирҳокларига туташган ва унда сув объектларининг ифлосланиши, лойқа босиши, сув ресурсларини барвақт камайиб кетиши ҳамда сув биологик ресурслари ва бошқа хайвонот ва ўсимлик дунёсини муҳофаза қилиш мақсадида хўжалик фаолиятини юритишнинг махсус режими ўрнатилган ҳудуд;

Сув истеъмоли (сувни истеъмол қилиш) — юридик ва жисмоний шахслар томонидан ўз эҳтиёжларини қондириш учун сув ресурсларидан уларни сув

объектидан белгиланган тартибда олган ҳолда фойдаланиш;

Сув истемолчиси — ўз эҳтиёжларини қондириш учун сув объектидан сув ресурсларини белгиланган тартибда олувчи юридик ёки жисмоний шахс;

Сувдан фойдаланиш — юридик ва жисмоний шахслар томонидан сув ресурсларини сув объектидан олмаган ҳолда улардан ўз эҳтиёжлари учун фойдаланиш;

Сувдан фойдаланувчи — сув ресурсларини сув объектидан олмаган ҳолда улардан ўз эҳтиёжлари учун фойдаланувчи юридик ёки жисмоний шахс;

Сувларнинг зарарли таъсири — сув тошиши, сув босиши, зах босиши ва сувларнинг ўзга таъсирлари натижасида айрим табиий-хўжалик объектлари ва ҳудудларнинг ювилиши, бузилиши, лойқа чўкиши, ботқоқланиши, шўрланиши ва бошқа салбий ҳодисалар;

Сув хўжалиги мажмуаси — мавжуд сув ресурслари билан атроф муҳит ва барча халқ хўжалик тармоқларини сувга бўлган талабини оптимал равишда қаноатлантириш имкониятини берувчи, сув ва сув билан боғлиқ табиат ресурсларидан оқилона фойдаланишни амалга оширувчи тадбирлар ва иншоотлар мажмуаси;

Сув хўжалиги мажмуаси қатнашчилари — бир сув ҳавзасининг сув ресурсларини биргаликда истемол қилувчи ва улардан фойдаланувчи халқ хўжалигининг турли тармоқлари;

Сув хўжалиги баланси – Сув хўжалиги мажмуи қатнашчиларининг дарё, ирригация тизимлари, сув хўжалиги туманлари ҳавзасида йилнинг турли сувлилик шароитларида сувга бўлган талабларининг мавжуд сув ресурсларига солиштирилган ҳолда бажарилган ҳисоблари;

Сув хўжалиги районлаштирилиши – сув хўжалиги балансларини ишлаб чиқиш мақсадида гидрографик бирликларни сув хўжалиги туманларига бўлиниши;

Сув хўжалиги тизими – сув объектлари ҳамда сув ресурсларидан рационал фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилишни таъминлашга мўлжалланган сув хўжалиги иншоотлари мажмуаси;

Сув хўжалиги участкаси – дарё ҳавзасининг сув объектидан сув ресурсларини олиш лимитларини ва сувдан фойдаланишнинг бошқа параметрларини ўрнатиш имкониятини яратувчи характеристикага эга бўлган қисми;

Гидрографик районлаштириш – мамлакат ҳудудини гидрографик бирликлар – дарё, ирригация тизимлари ҳавзалари ва субҳавзаларга бўлиниши;

Гидрографик бирлик – дарё, ирригация тизимлари ҳавзаси ёки дарё

ҳавзасининг асосий дарёсига қўшилувчи субҳавзаси;

Сув объектларининг давлат мониторинги - Давлат, турли ташкилотлар, юридик ва жисмоний шахслар тассаруфида бўлган сув объектларининг ҳолатини ўзгаришини кузатиш, баҳолаш ва башорат қилиш тизими;

Давлат сув реестри – Давлат, турли ташкилотлар, юридик ва жисмоний шахслар тассаруфида бўлган сув объектлари, улардан фойдаланиш ҳолати, дарё ҳавзалари ва ҳавза туманлари тўғрисидаги тизимлаштирилган маълумотлар тўплами;

Сувларнинг барвақт камайиб кетиши – ер усти ва ер ости сувлари захираларининг доимий камайиб ва сифатини ёмонлашиб бориши;

Сув сифати – сувнинг муайян мақсадларга яроқлилигини кўрсатувчи таркиби ва хоссалари характеристикаси;

Трансчегаравий сув объектлари — икки ва ундан ортиқ давлатлар чегараларини кесиб ўтадиган ёки шундай чегараларда жойлашган сув объектлари;

Трансчегаравий сувлар — икки ва ундан ортиқ давлатлар чегараларини кесиб ўтадиган ёки шундай чегараларда жойлашган ҳар қандай ер усти ёки ер ости сувлари»

КИРИШ

Назарий жихатдан қаралганда сув ресурслари туганмасдир, чунки уларнинг умумий микдори (сифатини эътиборга олмаганда) мавжуд талабларга нисбатан анча катта ҳамда чучук сувлар ресурслари сувнинг табиатдаги айланма ҳаракати жараёнида тикланиб, янгиланиб туради. Аммо сувни истеъмол қилиш шундай жадал суръатлар билан ўсмоқдаки, инсоният бугунги сув ресурслари тақчиллиги ва уларнинг сифатини ёмонлашиб бориши шароитида, ўзининг келажакдаги сувга бўладиган эҳтиёжларни қандай таъминлаш кераклиги ҳақидаги чуқур ўйга толмоқда. Бугунги кунга келиб сув ресурсларини барқарор бошқариш ва улардан самарали фойдаланишни таъминлаш – дунёда бутун бошли минтақалар ва мамлакатларнинг барқарор иқтисодий тараққиётида ҳал қилувчи аҳамият касб этувчи масалалардан бирига айланди. Мазкур масала сув ресурслари чекланган, иқтисодиёти ва аҳолиси тез ўсиб бораётган (демак сувга бўлган талаби ортиб бораётган), иқлим ўзгариши таъсирлари тобора кўпроқ сезилаётган (яъни сув билан таъминланиш шароити мураккаброк бўлган) Марказий Осиё минтақасидаги янги иқтисодий, ижтимоий, сиёсий ва экологик реалликлар шароитида ўта долзарб ва янада муҳимроқ аҳамият касб этмоқда. Чекланган сув ресурсларидан ҳам иқтисодий ва ҳам экологик талаблар барқарорлигини таъминлаган ҳолда фойдаланиш самарадорлигини ошириш замоннинг долзарб муаммосидир.

Истикболдаги ривожланиш имкониятлари кўп жихатдан мавжуд сув ресурсларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш даражасига, жамиятнинг сувдан фойдаланишга бўлган муносабатига бевосита боғлиқдир. Яқин келажакда сувга ўсиб бораётган талабларни - сув ресурслари бошқарувини такомиллаштириш, улардан фойдаланишни оқилонлаштириш ва ички захираларни топиш ҳисобига қондириш мумкин.

Таъкидлаш лозимки сув ресурсларини барқарор бошқариш ва улардан самарали фойдаланиш ўзига хос мураккаб йўналиш бўлиб, нафакат давлат ташкилотлари балки жамиятнинг барча ва ҳар бир аъзосини доимий эътиборини талаб этади. Бугунги кунда муқобили бўлмаган энг муҳим ҳаётий ресурс ҳисобланган сув ресурсларининг ўзига хос хусусиятларидан яна бири - уларнинг “умумфойдаланувчи ресурс” эканлигидир. Яъни сувдан фойдаланиш жараёнида бир вақтнинг ўзида миллионлаб сув истеъмолчилари иштирок этадилар. Сув ресурсларидан фойдаланишнинг умумий самарадорлигини таъминлашга эришиш учун фақат сув ҳўжалиги ёки унга тегишли бўлган ташкилотларнинг самарали фаолиятигина эмас, балки ҳар бир соҳада ва ҳар бир сувдан фойдаланувчи томонидан сувдан юқори самара билан фойдаланишга эришилиши муҳим аҳамият касб этади.

Сув ҳўжалигининг асосий вазифалари- халқ ҳўжалигининг барча тармоқ ва соҳаларининг, шунингдек, атроф муҳитнинг талабларидан келиб чиққан ҳолда уларни зарурий микдордаги ва сифатдаги сув билан таъминлаш, шунингдек сув билан боғлиқ сальбий оқибатларни олдини олишни ўз ичига олади. Сув ресурсларидан оқилона фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилишни бошқариш турли механизмлар жумладан техник, иқтисодий, ташкилий ва ижтимоий механизмлар ёрдамида амалга оширилади.

Сув ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини оширишнинг асосий йўналиши, сув ресурслари ва сувга бўлган талабларни барқарор бошқариш, сув хўжалиги мажмуаси қатнашчилари, яъни халқ хўжалиги соҳаларида самарасиз сув истеъмоли миқдорини қисқартиришга йўналтирилгандир. Мазкур масалада иккинчи йўналиш – сувдан фойдаланишнинг барча босқичларида катта миқдордаги сув йўқотилишларига барҳам беришдан иборатдир. Бугунги кунда сув йўқотилиши ҳолати сув хўжалиги мажмуасининг барча қатнашчилари тизимларида ҳам учрайди. Сув ресурсларини бошқариш зарурияти куйидаги ҳолатлар билан белгиланади:

- мавжуд сув ресурсларининг чекланганлиги ва нотекис тарқалганлиги;
- сувга бўлган талабнинг кескин ортиб бориши;
- сув ресурслари миқдорининг, уларнинг шаклланиш шароитлари ва манбаларига боғлиқ равишда вақт давомида ўзгарувчанлиги ва ўзгариш амплитудасининг катталиги;
- табиий ва антропоген омиллар таъсирида сув ресурсларининг ифлосланишининг кучайиб бориши;
- сув объектларининг табиатга ва халқ хўжалиги объектларига салбий таъсири (сув тошқини, сув босиши ва б.).

БМТ томонидан қабул қилинган ва 2030 йилгача бўлган даврга мўлжалланган барқарор тараққиёт соҳасидаги ривожланиш Кун тартибини амалга оширишда сув ресурсларини интеграл бошқариш (СРИБ)га эришилиши муҳим аҳамият касб этади. СРИБнинг асосий мақсади барча мамлакатларнинг барқарор ривожланиши учун чучук сувга бўлган этиёжини қондиришдан иборат. СРИБ ҳар бир алоҳида ҳолатда ўзига хос хусусиятларга эга жараён сифатида кўрилади. СРИБнинг асоси сувдан фойдаланишнинг барча турларини ўзаро боғлиқлигини тан олишдан иборат. СРИБда сув ресурслари тақсимоли ва бошқаруви бўйича қабул қилинадиган ва барча манфаатдор томонлар томонидан мақбулландиган қарорларда, сувдан фойдаланишнинг ҳар бир турини бошқасига бўлган таъсири ҳамда ҳавзаларнинг ижтимоий-иқтисодий ва экологик ривожланиш мақсадлари ҳисобга олинади.

Шу тариқа СРИБнинг асосий мақсади – барча даражада сув ресурсларини барқарор бошқариш ва ривожлантиришдир. Ҳавзавий режалаштиришни қўллаш эса СРИБ таъминлашнинг энг муҳим шакли бўлиб, ушбу қўлланманинг асосини ташкил этади.

I- боб. Сув ресурсларини бошқаришнинг турлари ва даражалари

1.1 Сув ресурсларини бошқариш тушунчаси

Сув ресурсларини бошқариш тушунчаси остида сув ресурсларини вақт ва ҳудудлар бўйича қайта тарқатиш, экологик барқарорлик талабларини ҳисобга олган ҳолда атроф муҳит барқарорлигини таъминлаш ва иқтисодиёт соҳаларининг сув ресурсларига бўлган (табиатнинг экологик ва жамиятнинг иқтисодий) талабларини оптимал равишда қондириш учун сув ресурсларини керак бўлган жойга, талаб этилган миқдор ва сифат билан зарур бўлган вақтида етказиш тушунилади. Яна ҳам қисқароқ қилиб, сув ресурсларини бошқаришни - сув ресурсларининг вақт ва маконда табиий тарқалиши ҳамда сифат кўрсаткичларини режимини истеъмолчиларнинг талабларига мослаштириш жараёни деб талқин этилиши мумкин.

Кўпинча сув ресурсларини бошқариш - бу сувни имкон даражасида керакли вақтда ва керакли миқдорда керакли нуқтага етказишдан иборат деган содда тушунчага дуч келамиз. Аммо, сув ресурслари ҳамда уларга бўлган талабларнинг шаклланиши бўладиган табиий ва антропоген, ташқи ва ички омиллар таъсирлар оқибатида дунёда шаклланаётган тенденцияларни инобатга оладиган бўлсак ҳозирги даврда сув ресурсларини бошқариш анча мураккаб жараёндир. Шундай қилиб “Сув ресурсларини бошқариш” – табиат ва жамиятнинг зарурий сифатдаги ва миқдордаги сувга бўлган эҳтиёжларини доимий тарзда, барча вақт давлари (оператив, йиллик, кўпйиллик ва истиқболли) бўйича таъминлаши лозим. Бошқача қилиб айтганда сув ресурсларини бошқариш сув ресурслари ва сувга бўлган талаблар ўртасидаги доимий мувозанатни таъминлашдан иборатдир.

Мазкур мувозанат юзаки қараганда жуда содда ва чуқурроқ қараганда жуда мураккаб бўлиши мумкин. Ушбу мураккаб тизимда қуйидагиларни алоҳида ажратиб таъкидлаш мумкин:

- табиий сув ресурслари (ёгинлар, ер усти ва ер ости сувлари оқимлари), ҳамда инсониятнинг атропоген таъсирлари остида вужудга келувчи қайтувчи сувлари. Мазкур ресурслар иқлимнинг ўзгаришлари оқибатида таъсирида ўзгаришлари мумкин;

- иқтисодиёт тармоқларининг сувга бўлган (уларнинг қайтмас сув истеъмолини ҳисобга олган ҳолдаги) талаблари;

- экологик шароит ва талаблар;
- ижтимоий муҳит ва иқтисодий тараққиёт;
- сиёсий муҳит.

Шу билан бирга қуйидагиларни назарда тутиш лозим:

- мавжуд сув ресурслари сувга бўлган талаблар билан мос келмайди;
- турли истеъмолчиларнинг сув истеъмоли муддатлари турлича бўлиб, бир бирга мос келмайди (масалан суғориш ва энергетика; рекреация ва балиқчилик ва ҳ.о.);

- сув сифатини ёмонлашуви. Мазкур ҳолат амалда жамият учун мавжуд тоза сув ресурсларининг миқдорини кескин камайтиради.

Энг муҳими шундаки, сув ресурслари - бошқарувда алоҳида, ўзига хос

ресурс бўлиб, уларнинг хоссалари сувга бўладиган ҳар қандай таъсирлар ёки ундаги ўзгаришларни барча ўзаро боғлиқ бўлган муҳитлар ва соҳаларга вақт ва маконда тарқалишига олиб келади.

Албатта, сув ресурсларини барқарор бошқаришда сувга бўлган иқтисодий, сиёсий, ижтимоий ва экологик талаблар, бошқарувда аввалдан қўлланиб келинган декларациялар ҳамда бошқаришни ташкил этишнинг қатъий тартибига асосан барча сув ресурсларни жалб этиш, уларнинг шаклланиш шароитларини яхшилаш, бир вақтни ўзида сув ресурслари билан бирга сувга бўлган талабларни бошқариш имкониятларини кенгайтиришда катта роль ўйнайди. Сув ресурслари тизимидаги мураккаб ўзаро боғлиқларнинг барча жиҳатлари ўзаро узвий бирликда қўрилганда муаммолар нисбатан енгилроқ ечилади. Шунинг учун ҳар бир мамлакат доирасида сув ресурсларини бошқариш билан боғлиқ ҳаракатларни мувофиқлаштириш, бирлаштириш ва боғлаш бўйича зарурият туғилади. Инсон ва табиат ўртасидаги рақобатни олдини олиш ва барқарор иқтисодий тараққиётни таъминлаш учун қуйидаги ишлар амалга оширилиши зарур. Жумладан:

- вазиятни, трендлар ва потенциални баҳолаш учун:
 - маълумотлар ва уларнинг таҳлили
- ресурслар ва эҳтиёжларни башорат қилиш учун:
 - маълумотлар ва уларнинг таҳлили
- сув ресурслари маҳсулдорлигининг потенциал техник даражасига эришиш бўйича тадбирларни режалаштириш бўйича:
 - техник база;
 - техник ечимлар
 - молиявий ресурслар
 - бошқарувни ташкилий амалга ошириш бўйича
 - ҳуқуқий база
 - потенциал ташкилий тузилмалар
 - сув учун тўлов тизими, ресурслар
 - сувнинг ифлосланиши
 - сув истеъмолчиларининг иштироқи
 - сувни тежамкор ишлатишдан моддий манфаатдорлик

Умуман сув ресурсларини бошқариш бўйича барча ҳаракатлар мамлакат миқёсида ва ҳавза даражасида барча гидрографик бирликлар доирасида мувофиқлаштирилиши лозим. Айнан шундай тизим Испанияда (1926 йилдан), Францияда, Голландияда ва дунёнинг бошқа қатор ривожланган мамлакатларида мавжуд. Бундай тизим 1926 йилдан Марказий Осиёда Зарафшон дарёси ҳавзасида ҳам мавжуд эди. Аммо яқин ўтган даврда мазкур тизим ўзгартирилиб, охир оқибат маъмурий ҳудудий вилоят тизимига айлантирилган эди. Кейинги даврда эса минтақа мамлакатларида аста секин гидрографик ҳавзавий тамойилга ўтиш тенденцияси кузатилмоқда.

1.2 Сув ресурсларини бошқаришдан мақсад

Сув ресурслари табиий муҳитнинг ажралмас қисми ва инсоннинг физиологик эҳтиёжларини қондиришнинг тенгсиз манбаси ҳисобланади. Сув

ресурсларидан фойдаланиш инсоннинг яшашга бўлган ҳуқуқининг бир қисми бўлиши билан бирга у - инсон фаолиятининг барча турлари учун зарур ресурсдир. Ундан коммунал-маиший мақсадлар, шаҳар ва қишлоқларни сув билан таъминлаш, энергетика, саноат, хом ашё олиш ва қатор бошқа мақсадлар учун фойдаланилади. Сувдан шунингдек, транспорт, ҳаракат ва ёғоч оқишиш, спорт, тиббиёт-соғломлаштириш ва бошқа қатор мақсадлар учун ҳам фойдаланилади. Сув ресурсларига хос яна бир муҳим жиҳат уларнинг кўп сонли хосса ва хусусиятларга эга бўлиши ҳамда кўп сонли мақсадлар ва кўп сонли истеъмолчилар томонидан фойдаланилувчи ягона, муқобили бўлмаган умумфойдаланилувчи ресурс эканлиги билан боғлиқдир. Дунёдаги умумий сув захиралари қарийб 1,5 миллиард км³ бўлгани ҳолда унинг 2% га яқин қисминигина чучук сувлар ташкил этади. Инсоният ўз эҳтиёжлари учун ишлатиши мумкин бўлган чучук сувлар ресурслари эса олимлар ҳисобларига кўра атиги 41 минг км³ ни ташкил этади. Дунёдаги мавжуд чекланган чучук сув ресурслари – уларнинг тақчиллигини ортиши ва сифатининг ёмонлашиб бориши билан ҳам характерланади. Дунёда чучук сув тақчиллиги жиддий глобал муаммога айланиб улгурди ва оқибатда табиий муҳит ҳолатининг ёмонлашуви, тирикчилик учун зарур воситаларнинг камайиши ва аҳоли касалланиши ҳолатларини ортишига сабаб бўлмоқда. Бугунги кунда асосий истеъмол маҳсулоти ҳисобланган сувнинг етишмовчилигидан дунёнинг 40 дан ортиқ мамлакатларида истиқомат қилувчи 2 миллиарддан ортиқроқ киши азият чекмоқда.

Сув билан боғлиқ энг асосий муаммо - мавжуд чекланган сув ресурсларининг тобора ошиб бораётган талабларга мос келмаслиги билан боғлиқдир. Дунёда сув хўжалик муаммоларининг асосий келиб чиқиш сабабларини:

1. Планетада чучук сув захираларини ўта чегараланган микдорда эканлиги;
2. Чегараланган чучук сув ресурсларининг қитъалар бўйича ҳудудий жиҳатдан ўта нотекис тарқалганлиги (бунинг оқибатида серсув ва камсув минтақалар ҳосил бўлиши);
3. Мавжуд, чегараланган, чучук сув ресурслардан нотўғри фойдаланиш оқибатида (антропоген омиллар) уларнинг ифлосланиши, яъни яроқли ҳолатдан яроқсиз ҳолатга ўтиб қолиши билан изоҳлаш мумкин.

Сув ресурсларидан бир вақтда миллионлаб истеъмолчилар ўзларининг турли туман эҳтиёжлари учун фойдаланадилар. Сувнинг турли фойдали хосса ва хусусиятларидан фойдаланишда нафақат кишилик жамиятининг иқтисодий ва атроф-муҳит барқарорлиги учун зарур бўлган экологик эҳтиёжлари ўртасида, балки алоҳида истеъмолчилар ва ҳатто мамлакатлар манфаатлари ўртасида зиддиятлар юзага келади. Зиддиятлар сувнинг миқдори, сифати ёки режими (сувнинг керакли миқдорда ва зарур сифат кўрсаткичларида мавжуд бўлиш вақти ва муддати) кўрсаткичлари бўйича юзага келиши мумкин. Тарих бундай зиддиятларнинг жуда кўпларига шоҳид бўлган.

Чекланган сув ресурслари танқислиги эса сувга бўлган талаб ортиб борган сари кескинлашиб бориши табиий. Сув билан боғлиқ муносабатларнинг

ривожланиш таърихига эътибор қаратилса унинг асосан икки даврни ўз ичига олганлигини кўриш мумкин. Уларнинг биринчиси тахминан XX-асрнинг ўрталаригача бўлган даврни ўз ичига олади. Бу давр асосан мавжуд сув ресурсларига нисбатан уларга бўлган эҳтиёжни камлиги (аҳоли сони кам – 2.5 млрд киши, иқтисодиёт ривожланмаган), инсониятда фақат ўша давргагина тўғри келувчи "сув ресурслари чексиз, у тугалланмас табиий ресурс, бу худонинг инсонларга инъоми, ундан хохлаганча фойдаланиш мумкин, у тугамайди, дарё сувини олиб ишлатиш унинг миқдорига таъсир этмайди, сувни сифати ҳам узгармайди, чунки у етти маротаба думаласа яна тоза булиб қолади" деган нотўғри (ёки айнан ўша, сув ресурслари сувга бўлган талаблар миқдоридан анча катта бўлган давр учунгина тўғри) фикр ёки тушунча одамлар онгидан ўрин олишига асос бўлган эди. Сув билан боғлиқ муносабатларни ривожланиш тарихининг иккинчи босқичи эса XX-асрнинг ўрталарида, яъни 2-нчи жаҳон урушидан сўнг тинч ҳаётни бошланиши, катта-катта майдонларни ўзлаштирилиши, саноатни ривожланиши, аҳоли сонини кескин ошиб бориши натижасида сув ресурсларига бўлган талабнинг кескин ортиши билан характерланади, Мавжуд сув ресурслари деярли тўлиқ ўзлаштирилиб, энди келажакни қайси сув ресурслари ҳисобига таъминланади деган савол кун тартибига кириб кела бошлади. Сув ресурсларини халқ хўжалигида катта миқёсда ишлатилиши сув балансини ўзгартирди ва сув объектларини ифлосланишига олиб келди. Инсоният томонидан кичик майдонларни ўзлаштирилиши ва суғориш учун сув олиниши ёки бошқа ишлаб чиқариш мақсадлари учун кичик ҳажмда сув ишлатилиши билан боғлиқ бўлган таъсирларни ва XX-асрнинг эллигинчи йилларидан кейинги даврда катта майдонларни ўзлаштирилиши ҳамда халқ хўжалик тармоқларини кенг миқёсда ривожланиши билан боғлиқ атроф-муҳитга таъсири оқибатларини билан таққослаб бўлмайди. Бугунжаҳон соғлиқни сақлаш ташкилотининг маълумотларига кўра, бугунги кунда дунёдаги барча касалликларнинг 80 фоизи сув туфайли ёки сув орқали тарқалади. Шундай қилиб, сув ресурсларини барқарор бошқариш ва улардан самарали фойдаланиш заруриятининг биринчи сабаби илмий техник тараққиёт, халқ хўжалиги тармоқларининг интенсив ривожлантирилиши бўлса, унинг иккинчи сабаби - озиқ-овқат муаммосидир. Юқорида таъкидланган сувга бўлган муносабатларнинг ривожланиш тарихининг иккинчи босқичи даврида ҳам сувга биринчи босқичидаги муносабатларга таянган ҳолда "Табиатни инсон измига буйсиндириш" жараёнида қўйилган ҳатолар оқибатида планетада бугунги кунга келиб сув, тинчлик ва хавфсизлик муаммоларини чамбарчас боғловчи чучук сув муаммоси пайдо бўлди. Бугунги кунда чучук сув муаммоси ўзида сув, тинчлик ва хавфсизлик шартларини мужассам этган, нафақат алоҳида мамлакатлар балки бутун бошли минтақаларнинг барқарор тараққиётини белгилаб берувчи муаммога айланди. Шунинг учун янги шароитларда умумий ва чекланган сув ресурсларидан биргаликда барқарор бошқариш, улардан самарали фойдаланиш, уларга бўлган муносабат масаласига муносиб эътибор қаратиш зарурияти – ўзаро чамбарчас боғлиқ сув, тинчлик ва хавфсизлик муаммосини ўзида мужассамлаштиради.

Марказий Осиёнинг умумий чекланган сувлари масаласига ўтсак аввало таъкидлаш лозимки Орол денгизи ҳавзаси деб номланувчи бизнинг минтақамиз айнан чучук сув ресурсларининг қитъалар бўйича худудий жиҳатдан ўта нотекис таркалиши (табiiй омил) оқибатида шаклланган чекланган сув ресурсларига эга берк ҳавза ҳисобланади. Орол денгизи ҳавзасининг сув ресурслари табiiй ҳолда шаклланадиган ва қайта тикланиб турадиган ер усти ва ер ости сув ресурслари ҳамда қайтариладиган сувлардан ташкил топган. Орол денгизи ҳавзасининг умумий ўртача кўп йиллик сув оқими 115.6 км³ ни ташкил этади, шу жумладан Амударё бўйича - 78.5 км³ ва Сирдарё бўйича - 37.1 км³га тенг. Мавжуд умумий сув ресурслари минтақада яшувчи 60 миллиондан кўпроқ аҳолининг ҳаётiiй неъматii, минтақа барқарор тараққиётининг муҳим асосларидан бири ҳисобланади. Трансчегаравii сув объектлари мақомига эга бўлган Амударё ва Сирдарё дарёларининг ўртача кўп йиллик сув оқим миқдори катта диапазонда ўзгариб турибди. Умумий чекланган сув ресурслари минтақа мамлакатлари томонидан биргаликда иқтисодiiй ва экологик эҳтиёжлар учун фойдаланилади.

Сувга бўлган эҳтиёж аҳоли зичлиги ва бу сувни олиш учун талаб этиладиган харажатларнинг миқдорига боғлиқ равишда ўзгариб туради. Сувга эҳтиёж сувга бўлган талабдан фарқ қилади. Сувга бўлган талаб белгиланган ва ўзгармайди, ва сувнинг мавжуд миқдори ва нархига боғлиқ бўлмайди. Масалан, ўсимликлар учун талаб этилган сув одатда ўсимликларнинг яшаши учун зарур бўлган сув миқдорига тўғридан-тўғри боғлиқ. Сувга бўлган эҳтиёжлар – ҳар қандай мамлакатда устун бўлган ҳуқуқiiй тизим, институционал чекловлар, урф-одатлар ва анъаналар, дин, иқтисодiiй ва молиявий афзалликлари каби қатор ижтимоiiй-иқтисодiiй омилларга боғлиқ ҳолда ўзгариб туриши мумкин. Иқлим - сувга бўлган эҳтиёжга таъсир кўрсатувчи бошқа омил. Масалан қурғоқчил зоналар намгарчилик катта бўладиган зоналарга нисбатан кўпроқ сув талаб этади. Ниҳоят, сувга бўлган эҳтиёжга сувнинг сифати ҳам таъсир кўрсатади. Таркибида кўп миқдорда туз бўлган сувдан маиший ёки қишлоқ хўжалиги эҳтиёжлари учун фойдаланилмайди. Суғориш мақсадлари учун сувга бўлган эҳтиёж миқдорига тупроқнинг зичлиги, структураси, сув ўтказувчанлиги, унумдорлиги, минераллашуви, дренаж ва топографияси каби характеристикалари ҳам ўз таъсирини ўтказади. Сув ресурслари иқтисодiiй тараққиёт ва экологик барқарорликка тўғридан-тўғри таъсир этади. Мавжуд сув миқдорининг унга бўладиган истиқболли эҳтиёжларни қондириш учун етарли бўлишини таъминлашга уч омил ёрдам беради. Булар, сувдан фойдаланиш унинг йуқотишларини камайтириш ҳисобига яхшиланиши мумкин, иккинчидан сувнинг қайта тарқатилиши ва ниҳоят янги сув лойиҳалари, янги сув манбаларини яратилиши ва очилиши сувнинг адолатли тарқатилиши ва иқтисодiiй тараққиётга ёрдам бериши керак.

Сув ресурсларини бошқаришнинг максади - мавжуд сув ресурслари ва уларга жамиятнинг, табиатнинг талабларини ҳажм, сифат ва вақт бўйича доимiiй мувозанатига эришиш ҳисобланади.

Сув ресурсларини бошқариш – кенг мазмунда сув тақсимотини таъминлаш билан боғлиқ барча - сиёсий, ҳуқуқiiй, ижтимоiiй-иқтисодiiй,

техник-технологик ва бошқа функциялар спектрини, яъни сув ҳокимияти (бошқаруви, қарорлар қабул қилиш) ва сув ресурсларини бошқариш (тор мазмунда) тушунчаларини ўз ичига олади. Сув ресурсларини бошқаришни айнан сув ҳокимияти босқичида сув хўжалиги мажмуасининг турли иштирокчиларини фаол демократик иштироки таъминланади ва қабул қилинган қарорларнинг барқарор бўлишига хизмат қилади. Иккинчи босқичда эса, яъни сув ресурсларини бошқариш (тор мазмунда) босқичида қабул қилинган қарорларнинг ижроси таъминланади. Шундай қилиб сув ресурсларини бошқариш (кенг мазмунда) икки босқичдан, яъни сув ҳокимияти (биринчи босқич) ва сув ресурсларини бошқариш (тор мазмунда – иккинчи босқич) ни ўз ичига олувчи жараёндан иборатдир.

Сув ресурсларини бошқариш – тор мазмунда сув ресурсларининг тарқатиш ҳамда сув хўжалиги тизимларини ишчи ҳолатни таъминлашга қаратилган техник, технологик, молиявий ва ташкилий тадбирларни режалаштириш ва амалга оширишни ўз ичига олувчи фаолиятдир. Буни «эксплуатация» сўзининг синоними сифатида ҳам қаралади.

Сув ресурсларини бошқариш турлари (кенг мазмунда)

Сув ресурсларини (таклифни) бошқариш – вазифаси институционалга нисбатан кўпроқ инженерлик масаласи ҳисобланади. Сув ресурсларини бошқариш – сув хўжалиги инфратузилмасини (тўғонлар, сув омборлари, каналлар, коллекторлар ва бошқ.) яратиш ва модернизация қилишга кўпроқ урғу бериладиган тузилмавий (техник) ёндашув билан характерланади. Сув хўжалиги ривожининг дастлабки босқичларида иқтисодий тизимнинг туридан қатъий назар одатда кўпроқ сув ресурсларини бошқаришга урғу берилади.

Сувга бўлган талабни бошқариш – вазифаси нисбатан кўпроқ институционал масала ҳисобланади. Сувга бўлган талабни бошқариш фаолияти мақсадга эришишнинг ноструктуравий, яъни техник объектларга эмас балки инсон компонентида воситаларига таяниши билан характерланади. Сувга бўлган талабни бошқариш - бир томондан сувга бўлган талабни шакллантиришда иштирок этувчи (фермер ва деҳқон хўжаликлари, томорқа эгалари ва бошқа сув истеъмолчилар) ва иккинчи томондан сув ресурсларини бошқаришда иштирок этувчи (сув хўжалиги ташкилотлари ходимлари) одамларга таянади.

Сув ҳокимияти ва унинг функционал даражалари

Сув ҳокимиятининг (руководство водой –water governance) қуйидаги функционал даражаларини ажратиб кўрсатиш мумкин:

- Конституциявий (ташқи сув ҳокимияти)
- Ташкилий (ички сув ҳокимияти)

Ташқи сув ҳокимияти – қонунлар қабул қилиш, мулкчилик ҳуқуқларини тартибга солиш, бозор муносабатларини жорий этиш (сув хизмати учун тўлов), инвестициялар, субсидиялар, солиқлар бўйича имтиёзлар бериш каби механизмлар воситасида амалга оширилади.

Ички сув ҳокимияти – молиявий ресурсларни тарқатиш, сув лимитларини белгилаш, ташкилотларнинг тузилмасини, штатларни, маошларни тасдиқлаш,

йўриқнома ва кўрсатмаларни жорий этиш механизмлар воситасида амалга оширилади.

Масалан магистрал каналлар даражасидаги сув ҳокимияти функциялари қуйидагиларни ўз ичига олади:

- Канални бошқаришнинг истиқболли ривожлантириш режаларини мувофиқлаштириш;
- Сув тарқатиш режаларини мувофиқлаштириш ва мониторинг қилиш
- Ифлослантириш лимитларини мувофиқлаштириш
- Таъмирлаш ва техник хизмат кўрсатиш режаларини мувофиқлаштириш
- Бюджет ва штатни мувофиқлаштириш
- Канал бошқармаси бошқарувчиси лавозимига номзод(лар)ни киритиш
- Сув хизматлари харажатлар, сув хизматлари учун тўловлар ҳамда тўловлар йиғими мониторингини мувофиқлаштириш
- Канал бошқармаси ва сувдан фойдаланувчилар, ҳамда сув истеъмолчилари ўртасидаги бахсли масалалар ечимини топиш (бахсли масалаларни канал бошқармаси еча олмаган ҳолларда)

Магистрал каналлар даражасидаги сув ресурслари бошқаруви функциялари қуйидагиларни ўз ичига олади:

- Сув тақсимоти режаларини тузиш ва уларни коррективка қилиш;
- Сувдан фойдаланиш режаларини амалга ошириш;
- Канал бошқармаси бюджетини ишлаб чиқиш;
- Инфратузилмани эксплуатация қилиш ва унга техник хизмат кўрстиш
- Сув тақсимотини баҳолаш ва мониторинг қилиш;
- Канал бошқармаси ва сувдан фойдаланувчилар ҳамда сув истеъмолчилари ўртасидаги бахсли масалаларни ҳал қилиш.

Магистрал каналлар даражасида сув ҳокимияти ва сув ресурсларини бошқариш органлари қуйидагилардан иборат:

Сув ҳокимлиги органлари:

1) ташқи ҳокимлик: Президент, Парламент, Ҳукумат (Вазирлар Маҳкамаси).

2) ички ҳокимлик: Вазирлик, Бош бошқарма, ИТХБ, Кенгаш.

Сув ресурсларини бошқариш органларига мисоллар тариқасида ЖФКБ, АМКБ ва х.о.ларни келтириш мумкин.

Умуман жамиятни давлат ва фуқаролик жамиятига ажратиш шартли характерга эга. Конкрет ҳолатларда бир хилдаги шахслар ва ташкилотлар ҳам давлатнинг ҳам фуқаролик жамиятининг вакиллари сифатида фаолият кўрсатишлари мумкин. Давлат ва жамиятнинг роллари нисбати бошқарув жараёнида ички (жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий ва рухий тараққиёти даражаси) ва ташқи омиллар (хавфсизлик даражаси) билан уйғунлашган бўлиши лозим. Сувдан фойдаланиш муаммоларини муаммоларини фуқаролар жамияти ва давлатнинг (давлат тор маънода) ўзаро муносабатлари муаммоларидан айро кўриб бўлмайди. Давлат (тор маънода) – инсониятнинг

тарихий ривожланиши давомида фуқаролик жамиятини бошқариш учун пайдо бўлган жамият устидаги ҳокимлик тузилмалари (сиёсий ва маъмурий институтлар) кўринишидаги устқурмадир. Бундай уйғунликнинг бузулиши масалан «демократиянинг ҳаддан ошиб кетишига», ҳукуматни заифлашиб кетишига ва натижада асосий мақсад бўлган – самарали бошқарув ва мос равишда барқарор ривожланиш мақсадларига эришилмай қолишига олиб келиши мумкин. Худди шунингдек «кучли ҳокимият – заиф фуқаролик жамияти» ривожланишда турғунликка олиб келиши мумкин.

Сув ресурсларини бошқариш икки йўналишда амалга оширилади:

- сув ресурслари миқдорини бошқариш;
- сув ресурслари сифатини бошқариш.

Сув ресурслари миқдорини бошқараётганда истеъмолчилар томонидан ўрнатилган доира ва ўлчамларнинг ўртача ҳажмларини ҳисобга олиш, шунингдек, ҳар бир истеъмолчи характеристикасини, у ёки бу тадбирни ўтказиш заруриятини асослаган ҳолда ўрганиш лозим бўлади.

Сув ресурслари сифатини бошқараётганда эса истеъмолчилар талабларига асосланиш керак. Амалда турли истеъмолчилар сувнинг сифатига риоя қилиниши шарт бўлган белгиланган талабларни қўядилар.

Сув ресурсларини бошқаришнинг оддий ва мураккаб кўринишлари мавжуд.

Оддий бошқарув тушунчаси остида шундай бошқарув тушуниладики, бунда сув ресурсларини сифат ва миқдор жихатидан сув иншоотлари ва техник воситалар ёрдамида вақт мобайнида қайта тарқатишни амалга оширмасдан истеъмолчига етказилади ёки йўл-йўлакай сув объектининг алоҳида фойдали хосса ва хусусиятларидан фойдаланилади. Сув ресурсларининг сифатини оддий бошқариш – бу шундай бошқарувки, бунда истеъмол қилишдан олдин сув, ундаги муаллақ заррачалар ва сузиб юривчи юривчи моддалар чўкиши учун тиндирилади, зарарсизлантирилади ва кейин турли иншоотлар ёрдамида истеъмолчига етказилади.

Мураккаб бошқарув тушунчаси остида сув ресурсларини истеъмолчига етказишдан олдин уларни тайёрлаш талаб этиладиган бошқарув ётади. Иншоотлар ёрдамида (сув омборлари, ер ости сифимлари) сув ресурсларнинг вақт давомида қайта тарқатилиши амалга оширилади ҳамда сув миқдори ва сифати ўзгаришининг режими сув истеъмоли жадвалига бўйсундирилганидан кейингина турли иншоотлар ва техник воситалар ёрдамида (каналлар, лотоклар ва б.) истеъмолчига етказилади.

Сув ресурслари сифатини мураккаб бошқарилишида сув сифатини яхшилашнинг махсус усуллари каби комплекс тадбирлар амалга оширилади: сувдан унинг таркибидаги ортиқча миқдордаги туз ва газларни йўқотиш; сувни юмшатиш, темирсизлантириш, фторсизлантириш, марганецни чиқариш, кремний кислотасини чиқариш; сувнинг органолептик хусусиятларини яхшилаш ёки унинг таркибидаги микроэлементларни кўпайтириш мақсадида сувга у ёки бу тузларни қўшиш (фтор ва б.).

Сув ресурсларини, жумладан ер усти сувларни - сув омборлари ва каналлар қуриш, оқимни бошқа ҳудудга ўтказиш ва бошқа услублар билан, шунингдек ер ости сувларини - ер ости сифимларидан фойдаланиш билан

бошқариш мумкин ва зарур. Дунё амалиётида атмосфера ёғинларини бошқариш бўйича ҳам катта тажриба тўпланган.

Марказий Осиёдаги сув ресурслари муаммосининг кескинлиги минтақа мамлакатлари томонидан ортиб бораётган сув танқислиги билан боғлиқ бўлган тангликнинг олдини олишга қаратилган. Сувдан фойдаланишни адолатли ва барқарор бошқариш стратегик ёндошувни талаб қилади. Сув Марказий Осиёнинг умумий ресурси ҳисобланади. Ирригация, гидроэнергетика сув таъминоти ва санитария тармоқларидаги сув хўжалиги инфраструктураси сувдан фойдаланишнинг институционал, молиявий ва бошқарув тизимлари соҳаларидаги муайян сиёсатга боғлиқ равишда ўзгаради.

Баҳоланмаган сув ресурслари кўпинча ноаниқ таксимланади, самарасиз бошқарилади ва йўқотилади. Капитал маблағлар киритишнинг асосланмаган дастури ва соҳани нораціонал бошқариш тақчил ресурсларнинг нопрорционал ишлатилишига олиб келиши мумкин. Сув ресурсларига миллий ва тармоқ микёсларида бир томонлама қарашлар ва сув ресурсларининг ошиб бораётган танқислиги ҳозирги кунда ортиб бораётган мураккаб муаммолар ҳисобланади. Айниқса ижтимоий ва сиёсий бахслар, дарё хавзаларининг турли қисмида жойлашган мамлакатлар учун иқтисодий муаммоларни келтириб чиқараётган муаммо ҳисобланади. Марказий Осиёнинг барча давлатлари сув ресурсларини бошқариш бўйича умумий муаммолар мавжуд, жумладан:

- Хукукий ва бошқариш меъёрларининг, шунингдек тежамли, ижтимоий йўналтирилган ва табиатни муҳофаза қилиш масалаларига барқарор муносабатда бўлган ва сув ресурсларини барқарор бошқаришга қодир бўлган институтларнинг етишмаслиги;
- Сувдан фойдаланиш бўғини реал иштирокчиларининг сув ресурсларини бошқариш жараёнида ва масъулиятида етарли иштирок этмаслиги;
- Инфраструктуранинг катта қисми ўзининг иқтисодий ва манан эскириш даврига етиб келганлиги сабабли сув хўжалиги соҳасида тизим ҳолатининг ёмонлашуви, оператив самарадорликнинг пастлиги, инфраструктурага ва сув таксимотида кетадиган харажатларининг тез ортиб бориши;
- Йўқотишлар ва сув танқислигига олиб боровчи сув ресурсларини номутаносиб бошқариш ҳолатлари;
- Дарёларнинг қуйи ва юқори оқимларидаги мамлакатлариаро ҳамда тармоқлараро қарама-қаршилиқлар;
- Сув ресурсларининг тўғрисидаги маълумотлардаги ноаниқликлар (метеорология, сизот сувлари захираси, гидрологик башоратлаш масалалари)

Шундай қилиб, сув ресурсларини бошқаришнинг замонавий таърифи қуйидагича:

Сув ресурсларини бошқариш - жамият ва табиатнинг керакли сифат ва миқдордаги сувга бўлган эҳтиёжини барча макон ва вақт кесимларида мунтазам қондириш (оператив, йиллик, кўп йиллик ва

истиқболли миқёсларда) дан иборат. Бошқача сўз билан айтганда, сув ресурсларини бошқариш- сув ресурслари ва унга бўлган эҳтиёжларининг мувозанатини мунтазам сақлашдир.

1.3. Сув ресурсларини бошқаришнинг гидрологик жихатлари

Назарий ва амалий жихатдан маълумки сув хўжалиги соҳасининг барча мутахассислари барча турдаги сув ресурсларини - моддаларнинг ҳаракатланиши ва мувозанати қонунига асосан гидрографик хавзалар доирасидаги гидрологик циклларга боғлиқлигини яхши билишади. Аммо уларни барчалари ҳам буни ўз фаолиятларида инобатга олмайдилар. Сув ресурслари гидрографик хавзалар доирасида шаклланади, ҳаракат қилади, қайтади ва қайта фойдаланилади. Бу жараёнларнинг барчаси узвий ўзаро боғлиқликда кечади.

Хар бир гидрографик хавза ўзининг асосий дарё ўзани, унинг дарёгача етиб боровчи ва етиб бормайдиган ирмоқлари, ер ости сувларининг динамик захиралари ҳамда шаклланадиган қайтувчи сув ресурсларига эга. Дарёнинг табиий сувлиги унинг хавзасига ёғувчи ёғингарчилик ва мазкур хавзадан амалга ошадиган буғланиш, оқим модули шаклланиши, музликлар ва қор қатламларидан шаклланадиган оқимлар ҳамда ер ости сувлари оқимларига боғлиқ бўлади.

Хавза худудида мавжуд бўлган сув ресурсларининг умумий баланси сувнинг табиий оқиб келадиган ва оқиб кетадиган оқимлари ҳамда инсон томонидан табиатга қайтарилаётган оқимнинг антропоген ташкил этувчи қисмларидан иборат бўлади. Сув балансининг мазкур ташкил этувчилари шу қадар турли даражадаки уларни санаб ўтиш мушкул, бироқ уларнинг бари мавжуд ва улар ўзлари билан боғлиқ мухитларга таъсир этади.

Уларни тизимлаштиришга ҳаракат қиламиз:

Ўзгариш, натижа, оқибат:

- сув йиғилиши хавзасида ўрмонларнинг кўпайиши (ёки камайиши)
- грунт сувлари сатҳининг пасайиши (кўтарилиши)
- сув ҳажми ва оқимининг йил давомидаги тарқалишининг ўзгариши;
- эрозиянинг кўпайиши (ёки камайиши);
- сув ресурсларининг шаклланиш зонасида дехқончилик, шу жумладан суғорма дехқончилик, миқёснинг катталашуви;
 - ерлар махсулдорлигини ошиши;
 - сув лойқалигини ортиши;
 - пастки горизонтларга сув оқимини ортиши ва қуйида жойлашган ерларда ер ости сув сатҳининг кўтарилиши;
 - суғориш ва бошқа мақсадлар учун ер усти сувларини олишни кўпайиши;
 - сув олиш нуқталаридан пастда сув оқимининг камайиши;
 - дарёда сув сифатини ёмонлашиши;
 - қайтувчи сувларни шаклланиши;
 - грунт сувлари оқимини кўпайиши ва уларнинг сифатини ўзгариши;
 - тупроқ сифатини ўзгариши;
 - дельтага етиб боровчи ер усти сувларнинг камайиши;

- дельтага етиб борувчи ер усти сувларнинг камайиши – грунт сувлари сатҳини пасайиши;
- инфильтрацион ёғинлар миқдорини ортиши;
- оқим модулининг ўзгариши;
- аэрация зонаси ва сув истеъмоли ҳажмининг ортиши;
- ифлосланган сувларни дарёларга ташланиши – дарёларда сув сифатини ёмонлашуви;
- тўғонлар қурилиши – сув ҳавзалари сатҳидан буғланиш миқдорини ортиши;
- сув ҳавзаларида сувни туриб қолиш ҳодисалари;
- лойқа босиши;
- дарёда сув лойқалигининг камайиши;
- сув оқими режимини ўзгариши;
- дарёларнинг қишки режимини ёмонлашуви;
- грунт сувларига оқимни ортиши;
- сув босган зоналарни ҳосил бўлиши;
- каналларда сув билан ювилиш ҳодисасининг кўпайиши.

Бирок, чув ресурсларини бошқариш ва улардан фойдаланиш бўйича қарор қабул қилишда гидроэкологик барқарорлик шартидан келиб чиқиб, аниқ мезонлар ишлаб чиқилса ва унга амал қилинса, юқорида санаб ўтилган ўзгариш ва таъсирларнинг барчасини муайян даражада тартибга солиниши мумкин. Бунда:

- дарё ва уни тўйинтирувчи сув йиғилувчи ҳудуд ўртасида сув ва туз алмашинуви минимумга интилиши лозим;
- аэрация зонаси ва грунт сувлари ўртасида сув ва туз алмашинуви нолга интилиши лозим;
- дарёдан олинадиган жами сув ресурслари миқдори, уларнинг табиат талабларга (дарё дельтаси, сув ботқоқли ҳудудлар ва ҳ.о.) зарар етказмайдиган лимитидан ортиб кетмаслиги лозим.

Мазкур барча мезонларга нафақат ўртача сувли, балки кам сувли ва кўпсувли йилларда ҳам амал қилиниши маълумотлар, башорат ва моделларнинг аниқлигини, шунингдек ҳавза ва унинг алоҳида қисмларида сув ресурсларини бошқариш ва улардан фойдаланишда қатъий тартибни талаб этади. Афсуски амалда кўпинча ҳатто алоҳида мамлакатлар миқёсида ҳам мақсадли равишда дисбаланс ва сув таъминотининг ўзгариши ҳолатлари вужудга келмоқда.

Табиий ва антропоген ноаниқликлар параметрлари ҳавзаларни гидрографик бошқаришда сезиларли даражадаги мураккабликлар келтириб чиқармоқда. Амалда гидрографик ноаниқликнинг учта тури мавжуд:

- оқимнинг табиий ўзгарувчанлиги;
- билимларнинг етарли эмаслиги, маълумотлардаги ноаниқликлар ёки уларнинг етишмаслиги туфайли йўл қўйилган хатоликлар;
- моделларнинг етишмаслиги ва улардаги хатоликлар миқдори;
- ўлчов тизимининг ривожланмаганлиги, улардаги хатоликлар, апроксимацияда қўлланилган нотўғри формалар ва ҳ.о.;

• дарё ёки унинг ҳавзасини бошқариш бўйича қабул қилинган қарорлардаги дарё ёки хавзанинг бошқа бўлимларидаги ўзгаришларга, жумладан ер усти ёки ер ости сувларидаги ўзгаришларга олиб келувчи ноаниқликлар.

Сўнгги даврда минтақада информацион таъминот даражаси ҳатто миллий миқёсларда ҳам бир оз пасайди. Ҳатто йирик дарёларда ҳам гидрометеорологик постлар сони камайди. Сув сифати тўғрисидаги маълумотлар эса жуда кам. Маълумот алмашинуви нафақат мамлакатлар ўртасида балки мамлакатлар ичида ҳам етарли эмас. Буларнинг барчаси бошқарувдаги ноаниқликларни ошишига сабаб бўлмоқда. Натижада минтақада 2000 йилги қурғоқчиликни (кам сувлиликни) олдиндан аниқлаш имкони бўлмади ва Сирдарё ва Амударё ҳавзаларининг айрим худудларида катта зарарлар кўрилди.

1.4. Сув ресурсларини бошқаришнинг сиёсий жиҳатлари

Барча мамлакатларнинг, шу жумладан Марказий Осиёдаги беш мамлакатнинг конституцияларида иқтисодиёт ва жамиятнинг сувга бўлган талабини қондириш давлатнинг мажбурияти эканлиги таъкидланган. Бу тушунарли албатта, чунки сув озик овқат маҳсулотлари каби инсоннинг ҳаёт фаолиятини таъминловчи асосий омилдир. Шундай бўлсада мамлакатларнинг сув ресурсларини бошқариш масалаларига ёндашувларида ўзига хос фарқлар мавжуд. Сув ресурсларини бошқаришнинг айрим сиёсий жиҳатлари тўғрисида тўхталиб ўтамиз. Сув ресурсларининг шаклланиши, уларни муҳофаза қилиш ва ривожлантириш, шунингдек сув ресурсларини мамлакат миқёсидаги тақсимотини амалга ошириш шубҳасиз давлат органлари томонидан амалга оширилиши лозим бўлган вазифалардир. Шу билан бирга давлат яна бир қатор сув ресурсларини бошқариш билан боғлиқ бошқа асосланган сиёсий функцияларни ҳам амалга ошириши лозим.

Сув ресурсларини бошқариш бир неча иерархик даражаларда амалга оширилади ва бу даражалар қуйидагиларни ўз ичига олади:

- миллий даража;
- вилоят, ҳавзавий ёки субҳавзавий даража;
- туман тизими даражаси;
- сув истеъмолчилари, сув истеъмолчилари уюшмалари ва сувдан фойдаланувчилар даражалари.

Сув ресурсларини бошқаришдаги биринчи тамойил маъмурий-худудий деб номланади ва у барча мамлакатларда маълум даражада мавжуд. Мазкур тамойилнинг асосий камчилиги ҳавзалар чегараларининг маъмурий чегараларга мос келмаслиги билан боғлиқ. Мазкур тамойил асосида ҳавза даражасида сув ресурсларини бошқариш ҳамда аниқ режалаштириш имкониятлари йўқ. Бу эса ўз навбатида сув ресурслари тақсимотини нотекис амалга оширилиши ва сув ресурсларини самарали бошқарилмаслигига, жумладан ташкилий сув исрофларининг ошиб кетишига олиб келади.

Сув ресурсларини бошқаришдаги иккинчи тамойил гидрографик-ҳавзавий тамойил деб номланади. Мазкур тамойил бўйича сув ресурсларини бошқариш бўйича қарорлар ҳавза ва тизимлар бўйича қабул қилинади ва амалга

ошишилади. Бу жараёнда вилоятлар ва туманлардаги сув истеъмолчилари ўз вакиллари орқали сув ресурсларини бошқариш бўйича қарорлар қабул қилишда демократик асосларда иштирок этишади. Ушбу тамойил ҳозирда бутун жаҳонда тан олиниб кенг қўлланилмоқда. 2003 йилдан бошлаб Ўзбекистонда ҳам сув ресурсларини бошқариш маъмурий-худудий тамойилдан гидрографик-ҳавзавий тамойилга ўтказилди. Бунда давлатнинг асосий ролларидан бири мамлакат даражасида сув ресурсларини бошқариш билан боғлиқ масалаларнинг асосини белгилаш ва сув ресурсларини барқарор бошқариш бўйича қулай сиёсий муҳитни яратишдан иборат бўлади.

Давлатнинг сув хўжалигини молиялаштиришдаги роли жуда муҳимдир. Ҳеч бир ривожланган мамлакат сув ресурсларини бошқариш билан боғлиқ молиялаштириш юки оғирлигини тўлалигича сувдан фойдаланувчилар елкасига юкламайди. Бунга бир неча мисоллар келтириш мумкин:

- АҚШ тажрибаси. Сув ресурсларининг муҳофазаси, йирик сув хўжалиги тизимларини бошқариш, сув ресурсларининг шаклланиши ва уларни бошқариш ҳамда молиялаштириш масалалари “дистрикт”лар (бу тахминан бизнинг шароитимиздаги ирригация тизимлари бошқармасига тўғри келади) даражасигача АҚШ Мелиорация Бюроси, штатлар хизматлари, АҚШ табиатни муҳофаза қилиш агентлиги ҳамда штатлараро ташкилотлар воситасида давлат томонидан амалга оширилади. Сув истеъмолчилари сув ва ирригацион “дистрикт”ларга бирлашадилар ҳамда сув хизматлари учун уларнинг худуди доирасида тўловни амалга оширадилар;

- Канада тажрибаси. Худди юқоридагига ўхшаш тажриба. Канада тажрибаси АҚШ тажрибасидан фермер ва бошқа сув истеъмолчиларининг сув хўжалигини янгилашга йўналтирилган капитал қуйилмаларни 25 фоизи доирасида тўловдаги иштироки билан фарқ қилади;

- Голландия тажрибаси. Сув хўжалигини бошқариш, ривожлантириш ва реонструкция қилиш ишлари сув таъминоти ва деҳқончилик соҳасида сув истеъмолчилари даражасигача бўлган бўғинда давлат томонидан амалга оширилади;

- Ҳиндистон тажрибаси. Сув хўжалигини бошқариш, ривожлантириш ва реонструкция қилиш ишлари фермерлар ва уларнинг уюшмаларигача бўлган бўғинда давлат томонидан амалга оширилади. Фермерлар ва уларнинг уюшмалари ўзларининг ўзини ўзи таъминловчи тизимлари доирасида суғоришнинг янги техникаларини қўллаш ва унинг электр таъминоти эҳтиёжлари учун давлатдан сезиларли даражадаги дотациялар оладилар.

Сув ресурсларини бошқаришнинг гидрологик ва сиёсий жиҳатларини уйғунлаштиришга фақат “Сув ресурсларини ҳавза даражасида интеграллашган ва адаптив бошқариш тизимлари”ни амалга ошириш йўли билан эришиш мумкин.

Сув ресурсларини бошқаришда “қулай сиёсий муҳитни яратиш” тушунчасига қуйидагилар киради:

- сув хўжалигининг давлат мақсадларидаги устиворлиги ва сиёсий қўллаб қувватлашни амалга ошириш;

- ҳукумат сув ресурсларини бошқаришнинг турли иерархик даражаларида

масъулиятни белгиловчи ва тарқатувчи сифатида фаолият кўрсатади;

Парламент:

- сув-экологик қонунчилик ривожлантиради ва унга амал қилиниши юзасидан назоратни амалга оширади.

Ҳукумат:

- мамлакат миқёси даражасида барча сув хўжалиги фаолиятларини бошқариш ва мувофиқлаштириш бўйича ваколатли давлат органини белгилайди ва уни назорат қилади;

- миллий сув сиёсатини шакллантиради;

- мамлакат ичида сув ресурслари тўғрисидаги қонунчилик талабларини бажарилишини таъминловчи тартиб, қоида ва муносабатларни белгилайди;

- сув ресурсларини бошқариш иерархик тузилмаларини бошқариш принципини (маъмурий ёки гидрографик) танлашни таъминлайди;

- иерархиянинг бошқа даражаларида бошқариш масалалари учун масъул бўлган органларни белгилайди ва тасдиқлайди;

- сув ресурслари маълумотлар базасини ташкил этади ва унга бошқа манфаатдор органларни боғланишини таъминлайди;

- бошқарувчи ва хизмат кўрсатувчи вазифаларини ажратади, хусусий секторнинг сув ресурслари бошқаруви жараёнида, айниқса уни иерархиясининг қуйи бўғинларида иштирокини қўллаб қувватлайди ва тартибга солади;

- трансчегаравий сувларда ҳамкорликни таъминлайди;

- сув хўжалиги тизимининг барқарор фаолият кўрсатишини таъминлаш мақсадида уни давлат манбаларида молиялаштириш тизимини таъминлайди;

- сув ресурсларини бошқаришда зарурий ташкилий тузилмаларни яратишни қўллаб қувватлайди;

- миллий сув сиёсатига мос равишда сув хўжалигига инвестицияларни таъминлайди.

Сув ресурсларини бошқариш тизими элементлари:

Мақсадлар. Сув ресурсларини бошқаришда мақсадларни гарчи одамлар шакллантирса ҳам, уларнинг асосида объектив шартлар бўлиши керак. Сув ресурсларини бошқариш амалиётида иктисодий, ижтимоий, экологик ва бошқа мақсадлар ётади. Кўпинча бир мақсаднинг ўзи комплекс бўлади.

Функциялар. Мураккаб ишлаб чиқаришда Сув ресурсларини бошқаришни алоҳида бўлимлар - функцияларга ажратишга тўғри келади.

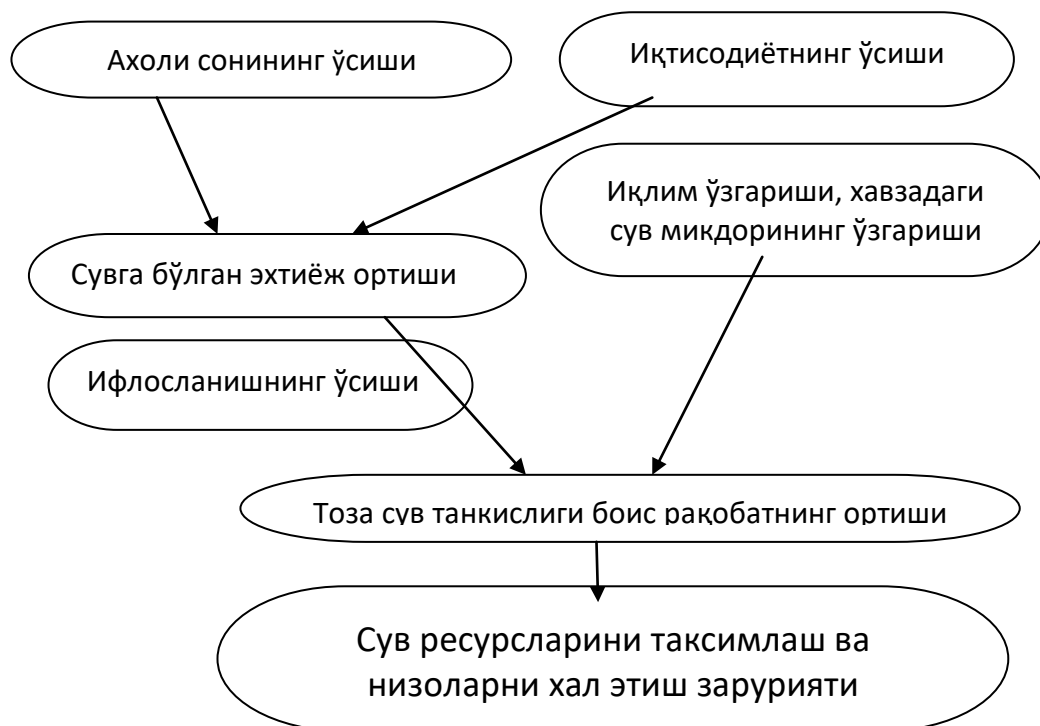
Тузилма. Сув ресурсларини бошқаришнинг алоҳида функцияларини бўлим, қисмлар ёки бошқаришнинг алоҳида органларига бирлашган одамлар бажариши мумкин, яъни бошқарув тузилмалари ташкил этилади.

Бошқарув усуллари. Маъмурий, гидрографик, иктисодий, ижтимоий ва бошқа усулларни ўз ичига олади.

Бошқарув механизмлари. Бу бошқарувнинг турли усулларининг комплекс таркибидир.

Бошқарув жараёни. Бошқарув жараёни асосийси - хар бир бўғин нима қилиши керак, ким қилиши керак, қайерда, қандай ва кимнинг олдида ҳисоб бериши кераклиги ҳақидаги кўрсатмаларни ўз ичига олган турли бошқарув

қарорларини қабул қилиш, амалга ошириш ва ташкил этишдир. Қарор қабул қилиш учун қуйидаги ишларни амалга ошириш лозим - керакли маълумотларни тўплаш, уларни таҳлил қилиш, хулоса чиқариш ва ҳал этиш йўлларини топиш.

1.1-расм. Сув ресурсларини бошқаришда қарор қабул қилишга таъсир этувчи омиллар ва уларнинг боғлиқлиги

Сув ресурсларини бошқариш жараёни нимадан ташкил топишига эътибор қаратайлик. Биринчи қараганда гўё оддийдек, аммо чуқурроқ қаралса, жуда мураккаб тизим эканлигини кўриш мумкин. Бу мураккаб тизимда қуйидагиларни ажратиб кўрсатиш мумкин:

- * табиий сув ресурслари (ёғинлар, ер усти ва ер ости сув оқимлари), шунингдек, антропоген таъсир остида ҳосил бўладиган қайтувчи сувлар. Бу ресурслар иқлимнинг ташқи ўзгаришлари таъсири остида ўзгариши мумкин;

- * иқтисодиёт соҳалари бўйича сувнинг қайтмас тарзда ишлатилишини ҳисобга олган ҳолда сувга бўлган талаблар ҳам турлича;

- * экологик шароитлар ва талаблар;

- * ижтимоий муҳит ва иқтисодий тараққиёт;

- * ниҳоят, энг муҳим таркибий қисм-сиёсий муҳит.

Шунингдек сув ресурсларини бошқариш бўйича қарорлар қабул қилишда қуйидагиларни ҳисобга олиш зарур:

- ресурслар мавжуд бўлган ҳудудлар уларни истеъмол қилиш ҳудудлари билан мос келмайди;
- турли истеъмолчиларнинг сувга бўлган эҳтиёжлари турли вақт интервалларига эга эканлиги билан характерланади (масалан суғориш ва энергетика; рекреация ва балиқчилик ва б.);
- сув сифатининг ёмонлашуви мохиятан жамият учун яроқли сувнинг миқдорини кескин камайиб кетишига олиб келади.

Сув ресурслари– бошқарувнинг алоҳида махсулидир, чунки унинг ҳамма ерга кириб бориш хусусиятлари, ундаги ҳар қандай ўзгаришлар ва таъсирларни ўзаро боғлиқ бўлган турли муҳитларда тарқалувчан қилиб қўяди.

Саноат ва қишлоқ хўжалигининг интенсив тараққий этиши, аҳоли сонининг ўсиши, янги ҳудудларнинг ўзлаштирилиши ва шу жараёнлар билан боғлиқ бўлган сув истеъмолининг кескин ортиши сув ресурсларининг гидрологик тартиби ва ҳолатига жиддий таъсир кўрсатади. Шунинг учун бугунги кунда ўтказилаётган тадбирлар кўпгина халқ хўжалигидаги соҳаларнинг келажакда ривожланиш тенденцияларини белгилаб беради. Сув хўжалигида узоқ келажакка мўлжалланган сиёсатнинг асосий воситаси – бу истиқболли башоратлардир.

1.5. Сув ресурсларини бошқариш турлари, даражалари ва эволюцияси

Дастлабки ирригацион тизимлар Осиё мамлакатлари ва Мисрнинг қурғоқчил ҳудудларида эрамиздан аввалги 3000-чи йилларда қурилган. Бундай тизимлар дарёлардан узоқда жойлашган далаларни суғориш тизими сифатида қўлланилган каналлар ва сув хавзаларини ўзида акс эттиради. Суғориш жараёнини автоматлаштириш ва сувни керакли баландликка кўтариш мақсадида турли хилдаги механик воситалар, масалан «архимед винти» каби воситалар қўлланилган. Шундай қилиб сув ресурсларини бошқаришнинг эволюцион ривожланиши қадимги даврлардан бошлаган ва уни қуйидаги босқичларга ажратиш мумкин.

- сув ресурсларини ибтидоий (энг содда усулларда) бошқариш босқичи;
- сув ресурсларини муҳандислик-технологик бошқариш босқичи. Мазкур босқичда сув ресурсларини бошқариш бўйича барча ҳал қилувчи қарорлар асосан муҳандислик-технологик фикрлар негизида қабул қилинган (ҳозирда ҳам кенг қўлланилмоқда ва аста-секин кейинги босқичга ўта бошланди);
- сув ресурсларини бошқариш бўйича қарорлар қабул қилишда экологик, ижтимоий ва иқтисодий жиҳатларни ҳам эътиборга олинадиган сув ресурсларини интеграциялашган ҳолда бошқариш босқичи (замонавий, аста-секин тарқалиб бораётган);
- юкорида келтирилганлардан ташқари иқлим ўзгариши, сув тизимларининг заифлиги ва қарорлар қабул қилишдаги ноаниқликларни ҳам ҳисобга олинган ҳолда қарор қабул қилиш асосида сув ресурсларини адаптив бошқариш (истиқболли).

Византия даврида Прокопий - ирригация жараёнини «хамкорликда

суғориш ўртоқлиги» деб атаган ва унга қуйидагича таъриф берган: «Дарё тоғлардан тушиб, текисликларга етади. У ерни аҳоли хохишларига мувофиқ суғоради, чунки улар сув ҳаракатини ўзлари учун энг фойдали деб, хисоблаганларидек бошқарадилар. Инсонлар дарё сувлари оқадиган кўплаб каналлар барпо этадилар. Дарёнинг бир қисми ер остидан ўтади, кейин яна юзада пайдо бўлади, ва ўз сувларини бир оқимда бирлаштиради. Шу тарзда текисликнинг катта қисмида дарё каналларни тусиқлар билан тўсадиган, уларни очиб, сувдан ўз хохишларига кўра фойдаланадиган инсонлар ихтиёридадир».

Сув ресурсларини сунъий бошқаруви Марказий Осиё давлатлари халқлари учун биринчи даражали ахамиятга эга.

Ер шарининг деҳқончилик учун яроқли ерларининг катта қисмида намлик етишмайди, шунинг учун қадим замонлардан инсонлар табиий омиллар мутаносиблигидаги диспропорцияни туғрилаш ва ерларнинг сув таъминотини яхшилашга интилиб, катта куч сарфлаганлар.

Марказий Осиё, айниқса, икки дарё оралиғи (Сирдарё ва Амударё) цивилизация, маданият ва суғорма деҳқончилигининг энг қадимий ўчоғи бўлган. Эрамизнинг 6-7 асрларидаёқ мазкур минтақани араблар, уни «эътиқодли мусулмонлар халифасининг боғи» деб атаганлар, чунки минтақа ҳудудининг деярли 50% у пайтда боғ ва узумзорлардан ташкил топган эди. Бутун тарих мобайнида Марказий Осиё аҳолиси суғорма деҳқончилик билан бир қаторда яйлов чорвачилиги, боғдорчилик ва шу кабилар билан шуғулланган.

Марказий Осиё минтақасида сув хўжалиги тарихи 4 босқичга бўлинади:

1. Сув хўжалигини Россия истилосидан аввал асосан халқона усул билан, аҳолини қурилиш ва тиклаш ишларига жалб этиш йўли билан ривожлантирилиши даври;
2. Сув хўжалиги тизимларининг иншоотлари ва тизимларини муҳандислик қурилиши ва қайта жойлаштирилиши даври;
3. Сув хўжалиги иншоотлари ва тизимларининг муҳандислик қурилиши ва қайта қурилиши. Минтақада ягона сув хўжалик тизимининг яратилиши даври;
4. XX асрнинг 50-80-йилларида қишлоқ хўжалигининг экстенсив ривожлантирилиши сабабли сув хўжалик шароитлари ва экологик муаммоларнинг мураккаблашуви даври;
5. Ягона сув хўжалиги тизимидан миллий сув хўжалиги тизимларига ўтиш босқичи.

Минтақаниннг сув хўжалиги тарихи – бу Марказий Осиё халқларининг ижтимоий-сиёсий ва маданий-иқтисодий тарихи билан чамбарчарс боғланиб кетган деҳқонларнинг сув учун кўп асрлик курашларидир. Қадим ўтган замонлардаёқ минтақадаги деҳқонлар дарёлар тартибини узоқ вақт кузатиш натижасида дарёлардаги сув сатхининг кўтарилиш ва тушиш даврларини яхши ўрганганлар. Йирик дарёларнинг тошқини календари мавжуд бўлган: Амударё, Сирдарё, Зарафшон дарёси, дарё оқимида юз бераётган ўзгаришларнинг белгилари, вақти ва давомийлиги аниқ кўрсатилган дарёлар тошқини хар йиллик календари мавжуд бўлган.

Сув ресурсларини бошқариш учун минтақа деҳқонлари махсус сув хўжалиги объектлари қуришган. Ўзбекистон, Жанубий Козогистон, Туркменистон, Тожикистон ва Қирғизистон худудларида қурғоқчил ва сувсизлик йилларида сув тўплаш учун қурилган кичик сув омборлари, каналлар ва туғонларнинг қолдиқлари топилган. Минтақа сув хўжалиги тарихининг ўтмишида ибратли воқеалар жуда кўп, айниқса, сув ресурсларини тақсимлаш принципи, қишлоқ хўжалигини йилнинг сувлигини хисобга олган ҳолда тартиб билан олиб бориш ва б..

Ўрта Осиё худудини сунъий суғориш қадим замондан бошланган. Ўтроқ аҳоли деҳқончилик учун мақбул шароитларни тоғ олди худудлари, Амударё, Сирдарё, Зарафшон дарёлари ва уларнинг ирмоқлари хавзасидаги кичик дарёлар юқори қисмидаги воҳалар худудларида топиб суғорма деҳқончилиқни амалга оширган. Тараққиётнинг ўша босқичида Ўрта Осиё халқлари тез оқимлар, қирғоқларнинг емирилиши (айниқса, йирик дарёларда) билан самарали курашишга қодир эмас эдилар. Булар суғориш каналларига сув олишдаги асосий тўсиқлар эди.

Кейинроқ деҳқонлар унумдор ерларни, кўпроқ Амударё ва Сирдарё ўрта оқими ва қуйи қисмидаги ерларнинг улкан майдонларини суғориш ва ўзлаштиришни бошлашди.

Ирригация давлат бирлашмаларининг ҳосил бўлиши ва жамиятнинг синфларга ажралиши билан бирга ривожланади. Асрлар давомида Ўрта Осиё худудидаги давлат формацияларининг тараққиёти ва таназзули ўзгармас тарзда деҳқончилик ва чорвадорлик асоси сифатида сунъий суғоришнинг ривожланиши ва таназзулга юз тутиши билан содир бўлган.

Кучли давлат қурилиши даврларида янги суғориш тизимлари, туғон, сув олиш ва қирғоқни химоя қилиш дамбалари, тоннеллар, йирик сув тақсимловчилари, акведуклар кўринишидаги йирик ирригация иншоотлари қурилган, суғориш майдонлари кенгайтирилган. Ирригация иншоотлари қурилишида минглаб деҳқонлар қатнашган. Каналлар бўйида воҳа ва манзилгоҳлар ҳосил бўлган.

Сақланиб қолган тарихий хужжатларда Хоразм ирригацион иншоотлари ва майдонлари ўша давр учун юқори даражали техникага эга бўлган энг қадимий суғориш зонаси сифатида ажралиб туради. Хоразмнинг ўнг қирғоқ ерларини Султонизтоғ тепалигигача суғориш учун Амударёдан чиқарилган Гаухуаре каналининг қурилиши даври эрамизгача бўлган биринчи минг йиллик ўртасига тўғри келади. Эрамизнинг биринчи асрида Султонизтоғ тоғолди ерларини суғориш учун Тупроққалъа каналидан катта шахобча қурилган. Ғазнобод-Чермен-Яб каналидан суғориладиган ерлар майдони анча кенгайган. III-асрда Узоқ-Ғарбий Қиёт канали барпо этилди, VI асрда Гулдурсун ва Бургутқалъа каналлари атрофидаги воҳаларда деҳқончилик тикланди. IX асрда Амударёнинг қуйи дельтасидаги Гурганжа худудининг (Куня-Урганч) ирригацион ўзлаштирилиши, Ғазнобод канали қуйи қисмида деҳқончиликнинг тикланиши бошланди, ўша пайтда Шовот (Шохообод) Буве каналлари қурилган. X асрда Амударёнинг чап қирғоғида Хиванинг Хеканис каналидан иккита канал чиқарилган.

XII –XIII асрларда Хоразмда ирригациянинг жонланиши кузатилган; Газнобод канали (Газовот) Чермен-Яб ариғи бўйлаб Шохсанамгача, Гирё канали Кваткал ҳудудигача етказилган. Кейинроқ, иншоатлар бузилиши билан бу ҳудудлар сувсиз, одамсиз қолиб қум остида қолди. Хозирги вақтгача фаолиятда бўлган йирик қадимий каналлардан Ўрта Осиёдаги энг йирик Тошсоқа шаҳобчаларига айлантирилган Шовот, Полвон ва Газовотларни мисол келтириш мумкин.

Тошкент воҳасида суғориш тизимлари Чирчик ва Ангрен дарёларида қурилган. Грек тарихчилари Тошкент атрофидаги йирик каналлар эрамизгача III-II асрларда мавжуд бўлганлигини таъкидлашган. Араб географлари томонидан Шош давлати (Тошкент воҳаси) батафсил тарифланган ва 50 та аҳоли пунктлари ҳақида хабар берилган. Улардан баъзилари бизнинг давримизгача сақланиб қолган, масалан, Бискент (Пскент). Ферикент (Паркент) Зерикент (Заркент) ва бошқалар. Шаҳарлар, қишлоқлар ва қадимий Тошкентда аҳоли зич жойлашган, уларни улкан узумзорлар ўраб турган. Шош маданият воҳаси шимолий-ғарбдан кўчманчи қабилалар босқинидан Бўзсув ариғи ва араблар томонидан қурилган катта девор билан ҳимояланган. Мазкур девор излари Камирдевол номи остида ва катта Бўзсув ариғи хозир ҳам сақланиб қолган. Ҳозирда ҳам мавжуд бўлган айрим қадимий каналлар ислом динига қадар бўлган номлари билан аталади, масалан, Зах, Салар.

Фарғона водийсида дехқончилик маданияти Чотқол ва Фарғона тоғ тизмаларидан оқиб тушадиган ва Сирдарёга қўшиладиган Норин ва Қорадарёга қўйиладиган майда ирмоқларда ривожланган. Тоғ дарёларининг суви эрамизгача X- асрдаёқ ерларни суғориш учун фойдаланилган. Дарё ва сойларнинг қирғоқларида йирик қишлоқлар - Косонсойда Косонсой ва Аксикент, Марғилонсойда Марғилон, Исфарасойда Ифара, Хужабодсойда Хужанд, Оқбура дарёсида қирғоқларида эса Ўш ва бошқалар шаҳарлар қад кўтарган. Сўх дарёсидаги Қўқон (200 йил аввал) Намангансойдаги Наманган (350 йил аввал) шаҳарларининг пайдо бўлиши анча кечроқ даврда юз берган. Асрлар давомида халқ усталари маҳсус илмларни, гидравлика конунларини билмай туриб, механизм ва мураккаб асбобларга эга бўлмай туриб ўз тажриба идрокларига таяниб суғориш каналлари, ирригация тизимларини қуришган ва ажойиб гидротехник иншоатлар барпо этишган.

Сув ресурслари минтақа ҳудуди бўйлаб ўта нотекис тарқалган. Интенсив хўжалик фаолияти натижасида сув ресурслари танқислиги йилдан йилга ошиб бормоқда. Хозирги вақтда ва яқин истиқболда чучук сув танқислиги сув истеъмолини камайтириш йўли билан сувни тежаш ҳисобига пасайиши мумкин, масалан саноатни айланма сув таъминотига, алоҳида соҳаларида эса сувсиз технологияларга ўтиш; суғоришнинг янги прогрессив усулларини қўллаш, суғориш тизимлари фойдали иш коэффициентларини ошириш; ер ости ва ер юзи сувларини вақтда қайта тақсимлаш; сув ресурсларини маконда қайта тақсимлаш; шўр ва шўрроқ сувларни чучуклаштириш; музлик ва тоғ қўлларидagi сув ресурсларининг 100 йиллик захираларини ишлатиш; ёғинлар ҳосил бўлиши жараёнларга фаол таъсир ўтказиш ва б. Шундай қилиб сув танқислиги шароитларида сув хўжалиги масалалари ресурслар каби талабларга

хам таъсир ўтказиш йўли билан ҳал қилинади.

Сув ресурсларига таъсир ўтказишни асосан техник усуллар билан амалга оширилади (оқимни бошқариш, кўчириш, кўшимча маҳаллий ресурслардан фойдаланиш).

Талабга таъсир ўтказишни (сув ресурсларидан оқилона фойдаланиш ва тежаш) сувларни сақлаш ва улардан фойдаланиш қонунларига, шунингдек меъёрий ҳужжатлар талабларига мос равишда амалга оширилади. Бундай ҳужжатлар таркибига стандартлар, кўрсатмалар, қоидалар, меъёрлар, чекловлар, рухсатнома ва лицензиялар, маъмурий (яғона, регионал ва маҳаллий сув хўжалиги бошқаруви тизимларини яратиш), иқтисодий (сув учун ва оқава сувлар чиқариш учун тўлов, оқава сувларни чиқаришнинг белгиланган меъёрларининг бузилганлиги учун жарималар, ифлосланган сув билан етказилган зарар ўрнини қоплаш, оқава сувларни тозалаш бўйича тадбирларига дотация ва субсидиялар ажратиш, ишлаб чиқаришнинг янги технологияларини тадбиқ этиш учун фонд ажратиш ва баъзи бошқа усуллар) кўрсатмаларни киритиш мумкин.

1.6 Марказий Осиёда сув ресурсларини бошқаришни такомиллаштириш чоралари

■ минтақа мамлакатларининг сув ресурсларига ҳақиқий талабларини таъминлай оладиган янги, самарали ишлашга қодир бошқарув органлари ва уларнинг ташкилотларини яратиш йўли билан ҳавзада сув ресурсларини бошқаришнинг ташкилий структурасини яхшилашни давом эттириш;

■ хозирги шароитларда минтақа мамлакатлари ўртасида сув ресурслари режалаштириш, бошқариш ва улардан фойдаланиш, шунингдек, Орол денгизи ҳавзасида иқтисодий барқарорликни таъминлаш масалалари бўйича мавжуд битимларни яхшилаш ва такомиллаштириш;

■ сув хўжалигини бошқаришнинг миллий ташкилий тузилмасини мунтазам такомиллаштириш;

■ сув ресурсларини бошқаришнинг барча поғоналарида – дарё ва магистрал каналлардан бошлаб хўжалик ички каналлари, сув истеъмолчилари уюшмалари ва фермер хўжаликларига - сув ресурсларини бошқаришни такомиллаштириш;

■ Сув ресурсларини ҳавзавий бошқариш ва режалаштириш усулларини кенг қўллаш.

Ташқи таъсирларга жавоб тариқасида сув ресурсларини барқарор бошқариш ўз ичига бошқаришга адаптив ёндошувини ҳам олиши керак. Бошқа ёндошув, - превентив, иқтисодиёт ва оптималлаштириш соҳасида сув ресурсларини бошқаришда фойдаланиладиган қарорларни қабул қилишнинг амалдаги қоидаларини қайта кўриб чиқишни талаб этмайдиган ишончли лойиха ёки стратегияларни излаш орқали эҳтимоллий вариантларнинг янада мақбул диапазонини шакллантиришни кўзда тутди. Сув ресурсларини интеграцияланган бошқаруви борган сари адаптацияланаётган бир вақтда янада фаол кўп секторли ҳамкорликка яъни ҳавзавий бошқариш ва режалаштиришга бўлган эҳтиёж орта боради.

Аввал таъкидланганидек сув ресурсларини замонавий бошқариш жуда мураккаб жараён. Сув ресурсларини бошқаришнинг энг муҳим белгиловчиларидан бири сув ресурслари ва уларнинг истеъмолини мохирона мослаштириш ҳисобланади. Дунёдаги истиқболдаги сув таъминоти дестабиловчи қатор омилларни жумладан аҳоли сонининг ортиши, иқтисодий ўсиши, ифлосланишнинг ортиши кабиларни ҳисобга олиши билан бирга иқлим ўзгариши билан боғлиқ бўлган сув миқдорнинг камайиши эҳтимоли кабиларни ҳам эътибордан қочирмаслиги лозим.

Шундай қилиб сув ресурсларини бошқариш жамият ва табиатнинг сувга бўлган эҳтиёжларини керакли сифат ва миқдорда барча вақт даврларида – оператив кўп йиллик ва истиқболдаги эҳтиёжларни қондиришни таъминлаши зарур.

Сув ресурсларини интеграциялашган тарзда бошқариш (СРИБ) сув, ер ва улар билан боғлиқ бўлган ресурсларни ҳаётининг экотизимлар барқарорлигига зарар етказмасдан жамиятнинг иқтисодий ва ижтимоий фаровонлигини максималлаштириш мақсадида мувофиқлаштирилган ривожлантириш ва бошқаришга ёрдам берувчи жараён сифатида шаклланади. Айнан барча сувларнинг ўзаро боғлиқлиги улардан фойдаланишни интеграциялашга чорлайди.

Интеграция ўзаро боғланишнинг иккита базисли категориясини кўзда тутуди - сув ресурслари эҳтимоли ва сифатининг критик белгиловчиси бўлган табиий тизимлар ҳамда сув ресурсларидан фойдаланиш улуши, сув олиш тизими, ресурсларни ифлосланишдан химоялаш ва ижтимоий барқарорликнинг ёмонлашувини белгиловчи ижтимоий тизим. СРИБ вақт ва макондаги ўзгаришларни ва бу категориялар орасидаги боғланишларни эътиборга олади. Шунингдек сув хўжалиги фаолиятини махсус ёпиқ тизим сифатида сақлашдан фарқли равишда, сув ресурсларини бошқариш ишини улардан фойдаланувчилар иштирокидаги жамоат ишига айлантириш СРИБни анъанавий фрагментар ёндашувдан ажратиб туради. СРИБ ёндашувларидан фойдаланиш, сув ресурсларини бошқарувчиларига сувга бўлган эҳтиёжга жамият муносабати қандай таъсир кўрсатаётгани ва бундан келиб чиқиб сув ресурсларини анъанавий бошқарувини сув тежовчи бошқарувга ўзгартиришга ёрдам беради. Бунда сув ресурсларини ҳавзавий бошқариш ва режалаштириш энг муҳим механизм сифатида хизмат қилади.

Назорат саволлари

1. Сув ресурсларини бошқаришнинг турлари ва даражалари
2. Сув ресурсларини бошқариш тушунчаси
3. Сув ресурсларини бошқаришнинг гидрологик жиҳатлари
4. Сув ресурсларини бошқаришнинг сиёсий жиҳатлари
5. Сув ресурсларини бошқаришнинг экологик жиҳатлари
6. Сув ресурсларини бошқаришдан мақсад
7. Бошқарув тизими элементлари
8. Сув ресурсларини бошқариш турлари, даражалари ва эволюцияси

9. Марказий Осиёда сув ресурсларини бошқаришни такомиллаштириш чоралари
10. Сув ресурсларини бошқаришнинг гидрографик-ҳавзавий принципи
11. Сув ресурсларини бошқаришда маъмурий-ҳудудий принципи
12. Сув ресурсларини бошқаришда “муътадил сиёсий муҳит” тушунчаси

II –Боб. Ҳавзавий ташкилотлар ҳамда уларнинг сув ресурсларини ҳавзавий бошқариш режаларини ишлаб чиқиш ва уларни амалга оширишдаги роли

Сув ресурсларини ҳавзавий бошқариш ва режалаштиришни жорий этишнинг асосий шартларидан бири ҳавзавий режаларни ишлаб чиқиш учун асос бўлиб хизмат қилувчи ҳавзавий ташкилотларни ташкил этишдир. Ҳавзавий ташкилотлар атамаси барча турдаги ҳавзаларни бошқаришда иштирок этувчи ташкилотларни характерловчи умумий атама сифатида фойдаланилади. Бу жуда катта ёки кичик расмий ташкилотлар ёки оддий кишиларнинг норасмий гуруҳлари ҳам бўлиши мумкин. Ҳавза ташкилотлари уларнинг мақсад ва вазифалари ҳамда ваколатлари ва уларнинг қонуний асосларига кўра турлича бўлишлари мумкин.

Сув ресурсларини бошқарувчилар дуч келаётган муаммолар ва мураккабликлар

Сув ресурсларини ва улардан фойдаланишда рўёбга келувчи ҳам ижобий ва ҳам салбий жиҳатларни эҳтиборда тутиш муҳим. Бир томондан сув инсоният, ҳавонот ва ўсимликлар дунёси ҳаёти учун ўта муҳим ресурс. Масалан, сув ресурслари самарали ишлаб чиқариш фаолияти, қишлоқ хўжалиги, гидроэнергетика, санот, балиқчилик, туризм, транспорт ривожини учун асос ҳисобланди. Бошқа томонда сув ресурслари ўта вайронкор, касалликлар тарқалиши ва катта ҳудудларни сув босишини сабаби бўлиши ҳам мумкин. Сув тақчиллиги ёки узоқ давом этган қурғоқчилик катта миқдордаги ўлимлар ва иқтисоди инқирозни келтириб чиқариши мумкин. Сув шунингдек миллий ёки бир ёки бир неча мамлакатлар бирга фойдаланувчи трансчегаравий ҳавзаларда яшовчи аҳоли ўртасидаги мўжароларни келтириб чиқариши ёки унинг кескинлашувиға олиб келиши мумкин. Кўпгина, айниқса ривожланаётган мамлакатларда чучук сув ресурслари ҳолатини, сифати ва миқдори жиҳатидан сув экотизимларини ёмонлашиб бораётганини кўриш мумкин. Бу эса сув ресурсларидан фойдаланишда фойдадан кўра кўпроқ сув билан боғлиқ таваккалчилик ва хавфларға йўл қўйилаётганини кўрсатади.

Бугунги кунда, аҳоли сонининг ўсиши, демографик ўзгаришлар, иқтисодий тараққиёт ва иқлимнинг ўзгариши каби омиллар сув ресурсларига киритик таъсир этмоқда. Бирдек, сув ресурслари ишлаб чиқариш ва иқтисодий тараққиётга, аҳоли саломатлиги ва ҳаёт даражасига ҳамда миллий хавфсизликка сезиларли таъсир кўрсатади. Сувға бўлган таъсирлар ортгани сари, бизнинг янгиланиб турувчи сув ресурсларидан янада самаралироқ фойдаланишимиз зарур. Бироқ, сув ресурсларини бошқариш мураккаблашиб бормоқда. Кўпгина минтақаларда иқлим шароитлари ўзгаришларидаги ноаниқликлар ва табиий шароитлар туфайли сув ресурсларини бошқариш асосий муаммоға айланиб улгурди. Иқлим ўзгариши туфайли бу мураккабликлар ортиб бормоқда. Айрим минтақаларда ёғингарчиликни ва дарё

оқимларини камайишига олиб келса, бошқа минтақаларда аксинча кўроқ сув босиши ҳолатларини келтириб чиқармоқда. Бундай ўзгаришлар - аҳоли ва иқтисодиётнинг ўсиши, урбанизация ва озиқ овқатга талабнинг ортиши (демак сувга талабнинг ортиши, сув танқис бўлган худудлардаги манбалар ва ер ости сувларининг дегредациясини ортиши) туфайли янада кучайиши кутилади.

Бугунги кунга келиб ҳавзаларни бошқарувчилари сув ресурсларининг соғлом бошқаруви ва иқтисодий тараққиёт мутаносиблигини таъминлашда жуда катта босим, таваккалчилик ва муаммоларга учрамоқдалар. Ҳукуматлар ва ҳавза бошқарувчилари олдида турган мураккаб вазифа тараққиёт ва барқарорлик ўртасидаги мувозанатни таъминлашдир. Бу ҳар бир ҳавзада сув ресурсларини ривожлантириш ва бошқаришнинг янада аниқроқ йўлларини ҳамда оқибатларга мутаносиб услубларни топиш заруриятини кўрсатади.

Сув ресурсларини бошқарувчилари олдида турган кўпгина мураккабликалр янги пайдо бўлган эмас. Аммо муаммолар ўзининг миқёси ва характери бўйича бир ҳавзадан бошқа ҳавзага ўзгариб туради ва уларни ечими ҳам турлича бўлади. Мазкур муаммоларнинг ечими одатда икки муҳим томонни: яъни маълумотларни тўплаш, инфраструктура ва уларнинг эксплуатацияси каби структуравий муаммоларни (структуравий интервенция) ҳамда ҳамда институционал (кўпинча “юмшоқ” интервенция деб номланувчи), қарорлар ва нархлар ёки билимлар ва маълумотлар каби омилларни қамровчи тадбирлар масаласини ўз ичига олиши лозим.

Структуравий интервенция одатда хизматларни таъминловчи ва кўзга кўринувчи бўлгани учун сиёсий жиҳатдан маъқулроқ ва қимматроқ ҳисобланади. Улар кўпроқ эътибор тортадилар. Институционал интервенция эса арзон бўлиб, айрим ҳолларда сиёсий ва ижтимоий жиҳатдан камроқ эътибор тортади.

2.1 Сув ресурсларини бошқаришда иштирок этувчи ҳавзавий ташкилотлар, уларнинг ташкил этиш зарурияти ва роли

Сув ресурсларини интеграл бошқариш ва ҳавзавий режалаштиришнинг асосий тамойилларидан бири - ҳавза даражасидаги сув ресурсларини бошқариш режаларини ишлаб чиқадиган ва амалга оширадиган муайян ташкилотларнинг ташкил этилиши ҳисобланади.

Амалда “бутун ҳавза даражаси”га асосланган ёндашув таъсирларни тизимли даражада баҳолаш имконини беради. Бошқача қилиб айтганда ҳавзавий ёндашув асосида миллий қонунлар, халқаро келишувлар ва трансчегаравий сувлар бўйича минтақавий конвенцияларнинг талаб ва қоидаларини миллий ҳавзаларга қўлланилади. Натижада мамлакат ичида сув ресурсларини бошқариш ва ҳавза даражасида сув ресурсларини бошқариш жараёнлари янада динамик характерда бўлиб, турли ўзгарувчан оқибатларга (экологик, ижтимоий ёки иқтисодий) мослашувчанроқ бўлади.

Дунёда ҳавзавий ташкилотлар сифатида кўрилувчи институционал тузилмаларнинг турли кўринишлари мавжуд. Айрим ҳолларда бундай ташкилотлар маслаҳат органларини ифодаловчи норасмий ташкилотлар сифатида ташкил этилган бўлса, бошқа ҳолларда расмий ҳавза

ташкilotларидан иборат бўлади. Ҳозирги даврда илмий адабиётларда бундай ҳавзавий ташкilotларнинг 8 та тури мавжудлиги асосланган. Қуйидаги 2.1-жадвалда ҳавзавий ташкilotларнинг турлари ва хусусиятлари келтирилган.

Ҳавзавий ташкilotларининг турлари

2.1-жадвал

Ҳавзавий ташкilotларининг турлари	Таркибий хусусиятлари ва функционал вазифалари
Тур 1: Қўмиталар	Қўми­тага аъзо бўлган мамлакатлар вакиллик гуруҳларидан ташкilot топган консултатив –маслаҳат мақомли органлар. Функционал вазифалари: сув ресурсларини бошқариш бўйича умумий тамойилларни ишлаб чиқиш ва ҳавзадаги муайян ўзига хос ёки умумий характердаги долзарб масалалар муҳокамасини ўтказиш. Қўмитанинг ишчи ходимлари штати кўзда тутилмаган
Тур 2: Сув хўжалиги ташкilotлари	Ҳавза доирасида барча ишларни бажариш бўйича ваколатли орган. Қабул қилинган қарорларнинг ижросини таъминлаш барча аъзо мамлакатлар учун мажбурийдир. Ташкilotда доимий ишловчи штат бирликлари кўзда тутилган
Тур 3: Уюшмалар	Жамоат ташкilotлари бўлиб, уларнинг функционал вазифалари: ҳавза бўйича умумий бўлган масалалар бўйича манфаатдор томонларни хабардор қилиш ва уларга тегишли таълим беришдан иборат.
Тур 4: Комиссиялар	Ваколатли орган бўлиб, унинг аъзолари иштирокчи бўлган мамлакатлар томонидан сайланади. Комиссиянинг функционал вазифаларига ҳавзадаги барча ишларни мувофиқлаштириш, амалга ошириш ва мониторинг қилиш, шунингдек, халқаро шартномалар бўйича барча мамлакатларнинг мажбуриятларини бажарилишини таъминлаш киради. Комиссия ўз ходимлари штатлари ва техник котибиятига эга бўлади.
Тур 5: Кенгашлар	Кенгаш манфаатдор томонларни ва жамоатчиликни ўз таркибига жалб этувчи, тармоқлараро вакиллик гуруҳи ҳисобланади. Унинг функционал вазифалари доирасига ҳавза даражасидаги долзарб масалаларни муҳокама қилиш ва мувофиқлаштириш, ҳавзавий режаларини ишлаб чиқиш ва уларнинг бажарилишини мониторинг

	қилиш қиради. Амалда кенгашлар суб-ҳавзалар ёки гидрографик туманлар даражасида тузилади. Молиявий имкониятлар бўлганда ўз секретариатига эга бўлиши мумкин.
Тур 6: Корпорация /Акционерлик жамияти	Ҳавзадаги барча ишларни тижорат асосида бажариш учун тузилган юридик шахс ҳисобланади.
Тур 7: Трибунал /арбитраж	Ҳавзани бошқариш масалалари бўйича суд органи ҳисобланади. Функционал вазифалари: сув истемолчилари ва сувдан фойдаланувчилар ўртасидаги бахсли ва мунозарали масалаларни ҳал этишдан иборат.
Тур 8: Федерация	Федерация бу - турли манфаатдор томонлар вакилларининг умумий позицияларини мувофиқлаштириш, ҳавзавий режаларни ишлаб чиқиш, ишларни бажариш ва мониторинг ўтказиш, ахборот алмашиш ва энг яхши амалий тажрибаларни кенг жорий қилиш йўлидаги бирлашуви ҳисобланади.

Ҳозирда бутун дунёда 108 га яқин дарёларнинг ҳавзавий ташкилотлари фаолият юритмоқдалар, шулардан 68 таси ҳалқаро ёки трансчегаравий ташкилотлар ҳисобланади. Амалда ҳавзавий ташкилотлар таркибий хусусиятлари ва функционал вазифалари билан бир бирларидан фарқ қиладилар. Ҳавзавий ташкилотларининг энг кенг тарқалган турлари - Қўмита, Комиссия, Сув хўжалик ташкилотлари ва Кенгашлар ҳисобланади.

Ҳавзавий ташкилотларининг ҳар бир тури ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, муайян шароитларда қўллаш учун мақбул бўлиши мумкин. Бошқарувдаги даражаси ва вазифасига қараб бир дарё ҳавзаси учун турли ҳилдаги ҳавзавий ташкилотлар тузилиши мумкин. Қуйида дунёнинг турли қисмларида фаолият кўрсатаётган ҳавзавий ташкилотларни бир неча кўринишларини таҳлил қиламиз.

Ҳавзавий ташкилотларининг “Ҳавза Кенгашлари” турини ташкил этиш замонавий амалиётда сув ресурсларини адолатли, иқтисодий жиҳатдан самарали ва экологик жиҳатдан барқарор бошқариш ҳамда сув хизматларини кўрсатишни таъминлашнинг мақбул воситаси сифатида қабул қилинаётган сув ресурсларини бошқаришга интеграллашган ҳолда ёндашув(СРИБ)нинг муҳим таркибий қисми сифатида қаралмоқда. Мазкур орган сув объектлари масалалари билан шуғулланувчи - сув ва ер ресурсларини бошқариш, табиатни муҳофаза қилиш, ичимлик сув сифатини таъминловчи органларнинг, турли тоифадаги сув истемолчиларининг ва жамоат ташкилотларининг ҳаракатларини мувофиқлаштириш учун зарурий ижтимоий асосни

таъминлайди. Бироқ хорижий мамлакатлардаги ҳавзавий кенгашларнинг ҳақиқий ва ҳуқуқий мақомлари мамлакатдан мамлакатга нисбатан қаралганда сезиларли даражада фарқ қилишини кўриш мумкин.

Муҳияти бўйича ҳавзавий кенгашлар сув фондини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш масалалари бўйича ихтисослашган орган ҳисобланади. Назарий жиҳатдан ҳавзавий кенгашлар мазкур соҳадаги ҳар қандай долзарб масалаларни кўришлари мумкин. Бироқ, амалда уларнинг ваколатига кирувчи масалалар кўлами ҳавзавий кенгаш мақомини белгиловчи ҳужжатлар билан чегараланади. Энг аввало бу муайян ҳавзавий кенгашнинг Низоми ва бошқа ички ҳужжатларига тегишлидир. Шу билан бирга таъкидлаш лозимки мазкур органнинг фаолият доиралари тегишли ҳавзавий келишувлар билан шакллантириб берилиши мумкин. Аксарият ҳолларда ҳавзавий кенгашлар ҳавзавий келишувларни амалга оширилишини таъминловчи орган ролини ўйнайдилар.

2.2 Ҳавзавий ташкилотларнинг ташкил этилиши, вазифалари, ваколатлари ва ривожланиши

Ҳавзавий ташкилотларнинг энг машҳур ва кенг тарқалган турларидан бири бу франсуз моделидир. Франсуз модели асосида ҳавзавий ташкилотлар мамлакатнинг барча олтита гидрографик ҳавзаларида тузилган ҳавзавий комитетлардан иборат. Яъни ҳар бир ҳавза ўз ҳавзавий комитетига эга. Бу ўзига хос сув масалалари бўйича тузилган маҳаллий парламент бўлиб, муайян ҳавзанинг сув ресурсларидан фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилиш соҳасидаги сиёсатнинг асосий йўналишларини ишлаб чиқади. Айтиш мумкинки, ҳақиқатда сув объектларини техник бошқаруви ҳамда ҳавзавий комитет томонидан ишлаб чиқилган дастурларнинг ижроси учун ҳавзавий агентлик масъул ҳисобланади. Умуман моҳияти жиҳатидан франсуз модели бўйича ҳавзавий комитет – бу маҳаллий, вакилликка асосланган, сув масалаларига ихтисослашган ҳамда гидрографик ҳавза доирасида ўз ваколатини юритувчи қонун чиқарувчи органдир.

Бугунги кунда муваффақиятли фаолият юритиб келаётган ҳавзавий ташкилотларнинг яна бир яққол мисоли АҚШдаги Колорадо дарёси ҳавзаси шароитида фаолият кўрсатаётган ҳавзавий ташкилотдир. Мазкур дарё ҳавзасида ташкил этилган ҳавзавий ташкилот Ҳавзавий Кенгаш тарзида тузилган бўлиб, у функцияси жиҳатидан сув сифатини назорат қилади. Қуйида мазкур кенгаш билан боғлиқ хусусий маълумотларни кўриб чиқамиз.

АҚШдаги, Колорадо дарёси ҳавзасини бошқариш ва стратегик режалаштириш

Колорадо дарёси ҳавзаси шимолий Америкадаги ҳавзанинг майдони 629 000 км², узунлиги эса 2330 км бўлган энг катта ва энг ранг баранг дарёлардан бири ҳисобланади. Дарё баланлиги 4300 м гача бўлган қояли тоғлардан бошланиб, Мексика бўйлаб оқиб ўтади, сўнгра Калифорния кўрфазига қуйилиб, ўз дельтасини ҳосил қилади.

Колорадо дарёси ҳавзаси ҳар қайсиси йирик суб-ҳавзаларни ташкил этувчи етти катта минтақаларга бўлинган. Бу етти минтақанинг ҳар бири учун тегишли концепциялар, қоидалар ва сув ресурсларини бошқаришнинг тартиб – қоидалари ишлаб чиқилган. Бундай катта ҳавзани бошқариш - махсус ҳавзавий тузилмани, ҳавзавий режаларни ишлаб чиқиш эса муайян қоидаларга риоя қилишни талаб этади.

Бутун ҳавза ҳудуди бўйлаб 9 та Минтақавий Кенгашлар тузилган бўлиб, улар давлат томонидан мутасадди этиб белгиланган туман маъмуриятлари билан узвий ҳамкорликда иш олиб боради. Ҳар бир минтақавий кенгашлар сув сифати стандартларини ўрнатиш, оқава сувларни чиқариш учун рухсатнома бериш ва бу рухсатномаларга риоя этилишини назорат қилиш, рухсатномаларга риоя этилмаган ҳолларда тегишли чораларни кўриш бўйича қарорлар қабул қилиш ваколатига эга.

Колорадо дарёси ҳавзасидаги сув сифати масалалари бўйича тузилган ҳар бир минтақавий кенгашнинг махсус веб-сайтлари мавжуд бўлиб, унда ҳар қандай манфаатдор томонлар учун сув сифати бўйича турли ҳилдаги махсус маълумотларни олиш имкониятлари яратилган.

Бутун Колорадо дарёси ҳавзаси бўйича умумий бўлган расмий Ҳавзавий Режа мавжуд эмас. Бироқ ҳар бир ҳудудий кенгашларда, ҳавзанинг сув сифатини бошқариш бўйича «стратегик режалар» ишлаб чиқилган бўлиб, мазкур режалар доирасида Колорадо дарёси ирмоқларини бошқариш бўйича ташаббуслар ишлаб чиқилади.

Стратегик режаларни ишлаб чиқишнинг асосий принциплари - иқтисодий ва бошқа манфаатлар билан мувофиқлаштирилган ҳолда табиий ресурсларни интеграл бошқариш дастурларини амалда қўллашдан иборат.

Шундай қилиб, Колорадо дарёси ҳавзасида ҳавзавий режалаштириш комплекс жараён бўлиб - у мониторинг, минтақалар ва суб-ҳавзалар ҳудудларида сув ресурслари бошқаришнинг устивор масалаларини аниқлаш,

стратегик мақсадларни ишлаб чиқиш ва конкрет тематик масалалар бўйича тадбирларни амалга оширишни кўзда тутди.

Бироқ таъкидлаш лозимки, юқорида санаб ўтилган Минтақавий Кенгашлардан ташқари Коларадо дарёси ҳавзасида махсус ҳавзавий ташкилотлари ташкил этилмаган. Сув ресурсларини бошқариш бўйича асосий мутасаддилар - ҳар бир штатда атроф-муҳитни ҳимоя қилиш агентлиги билан яқин ҳамкорликда иш олиб борадиган маъмуриятлар ҳисобланадилар.

Россияда эса мазкур мамлакатнинг федератив тузулиши билан боғлиқ ҳолда ҳавзавий кенгашларни барпо этишнинг бошқача тажрибаси шаклланди. Яъни айнан улар федерал марказ ва сув объекти ҳавзаси ҳудудида жойлашган алоҳида иқтисодиёт соҳалари ва федерация субъектлари ўртасидаги ўртасидаги ўзаро ҳамкорлик ва ҳаракатларни мувофиқлаштиришда ҳамда уларнинг манфаатларини тартибга солишда муҳим ролни бажарадилар. Шу билан бирга Россия федерацияси Сув кодекси сув истеъмолчилари ва жамоатчилик вакиллари ҳавзавий кенгашларда иштироки имкониятини кўзда тутди. Россиядаги ҳавзавий кенгашларнинг ҳуқуқий мақоми билан боғлиқ ўзига хослик унинг “Табиий ресурслар федерал вазирлиги ҳамда сув объекти ҳавзасида жойлашган Россия федерацияси субъектлари ижро ҳокимияти ўртасида тузиладиган тегишли ҳавзавий келишув” билан бевосита боғланганлигидадир. Бунда Россия Федерацияси Сув кодексининг 120 бандида ҳавзавий кенгаш ҳавзавий келишув доирасида субъектларнинг муайян сув объектини қайта тиклаш ва муҳофаза қилишга йўналтирилган ҳамкорликдаги фаолиятларини мувофиқлаштирувчи орган сифатида ташкил этилиши белгилаб берилган.

Шундай қилиб, россия тажрибасида ҳавзавий кенгаш кўпроқ сув масалаларида соҳалараро ва минтақалараро мувофиқлаштириш масалаларига йўналтирилган ҳамда турли субъектларнинг ҳавзавий келишув доирасида олган мажбуриятларини амалга оширишни таъминловчи орган ҳисобланади.

Таиланд шароитида ҳавзавий кенгашларнинг аналоги ҳисоблаган ҳавзавий комитетлар энди шаклланиш босқичида турибди. Аммо таъкидлаш лозимки уларга сув объектларини техник бошқариш ваколати берилган.

Марказий Осиёда ҳам ҳавзавий ташкилотлар мавжуд, бироқ улар асосан сув ресурслари тақсимооти жараёнларига жалб қилинган ва бутун ҳавза бошқаруви масалалари билан деярли шуғулланмайдилар. Бу борада энди дастлабки қадамлар қўйилмоқда. Сув ресурсларини интеграл бошқариш ва ҳавзавий режалаштириш билан шуғуллана оладиган ҳавзавий ташкилотлар сони ҳозирча кам. Бироқ, шундай бўлсада минтақада бугунги кунга келиб ҳавзавий ташкилотларни ташкил этиш бўйича бир мунча тажрибалар тўпланди. Ҳозирда мавжуд ҳавзавий ташкилотларнинг шакллари турлича, турли хил даражаларини қамраб олади, лекин улар келгусида ҳавзавий ташкилотларни кўпайтиришнинг моделлари бўлиб хизмат қилиши мумкин.

Марказий Осиё давлатларида Собиқ иттифоқ даврида сув ресурсларини бошқариш соҳасидаги сиёсатни (сув сиёсатини) давлат томонидан белгилаб берилган. Бунда мунтазам равишда “Сув ресурсларидан мукамал фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилиш шаклий лойиҳалари (СРМФваМК шаклий лойиҳаси)” ишлаб чиқилган ва бу ҳужжатга қонун мақоми берилиб, барча томонидан риоя этилиши мажбурий этиб белгиланган. Бу ҳужжат сув ресурсларини ҳавзавий бошқаришни режалаштириш бўйича энг тўлиқ ва классик ҳужжат ҳисобланган. Ҳозирда ҳам бу ҳужжат айрим мамлакатларда, жумладан Ўзбекистонда ишлаб чиқилади ва сув ресурсларини барқарор бошқарилишини таъминлашда муҳим асос ҳисобланади.

Марказий Осиёдаги ёш мустақил давлатлар ичида сўнгги давр ичида ҳавзавий ташкилотларини ташкил этиш ва ривожлантириш масалаларида нисбатан каттароқ тажрибага эга бўлган давлат Қозоғистон ҳисобланади. 2006-2007 йилларда Қозоғистонда йирик гидрографик хавзалар бўйича 8 та ҳавзавий кенгашлар ташкил этилган. Мазкур масала бўйича минтақада кўпроқ ривожланган Қозоғистон тажрибасига кенгроқ тўхталиб ўтамиз.

Таъкидлаш лозимки, Қозоғистонда ҳавзавий кенгашларга ҳавзавий сув хўжалиги бошқармалари бошлиқлари раҳбарлик қилсаларда, улар ҳавзавий сув хўжалиги бошқармаларининг ёрдамчи органлари ҳисобланмайдилар. Амалда мамлакат Сув кодексида ҳавзавий кенгашларда вилоятлар, Алмата ва Астана шаҳарларининг ҳокимлари ҳамда маслаҳатлари, иқтисодиёт соҳаларининг ҳудудий бўлимлари ва турли сув истеъмолчиларининг вакиллари иштирокларига бирдек аҳамият берилади. Умуман, ўзининг таркиби бўйича ҳавзавий кенгашлар Қозоғистонда – ваколатли давлат органлари, сув истеъмолчилари, сув хўжалиги ва турли манфаатдор жамоатчиликнинг вакиллари ўзларининг ўзларининг манфаатларини ифода этувчи, ҳавзавий келишувларнинг бажарилишини кўриб чиқувчи, ҳамда унинг иштирокчилари учун тавсияларни биргаликда ишлаб чиқишда иштирок этувчи консултатив-маслаҳат органи ҳисобланади. Бошқа томондан мазкур орган муайян даражада мустақил юридик шахс мақомига эга бўлмаган тармоқлараро органдан иборат.

Ҳавзавий кенгашларни ташкил этилиши ва фаолияти билан боғлиқ энг умумий ҳолатлар Сув кодексининг 43 моддаси билан тартибга солинади. Сув кодексида қисқа талқинда бўлғуси ҳавза кенгашларини ташкил этишнинг ҳуқуқий асоси ва уларнинг ҳуқуқий мақоми, таркиби ва фаолиятини ташкил этиш тартиби бўйича умумий талаблар ҳамда умумий ҳолда уларнинг компетенциялари белгилаб берилган. Ҳавзавий кенгашларга оид батафсил ташкилий-ҳуқуқий жиҳатлар Сув ресурслари давлат кўмитасининг 2004 йил 21 апрелдаги 71-сонли “Ҳавзавий кенгашлар ҳамда Ҳавзавий келишувларни тайёрлаш ва тузиш бўйича намунавий Низомни тасдиқлаш тўғрисида”ги буйруғи билан белгилаб берилган. Мазкур буйруққа асосан ҳавзавий сув хўжалиги бошқармаларига:

1) Ҳавзавий кенгашларни тузиш ва намунавий Низом асосида уларнинг низомини тасдиқлаш;

2) Тегишли ҳавза худудида жойлашган маҳаллий ижро органлари ва бошқа субъектлар билан ҳамкорликда сув объектларини қайта тиклаш ва муҳофаза қилиш тўғрисидаги ҳавзавий келишувларни ишлаб чиқиш ва имзоланиш ташкил этиш вазифалари юклатилган.

Бундан ташқари Ҳавзавий кенгаш тўғрисидаги намунавий Низом тасдиқланиб, унинг асосида Қозоғистоннинг 8 та асосий гидрографик ҳавзаларининг ҳар бири бўйича индивидуаль низомларни тасдиқлаш тавсия этилган. Аммо Сув ресурслари Қўмитасининг мазкур буйруғи ўрнатилган тартибда норматив-ҳуқуқий ҳужжат сифатида расмийлаштирилмаганлиги туфайли тармоқнинг ички мўърий ҳужжати ҳисобланади ва бошқа давлат органлари ҳамда ҳуқуқ субъектлари учун тавсия характерига эга.

Сув кодексининг 43 моддасида ҳавзавий кенгаш «ҳавзавий келишув» доирасида тузулиши белгиланган. Ҳавзавий келишувлар кўп томонлама ва икки томонлама шаклларда тузилиши мумкин. Мазкур юридик ҳужжат юридик ихтиёрий асосда турли субъектларнинг ҳавзадаги сув ресурсларидан рационал фойдаланиш бўйича ихтиёрий равишдаги ҳамкорликдаги ҳаракатларини белгилаш имконини беради. Ҳавзавий келишувлар кўп томонлама шаклда ҳавзадаги асосий бошқарувчилар ва сув истеъмолчилари ўртасида, икки томонлама шаклда масалан ҳавза сув хўжалиги бошқармаси ва муайян сув истеъмолчиси ўртасида тузилиши мумкин. Шунингдек ҳавзавий келишувлар ҳалқаро шаклда трансчегаравий сув ҳавзаси шароитида мамлакатларнинг давлат органлари ва сув истеъмолчилари асосида тузилиши мумкин. Шундай қилиб ҳавзавий келишув берилган муайян ҳавзавий кенгаш учун фаолият предметини белгилаб берувчи муҳим юридик ҳужжат бўлиб, амалда ҳавзадаги томонларнинг мажбуриятлари билан мустаҳкамланган сув хўжалиги тизимини экологик барқарор ривожлантириш шароитида сув сифати ва сувнинг зарурий ҳажмига эришиш йўлидаги ҳаракатлар дастури ҳисобланади.

Ҳавзавий кенгашни ташкил этишдан мақсад ва вазифалар

Кенг маънода ҳавзавий кенгашнинг мақсади сув ресурсларини интеграл бошқаришни амалга оширишнинг зарурий ташкилий асосларини таъминлашдан иборат. Мазкур таъриф Сув ресурслари бўйича давлат қўмитаси томонидан тасдиқланган Намунавий Низомда берилиб, унда ҳавзавий кенгашларни тузишдан мақсад сифатида давлат ва нодавлат субъектлари ўртасида сув ресурсларини бошқариш бошқариш, улардан фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилиш масаларида ўзаро ҳамкорликни ривожлантириш ҳамда ҳаракатларни мувофиқлаштириш деб белгиланган.

Намунавий Низом асосида Ҳавзавий кенгашларнинг асосий вазифалари қаторига қуйидагилар киритилган:

- ҳавзанинг сув фондидан самарали фойдаланиш ва уни муҳофаза қилишнинг долзарб муаммоларини биргаликда муҳокама қилиш;
- сув фондидан бошқариш, ундан самарали фойдаланиш ва уни муҳофаза қилиш масалалари бўйича таклиф ва тавсияларни ишлаб чиқиш;

- майян сув хўжалиги ҳавзасининг иқтисодий ва ижтимоий ривожлантириш дастурлари ва режалари бўйича таклифлар тайёрлаш;
- мутасадди органлар ва донорлар кўриб чиқиши учун муайян ҳавзада инвестицион лойиҳалар пакетини тузган ҳолда молиялаштириш ва тарифларни белгилаш вариантларини тайёрлаш;
- сув ресурсларини интеграл бошқариш ҳамда сув муаммолари ечимига жамоатчиликни жалб этиш лойиҳалари бўйича таклифлар ишлаб чиқиш;
- сев ресурсларининг интеграл режалаштириш ва бошқаришда сув пратнерлиги даражасини кўтариш, давлат органлари, сув истеъмолчилари ҳамда жамоатчили ўртасида маълумот алмашинувини таъминлаш;
- сув объектларини қайта тиклаш ва муҳофаза қилиш масалаларида бирлашиш, фаолиятларни мувофиқлаштириш ҳамда ҳамкорликдаги тадбирларни амалга ошириш бўйича ҳавзавий келишувларни тайёрлаш.

Таъкидлаш лозимки, турли ҳавзавий кенгашларнинг вазифалари фарқ қилиши мумкин. Жумладан, трансчегаравий ҳавзаларда сув ресурсларидан фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилиш бўйича халқаро ҳамкорликни амалга ошириш билан боғлиқ вазифалар кўзда тутилиши лозим. Ҳавзавий ташкилотларнинг вазифаларига сезиларли таъсир этувчи омил тегишли ҳавзадаги сувда фойдаланиш тузилмаси ҳисобланади. Умуман, вазифалар ҳавзавий келишувлар иштирокчилари ёки муайян кенгаш учун низомни тасдиқловчи орган ёки ташкилотлар томонидан белгиланади.

Ҳавзавий ташкилотларнинг таркиби

Таҳлиллар кўрсатадики ҳавзавий кенгашлар таркиби асосан амалдаги низомлар асосида шаклланади. Ҳавзавий кенгашлар кирувчи иштирокчиларнинг қуйидаги тоифаларини кўрсатиш мумкин:

1) масалан, Қозоғистон мисолида Сув кодексида белгиланган – гидрографик ҳавза ҳудудида жойлашган ҳавзавий сув хўжалиги бошқармалари ҳамда вилоятларнинг ҳокимият ва маслаҳатлари (Астана ва Олмаота шаҳри) нинг раҳбарлари;

2) сув фондидан фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилиш соҳасидаги компетенциялари асосида белгиланадиган марказий тармоқ вазирликларининг (министрлик, комита, агентлик) ҳудудий бўлимлари раҳбарлари;

3) сув истеъмолчиларининг вакиллари;

4) жамоат бирлашмаларининг вакиллари;

5) бошқа ташкилотлар вакиллари.

Биринчи гуруҳга киритилган иштирокчилар учун ҳавзавий кенгашларда фаолият кўрсатиш қонуний асосда ўрнатилган мажбурият ҳисобланади. Берилган гидрографик ҳавза ҳудудида жойлашаган вилоятларнинг ижро ҳокимияти органлари (Астана ва Олмаота), мажбурий тарзда ҳоким ёки унинг ўринбосари мисолида ҳавзавий ташкилотлар ишида иштирок этишлари лозим, вакиллик органлари эса сессия раиси ёки маслаҳат секретари мисолида

иштирок этади. Ҳавзавий сув хўжалиги бошқармаси бошлиғи шахсан иштирок этади ва сув кодекси талабига кўра ҳавзавий кенгаш ишига раҳбарлик қилади.

Иккинчи гуруҳга киритилган иштирокчилар ичидан муайян ҳавза учун уларнинг ув фондидан фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилиш соҳасидаги компетенциялари бўйича энг муҳимларини аниқлаб олиш лозим. Умуман мазкур гуруҳни қуйидаги тармоқлар давлат органлари ҳисобига шакллантириш тавсия этилади:

- табиатни муҳофаза қилиш соҳасида давлатнинг ваколатли органи;
- аҳолининг санитар-эпидимиологик хавфсизлигини таъминлаш соҳасида давлатнинг ваколатли органи;
- ер қаъри бойликларидан фойдаланиш соҳасида давлатнинг ваколатли органи;
- фавкулудда вазиятлар соҳасида давлатнинг ваколатли органи;
- гидроэнергетика соҳасида давлатнинг ваколатли органи;
- ўрмон хўжалиги соҳасида давлатнинг ваколатли органи;
- балиқ хўжалиги соҳасида давлатнинг ваколатли органи;
- бошқа марказий тармоқ вазирликлари.

Ҳавзавий кенгашларда юқорида кўрсатиб ўтилган соҳалар уларнинг мазкур сув ҳавзасида жойлашаган ҳудудий бўлинмалари раҳбарлари ёки уларнинг муовинлари мисолида иштирок этишлари лозим. Таъкидлаш лозимки, мазкур гуруҳдаги потенциал иштирокчилар сони жуда кўп бўлиши мумкин. Тузилаётган ҳавзавий кенгаш ишини фаоллаштириш учун уларнинг сонини энг муҳимларини танлаш ҳисобига чеклаш лозим.

Сув кодекси талабига кўра ҳавзавий кенгашда албатта сув истеъмолчилари вакили иштироки таъминланиши лозим. Бунда муҳим омиллардан бири турли манфаатлар (қишлоқ хўжалиги, гидроэнергетика, ичимлик сув таъминоти ва х.о.) балансини таъминлаш ҳисобланади. Манфаатдор томонлар ҳавзавий кенгаш таркибида нафақат сув истеъмолчилари балки жамоат ташкилотлари вакиллари сифатида ҳам қатнашиши мумкин, лекин уларнинг иштироки шарт этиб белгиланмаган.

Ҳавзавий ташкилотларнинг тузилиши

Ҳавзавий кенгашларнинг тузилиши унинг иштирокчилари томонида мустақил равишда белгиланади. Масалан Қозоғистон мисолида ҳам Сув кодексида ҳавзавий кенгашлар тузилишига оид асосан иккита талаб қўйилган:

- Ҳавзавий кенгаш ишига муайян ҳавзавий сув хўжалиги бошқармаси бошлиғи раҳбарлик қилади;
- Ҳавзавий сув хўжалиги бошқармаси кенгаш ишини ташкил этади, яъни амалда секретариат ролини бажаради.

Шундай қилиб, ҳавзавий ташкилотлар тузилмасини белгилашда ҳалқаро тажрибага таяниш мумкин. Халқаро тажрибада ҳавзавий ташкилотларнинг турли шу жумладан анча мураккаб тузилмалари учрайди. Жумладан, Францияда ҳавзавий кўмиталар тўрта коллегиядан (сув истеъмолчилари коллегияси, депутатлар коллегияси, Франциянинг иқтисодий ва ижтимоий

кенгашлари вакиллари коллегияси, давлат маъмурияти вакиллари коллегияси) иборат. Коллегиялар аъзоларининг умумий миқдори айрим ҳавзалар бўйича 61-114 кишини ташкил этади. Бу органлар моҳияти бўйича сув масалалри бўйича маҳаллий парламент ҳисобланади. Аммо ҳар бир ҳавзада ҳам бундай мураккаб ва қатъий тузилмага эга кенгашлар бўлиши шарт эмас. Чунки бу анча қиммат ва ишини ташкил этишда мураккабликлар келтириб чиқаради. Масалан ҳавзавий кенгашлар қарорлари маслаҳат мақомига эга бўлган Қозоғистон тажрибасида сув хўжалиги бошқармаси ходимлари ҳисобидан ҳавзавий кенгаш котиби тайинланади. Кенгаш котиби кенгаш мажлисларини ўтказишда ташкилий масалаларга масъул этиб тайинланади. Бироқ бошқа вариантлар ҳам танланиши мумкин. Қозоғистон тажрибасига кўра алоҳида қатнашчилари гуруҳи учун 20 фоизли квота белгиланган ва ҳавзавий кенгашларнинг самарали фаолияти уларнинг аъзолари сони 10-25 киши бўлганда таъминланган.

Қонунчиликда ҳавзавий кенга аъзоларининг ҳуқуқ ва мажбуриятларини белгилаш уларнинг ички иши деб кўрсатилади. Одатда кенгашнинг самарали фаолиятини таъминлаш учун кенгаш аъзоларига қуйидаги ҳуқуқлар берилади:

- регламент асосида ҳавзавий кенгаш қарорларини муҳокама ва қабул қилишда қатнашиш;
- ҳавзавий кенгаш мажлисларида муҳокама қилиш учун масалаларни тайёрлаш;
- ҳавзавий кенгаш фаолиятига оид ҳужжатлар ва маълумотлар билан танишиш;
- ҳавзавий кенгаш мажлислари ўтказиладиган вақти, жойи ва унинг кун тартиби тўғрисида ўз вақтида маълумот олиш;
- ҳавзавий кенгаш мажлисларини ўтказиш ва унинг фаолияти тартибига оид эътироз ва таклифларни киритиш;
- ҳавзавий кенгаш томонидан тузиладиган ишчи гуруҳларда иштирок этиш;
- ҳавзавий кенгаш мажлисларига экспертларни, мутахассисларни, турли давлат органларини, ташкилотлар ва манфаатдор жамоатчилик вакиллари таклиф этиш бўйича таклифлар киритиш;
- ҳавзавий кенгаш фаолиятини режалаштиришда иштирок этиш;
- қонунчилик ва ҳавзавий кенгашнинг ички меъёрий ҳужжатлари асосида бошқа ҳуқуқий фаолиятларни амалга ошириш.

Ҳавзавий кенгаш аъзоларига қуйидаги мажбуриятлар юкланади:

- орган ишида шахсан иштирок этиш;
- ҳавзавий кенгаш мақсад ва вазифаларининг бажарилишига амалий ёрдам кўрсатиш;
- ҳавзавий кенгаш мажлисларида ва кун тартибидаги масалалр муҳокамасида фаол иштирок этиш;
- ҳавзавий кенгаш мажлисида иштирок этиш имконияти бўлмаганда ўз вақтида огоҳлантириш;

- ҳавзавий кенгашнинг Низоми, регламенти ва бошқа ички ҳужжатлари талабини бажариш;
- ўз ташкилотининг ҳавзавий кенгашда амалга оширилаётган ишлар ва қабул қилинаётган қарорлар тўғрисида хабардорлигини таъминлаш;
- манфаатлар тўқнашуви талабларини бажариш.

Ҳавзавий кенгаш регламенти

Ҳавзавий кенгашларнинг асосий иши мажлислар кўринишида ташкил этилади. Шунинг учун уларни ўтказишнинг аниқ шароитлари ва тартибини ўрнатилиши мазкур органнинг ишини очиқ ва манфаатдор жамоатчилик учун тушунарли бўлишини таъминлайди. Мазкур масалалар ҳавзавий кенгашнинг ўзи томонидан ишлаб чиқиладиган ва тасдиқланадиган махсус регламент доирасида тартибга солинади. Улар турли ҳавзавий ташкилотларда турлича бўлиши мумкин. Жаҳондаги ҳавзавий ташкилотлар фаолияти таҳлили асосида ҳавзавий кенгашларнинг регламенти мазмуни ва тузилмасига қуйидаги бўлимларни киритиш тавсия этилади:

- умумий масалалар;
- мажлисга тайёргарлик ва уни ўтказиш тартиби;
- масалаларни ҳавзавий кенгаш муҳокамасига олиб чиқиш тартиби;
- қарорларни қабул қилиш тартиби;
- ҳавзавий кенгашнинг ёрдамчи органлари;
- кузатувчилар ва таклиф этилган шахсларни кенгаш мажлисидаги иштироки;
- бўлғуси фаолиятни режалаштириш.

Регламентнинг умумий масалалар бўлимида ҳавзавий кенгашнинг ҳуқуқий мавқеи ва фаолиятидаги асосий, жумладан унинг жамоатчилик учун очиқлиги ва қарорларни коллегияль характерда қабул қилиниши каби принципларни белгилаб қўйилиши муҳим ҳисобланади. Мажлисларга тайёргарлик ва уларни ўтказиш бўлимида уларни ўтказиш формаси ва тили, муддати ва улар орасидаги вақт ва бошқа умумий шароитлар кўрсатилади. Умуман регламентга киритилган масалалар ўхшаш бўлиб, бундай ташкилотлар учун деярли бир хил бўлади. Ҳавзавий кенгашларнинг ишида стабил характерни таъминлаш мақсадида унинг ишини режалаштириш лозим бўлади. Режалаштириш жараёнида кенгаш аъзолари фаол иштирок этишлари лозим.

Сўнгги йилларда минтақада биринчилар қаторида ташкил этилган ҳавзавий ташкилотларга мисол сифатида “СРИБ – Фарғона” лойихаси доирасида Фарғона водийсида ташкил этилган “Канал Сувдан Фойдаланувчилари Иттифоқи (КСФИ)”ни келтириш мумкин. Мазкур ҳавзавий ташкилот Сув ресурсларини бошқариш (СРИБ)га ўтишда ўша даврда ҳудудда мавжуд бўлган ва пилот-каналларини бошқаришнинг маъмурий ҳудудий тамойилига асосланган ташкилий тузилмага муқобил

вариант сифатида, ўзининг тузулмавий бўлинмаларга эга жамоатчилик органи сифатида ташкил этилган эди. Дастлаб бу янги тузилма фақатгина жамоатчилик органи бўлиши режалаштирилган, бироқ бундай ёндашув минтақа шароитида қатор муаммоли масалаларга олиб келганлиги туфайли амалдаги қонунчилик тартиби асосида пилот-каналнинг “Канал Сувдан Фойдаланувчилари Иттифоқи (КСФИ)”си номидаги юридик шахс мақомини олган ташкилотга айлантирилган.

КСФИнинг ташкилий тузилмаси қуйидаги тарзда ифодаланган:

- КСФИнинг умумий йиғилиши – КСФИнинг олий органи;
- КСФИнинг кенгаши – КСФИнинг ижро органи;
- КСФИ кенгашининг бошқаруви – КСФИ кенгашининг жорий фаолиятларига жавоб берувчи ижрочи орган.

КСФИ канал ҳавзасидаги барча мафаатдор томонларни жалб этиш асосида сувни тақсимлаш масалаларини ечишнинг намунаси ҳисобланади. КСФИ таркибига сув ресурсларидан фойдаланишдан манфатдор бўлган сувдан фойдаланувчиларнинг вакиллари, сув хўжалиги ташкилотлари, хокимиятнинг маҳаллий органлари ва бошқа ташкилотлар киритилган.

Сўнгги йилларда Ўзбекистонда ҳавзавий ташкилотларнинг ривожланиши йўлидаги яна бир қадам Ўзбекистон Республикаси Сув хўжалиги вазирлиги ва Марказий Осиё минтақавий экологик маркази (МОМЭМ) томонидан амалга оширилаётган, АҚШ халқаро ривожланиш агентлиги томонидан молиялаштирилган «Марказий Осиёда сув, таълим ва ҳамкорлик (Smart Waters)», лойиҳаси ҳамкорлигида қўйилди. 2018 йилнинг 20 июлида Ўзбекистон Республикаси Сув хўжалиги вазирлиги, Подшоатасой дарёси ҳавзасида Подшоатасой дарёси ҳавзасида жойлашган турли сув хўжалиги мажмуаси қатнашчилари ва МОМЭМ вакиллари иштирокида ўтказилган таъсис мажлисида Подшоатасой дарёси ҳавзасида кичик ҳавзавий кенгаш тузиш тўғрисида қарор қабул қилинди. Мажлис қарорига кўра кичик ҳавзавий кенгаш алоҳида юридик шахс эмас балки расмий ташкил этилган маслаҳат-кенгаш платформаси бўлиб хизмат қилади. Кичик ҳавзавий кенгаш (КХК) нинг раиси этиб Норин-Сирдарё Ирригация тизимлар ҳавза бошқармаси бошлиғи ўринбосари С.Мехмонов сайланган. Подшоот дарёсининг Ўзбекистон қисми бўйича тузилган мазкур КХК аъзолари Подшоота дарёсининг сув ресурсларини бошқариш ва муҳофаза қилиш бўйича шу дарёнинг Қирғизистон қисми бўйича аввалроқ ташкил этилган КХК билан ҳамкорлик қилишга тайёр эканлигини билдирган.

Шунингдек сўнгги йилларда Ўзбекистонда ҳавзавий ташкилотларнинг яна бир ўзига хос тури Ўзбекистон Республикаси Сув хўжалиги вазирлиги ва Германиянинг халқаро ҳамкорлик жамияти (ГИЗ) ҳамкорлигида Европа ҳамжамиятининг “Ўзбекистоннинг қишлоқ ҳудудларида сув ресурсларини барқарор бошқариш” лойиҳаси доирасида ташкил этилди. Қашқадарё вилоятидаги “Оқсув” ва Андижон вилоятидаги “Шахрихонсой” дарёлари ҳавзаларида “Ишчи гуруҳ” кўринишида ташкил этилган мазкур ҳавзавий

кенгашларнинг тузилиши ҳам 2018 йилга тўғри келади. Мазкур ёш ҳавзавий ташкилотлар дастлабки иш тажрибаларини йиғиб бормоқдалар.

Маълумки Сув ресурсларини интеграл бошқариш (СРИБ) принципларини жорий этишнинг энг катта афзалликларидан бири минтақанинг барқарор тараққиёти учун муҳим бўлган вазифаларни амалга ошириш, жумладан сув ресурсларини барқарор бошқариш ва улардан самарали фойдаланишда ҳавзавий кенгашларни ташкил этиш асосида тармоқлараро мувофиқлаштириш механизмни яратиш имконини беради. Бундай ёндашув бошқарувнинг барча даражаларида ҳаракатларни мувофиқлаштириб, уларнинг синергизмини таъминлайди.

СРИБнинг биринчи принципи – сув ресурсларини ҳавза даражасида гидрографик чегаралар асосида бошқариш – сув истеъмолчиларининг қайерда жойлашганлигидан (оқим бўйича юқори ёки пастда) қатъий назар уларнинг турғун ва тенг ҳуқуқли сув билан таъминланиши кафолати ҳисобланади. Жамоатчиликнинг режалаштириш жараёнида, жумладан жамоатчилик билан маслаҳатлашувлар асосида фаол иштирок этиши барча сув истеъмолчилар манфаатларини эътиборга олиш имконини беради. Бугунги кунда сув ресурсларини муҳофаза қилиш, сақлаб қолиш ва сувдан фойдаланиш маҳсулдорлиги ва самарадорлигини ошириш бўйича манфаатдорликни жорий этиш зарурияти тўғрисида жамоатчилик фикрини шакллантиришга катта эътибор қаратилмоқда.

Ҳавзавий ташкилотларнинг ташкил этилиши ва ривожланиши

Сув ресурсларини интеграл бошқариш асосида ётувчи асосий принципларнинг бири мазкур соҳада бошқарув жараёнига кенг манфаатдор жамоатчилик вакиллари жалб этишдан иборат. Сўнгги ўн йилликларда чоп этилган халқаро илмий адабиётлар шарҳидан ҳам сув ресурсларини самарали бошқариш ва барқарор тараққиётга эришишнинг зарурий шартини жамоатчилик иштирокини таъминлаш бўлади деган хулоса келиб чиқади.

Юқорида таъкидланганидек моҳияти жиҳатидан ҳавзавий кенгашлар ўзида жамоат кенгашларини ифода этади ва давлатнинг сув ресурсларини барқарор бошқариш ва улардан самарали фойдаланиш масалаларида жамоатчилик билан маслаҳатлашувининг энг илғор ва мақбул маслаҳатлашуви механизмаларидан бири ҳисобланади. Ҳавзавий кенгашларнинг фаолиятида ижобий натижаларни таъминловчи ўзига хосликлардан бири (масалан Франция ва Қозоғистон тажрибаси мисолида) уларни давлатнинг сув ресурсларини бошқариш ва улардан самарали фойдаланишни ташкил этиш тизимига интеграллашганлиги ва қонунчилиги асосида мустаҳкамланганлигидир. Яъни улар давлат органларнинг жамоатчилик ташкилотлари билан ҳамкорлигини таъминлаш учун махсус тузилган шунчаки тузилма эмас. Мазкур ҳолатда сув истеъмолчилари ва нодавлат ташкилотларининг вакиллари давлатнинг сув ресурсларини бошқариш ташкилотларидан бирида тўла ҳуқуқли (консультатив-

маслаҳат мавқеида бўлса ҳам) аъзоси бўлиши кўзда тутилган. Амалий жиҳатдан жамоатчиликнинг ҳавзавий кенгашларнинг ишида муваффақиятли иштирок этиш формалари турли мамлакат, ҳавза ва минтақалар шароитларида турлича бўлиши мумкин. Аммо жамоатчиликнинг қарорлар қабул қилишда муваффақиятли иштирок этишларида зарурий ва асосий шарт маълумотга эга бўлишларини таъминлаш ҳисобланади. Мазкур масаланинг яна бир муҳим жиҳати ҳавзавий кенгашларда аъзо бўладиган сув истеъмолчилари ва жамоат ташкилотлари вакиллари аниқлашга тўғри ёндашишдир. Уларнинг конкрет ҳавзадаги шаклланган сувдан фойдаланиш тузилмасини тушунишлари ва кенг спектрли манфаатларни кўзлашлари жуда муҳим. Алоҳида олинган ҳавзаларда қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларининг манфаатлари каттароқ бўлса бошқаларида саноат тармоқлари ёки бошқа сув хўжалиги мажмуаси қатнашчиларининг манфаатлари катта бўлиши мумкин ва бу ҳолатлар ҳар бир ҳавзавий кенгаш таркибини шакллантиришда эътиборга олиниши лозим. Бошқа томондан айрим ҳолларда ҳавзавий кенгаш таркибини шакллантиришда қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларининг манфаатлари уларнинг вакиллари сифатида сув истеъмолчилари уюшмаси томонидан фойдаланиши қулай ва самарали бўлса, саноат соҳаси вакиллари учун ҳавзавий кенгашда аъзо сифатида қатнашиш жуда катта ҳал қилувчи аҳамият касб этмаслиги ҳам мумкин. Албатта ҳавзавий кенгашга сув истеъмолчилари ва нодавлат ташкилотлар ўз вакиллари ўзлари юборишлари идеал вариант бўларди. Бироқ буни амалга ошириш турли сабаблар (ташкилий, молиявий..) туфайли мураккаб бўлади, шунинг учун ҳавзавий кенгаш таркибида турли сув истеъмолчилари ва жамоатчилик сектори вакиллари бўлишларини таъминлашга эътибор қаратиш лозим. Бунда турли сув истеъмолчилари ва жамоатчилик сектори вакиллари иштирок этган ҳолларда ҳам, ҳавзавий кенгашнинг иши унда иштирок этмаётган манфаатдор томонларнинг вакиллари учун очиқ ва тушунарли бўлиши керак. Буни айниқса ҳавзавий кенгашнинг низомини, регламентини ва бошқа ички ҳужжатларини ишлаб чиқишда, масалан, уларга мажлисларни очиқ тарзад ўтказилиши, кўриб чиқиладиган ҳужжатлар ҳамда қабул қилинадиган қарорлар текстининг очиқлиги, кенгаш муҳокамасига таклифлар киритиш мумкинлиги каби талабларни киритиш орқали эътиборга олиш жуда муҳим. Бундай қадамлар жамоатчилик томонидан ҳавзавий кенгаш фаолиятига юқори даражада бўлишини таъминлайди, ҳамда унинг ишида иштирок этувчи манфаатдор томонлар кўламини камайишини олдини олади. Умуман ҳавзавий кенгаш кўринишидаги органнинг бўлиши қабул қилинадиган қарорларда, масалан сув ресурсларидан фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилиш бўйича дастурий ва меъёрий ҳужжатларни, турли хўжалик қарорлари лойиҳаларини кўриб чиқишда жамоатчиликнинг иштирокини таъминлашда яхши институционал асос яратади. Бу эса миллий қонунчилик ва халқаро конвенцияларнинг жамоатчилик иштирокини таъминлаш талабларини бажариш бўйича харажатларни сезиларли даражада камайтиради, кўриладиган масалаларнинг ҳавзанинг сув объекти ҳолатига таъсир этувчи турли жиҳатларини чуқурроқ кўриб чиқиш имконини беради.

Халқаро тажрибадан келиб чиққан ҳолад ҳавзавий кенгашларни шакллантириш жараёнини ҳар бир ҳавзанинг ўзига хос шароитларини ҳисобга олувчи бир неча босқичларга бўлиш мумкин. Ҳавзавий кенгашлар ҳавзанинг сув ресурсларини самарали бошқаришдан манфаатдор бўлган барча томонларнинг вакилликка асосланган орган бўлиши лозим, шунинг учун унинг шаклланишини дастлабки кунлариданоқ манфаатдор томонларнинг хабардорлигига алоҳида эътибор қаратилади.

Ташаббускор (ишчи) гуруҳ шаклланиши

Амалда ҳавзавий кенгаш тузилиши жараёни ташаббускор (ишчи) гуруҳнинг тузилишидан бошланади ва унинг аъзолари дастлабки даврданоқ унинг ташкил этиш билан боғлиқ тадбирларда фаол иштирок этадилар. Мазкур гуруҳнинг шаклланиши жараёнини ҳавзавий сув хўжалиги бошқармаси ташаббуси билан бошланади. Масалан Қозоғистон тажрибасида бунинг учун ҳавзавий сув хўжалиги бошқармаси раҳбарияти ҳавзавий кенгашни тузиш бўйича ҳамкорлар доирасини аниқлаб олади. Бунинг учун махсус услубий тавсияномада фойдаланиш мумкин. Ташаббусни амалга оширишда зарур бўладиган мобиллик ва харажатларни эътиборга олиб ташаббускор гуруҳни таркиби бўйича ихчам тузиш тавсия этилади. Амалда ҳавзавий сув хўжалиги бошқармаси жойлашган шаҳардаги ташкилотлар билан ишлаш қулайроқ. Ҳавзада кенгаш тузилишида манфаатдор бўлиши мумкин бўлган халқаро ва донор ташкилотлар ҳамда сув истеъмолчилари билан инфорацион ва техник ҳамкорлик имкониятларини кўриб чиқиш мақсадга мувофиқ.

Сўнгра ҳавзавий сув хўжалиги бошқармаси ҳавзавий кенгаш тузиш масаласи бўйича ташаббускор гуруҳга жалб этиш режалаштирилган турли давлат ва бошқа турдаги ташкилотлар вакиллари билан мулоқотга киришуви зарур. Бу ишни қуйидаги бандлар киритилган турли инфорацион расмий хатлар тайёрлашдан бошлаш мумкин:

- берилган гидрографик ҳавза бўйича кенгаш тузиш мақсади, унинг ҳуқуқий асослари ва тайёргарлик ишларини бошланганлиги ҳақидаги ахборот;
- таклиф этилаётган ташкилотнинг ҳавзавий кенгаш ишидаги иштирокининг муҳимлиги ва аҳамияти, айрим ҳолларда амалдаги қонуний асосларнинг талабларини ёритиш;;
- айнан қайси мансабдор шахс (мансабдор шахслар) таклиф этилаётган ташкилот номидан ҳавзавий кенгашда қатнашиши ваколати мавжудлиги ва қандай ҳолларда ваколатини бошқага опшириши мумкинлигини кўрсатиб ўтиш;
- ҳавзавий кенгашни тузиш бўйича тайёргарлик ишларида қатнашиш учун масъул шахсни белгилаш сўралган расмий таклифнома.

Имкон даражасида бундай хизмат хатларини мазмуни бўйича мос бўлган сув хўжалиги вазирлиги номида берилган хат билан қўшиб юборилиши мақсадга мувофиқ.

Расмий хатлар юборилгандан сўнг ташаббускор гуруҳ таркибига таклиф этилган ташкилотлар раҳбарлари билан ҳавзавий кенгаш тузулиши бўйича

шахсий учрашувларни ўтказиш мақсадга мувофиқ. Дастлаки босқичда берилган тушунтиришлар таклиф этилган ташкилот томонидан қўллаб қувватлаш хошиини олиш имконини оширади. Шундан сўнг ҳавзавий кенгаш тузиш бўйича ҳамкорликдаги ҳаракатларнинг конкрет режаларини ва таклиф этилган ташкилотнинг конкрет вакилининг иштирокини муҳокама қилиш мумкин.

Мазкур учрашувлар вақтида ҳавзавий сув хўжалиги ташкилотининг маҳаллий хокимият ва вакиллик органларининг тегишли розиликларига эга бўлиши жуда муҳим ҳисобланади. Яқунда ҳавзавий кенгаш тузиш бўйича одатда бир неча кишидан иборат бўлган кичик ташаббускор гуруҳни тузиш лозим. Ҳавзавий кенгашни тузиш бўйича навбатдаги босқич ишлари шакллантирилган ташаббускор гуруҳ доирасида олиб борилади.

Ташаббускор гуруҳнинг тайёргарлик ишлари

Ташаббускор гуруҳ ўз фаолиятини ўзи бажариши лозим бўлган вазифалар доирасини аниқлашдан бошлайди. Яъни ташаббускор гуруҳ ҳавзавий кенгашнинг потенциалъ аъзолари рўйхатини аниқлаши, ҳавзавий кенгаш фаолияти учун асос бўлиб хизмат қилувчи мъерий ҳужжатлар (Низом ва регламент) лойиҳасини ҳамда ҳавзавий кенгашнинг дастлабки иш режасини ишлаб чиқиши зарур. Мазкур фаолият эса ташаббускор гуруҳнинг ҳамкорликдаги учрашувлари, алоҳида масалаларни ишчи сув хўжалиги бошқармалари вакиллари билан ишчи тартибда ўтказиладиган маслаҳатлар, маълумотлар алмашинуви ва бошқа воситалар ёрдамида амалга оширилади.

Тайёргарлик босқичида молиявий имкониятларга боғлиқ ҳолда ташаббускор гуруҳ ҳавзавий кенгашнинг ташкил этилиши билан боғлиқ маълумотларни, унинг барча потенциалъ аъзоларига ҳамда сув истеъмолчилари ва манфаатдор жамоатчиликка етказиш тадбирларини ҳам ўтказиши мумкин. Информацион кампания семинарлар, давра суҳбатлари, ташаббускор гуруҳ аъзоларини гидрографик ҳавза доирасида жойлардаги сайёр учрашувларни ўтказиш йўли билан ташкил этилиши мумкин. Мазкур тадбирларнинг асосий мақсади - манфаатдор томонларни ташкил этилаётган ҳавзавий кенгашнинг мақсад ва вазифалари, унинг ишида иштирок этишнинг афзалликлари билан таништириш ва бошқалардан иборатдир. Информацион кампанияни ўтказишда махсус тайёрланган буклет ва материаллардан фойдаланиш мумкин.

Ҳавзавий кенгашнинг низоми намунавий низом асосида ишлаб чиқилади. Бунда ҳавзавий кенгашнинг мақсад ва вазифалари, кенгаш томонидан кўриб чиқиладиган ҳужжат ва материаллар, тузиладиган консультатив-маслаҳат органининг таркиби ташаббускор гуруҳ томонидан муайян ҳавзанинг ўзига хос шароитлари ва талабларидан келиб чиққан ҳолда қайта ишлаб такомиллаштирилади. Низомнинг ҳавзавий кенгаш иш тартиби ва мажлисларини ўтказиш билан боғлиқ бўлимлари ҳам тегишли гидрографик ҳавза шароитларига мосланиб батафсил ёритилади. Ҳавзавий кенгашнинг регламенти эса унинг Низомига нисбатан ташаббускор гуруҳ томонидан мустақил равишда ишлаб чиқилади. Бу ишга махсус юрист жалб этилиши ҳам мумкин.

Тайёргарлик ишлари давомида ташаббускор гуруҳ томонидан ташкил этилаётган кенгаш аъзоларининг дастлабки рўйхати шакллантирилади. Таъкидлаш лозимки, кенгаш таркибига мажбурий тарзда биринчи навбатда берилган гидрографик ҳавзада жойлашган ҳавза сув хўжалиги бошқармаси бошлиғи, вилоятлар ва вилоят кенгашлари раҳбарлари киритилиши лозим. Ваколатли вазирликлар ва бошқа соҳаларнинг ҳудудий бўлинмалари раҳбарлари эса уларнинг гидрографик ҳавза бўйича тузилган тузилган дастлабки рўйхати (агар у жуда катта бўлса, унинг мувофиқ равишда қисқартирилган версияси) асосида киритилади. Энг муҳим сув истеъмолчилари ва жамоатчилик бирлашмалари учун махсус рўйхат тузилади (рўйхат жуда катта бўлса, улар ҳавзанивий кенгашга вакилини юборувчи уюшмаларга бирлаштирилади). Шунинг учун

Кенгашнинг потенциал аъзоларини танлаш меъзонлари белгиланади. Масалан, ҳавза даражасидаги вакиллик, профессионализм, компитентлик, иштимой фаоллик, қатнашишдан манфаатдорликнинг мавжудлиги каби меъзонлардан фойдаланиш мумкин. Бу сув истеъмолчиларива жамоат ташкилотлари рўйхатини керакли миқдоргача камайтириш имконини беради.

Шунингдек ҳавзавий кенгаш фаолиятига мазкур гидрографик ҳавзада жойлашган трансчегаравий сув объекти бўйича қўшни мамлакатларнинг тегишли ҳавзавий бошқармаларини ҳамда туман ёки алоҳида аҳоли пункти даражасидаги маҳаллий ижро ва вакиллик давлат органларини жалб этиш тавсия этилади.

Ҳавзавай кенгаш аъзоларининг дастлабки рўйхати ҳавзавий сув хўжалиги бошқармаси томонидан тегишли изоҳлар билан тузилади ва сўнгра ташаббускор гуруҳ аъзоларидан, турли ташкилотлардан тарқатилган дастлабки информацион хабарнома бўйича тушган ва турли потенциал аъзолар билан ўтказилган музокаралар ватида тушган таклифлар асосида қайта ишланади. Адабиётлар таҳлили асосида ҳавзавий кенгашга аҳзо ташкилотларнинг сони 10-25 та бўлиши тавсия этилади, чунки ундан кам сонда ҳавзавий кенгашда етарли даражада вакиллик мавжудлигини таъминлаш қийин бўлса, ундан кўп бўлган ҳолларда кенгаш иши самарадорлигини таъминлаш мураккаб бўлади. Ҳавзавий кенгаш аъзоларининг рўйхати – ташкилот номи, конкрет аъзоларнинг фамилияси ва исми шарифи ҳамда боғланиш маълумотларини ўз ичига олади.

Навбатдаги қадамда ташаббускор гуруҳ томонидан ҳавзавий кенгашнинг биринчи мажлисини ўтказиш бўйича дастлабки муддатларни ҳамда унинг кун тартибини белгиланади. Муддатларни белгилашда кўпчилик кенгаш аъзолари учун қулай бўлиши учун, улар (айниқса энг муҳим аъзолар) билан маслаҳатлашиш муҳимдир. Биринчи мажлисда кўриб чиқилиши лозим бўлган масалалар – одатда ҳавзавий кенгаш аъзоларининг якуний рўйхатини тасдиқлаш, ҳавзавий кенган низоми ва регламентини муҳокама қилиш ва тасдиқлаш, кенгаш органларини сайлаш ҳамда тузилаётган кенгаш иш режасини муҳокама қилиш ва тасдиқлашдан иборат бўлади. Албатта ташаббускор гуруҳ аъзолари фақат ташкилий масалалар билан чекланмай, кун тартибига ҳавзавий кенгашнинг фаолияти билан боғлиқ бошқа мантиқий

масалаларни ҳам киритишлари мумкин.

Кейинги қадамларда ташаббускор гуруҳ томонидан ҳавзавий кенгашнинг йиллик ва имкон даражасида 2-3 йилга мўлжалланган истиқболли иш режаси ишлаб чиқилиши лозим. Ҳавзавий кенгашнинг фаолиятини режалаштириш ташаббускор гуруҳ аъзолари билан муҳокама қилиш асосида, агар тайёргарлик ишлари давомида ҳавзавий кенгаш аъзоларининг кенгроқ доирасида информацион кампания олиб борилган бўлса, унда тегишли қарорлар, уларнинг иштирокидаги махсус семинар ёки давра суҳбати асосида қабул қилинади.

Ҳавзавий кенгашнинг биринчи мажлисига тайёргарлик

Ташаббускор гуруҳ ўз вазифаларини бажариб бўлганч, ҳавзавий кенгашнинг биринчи мажлисига тайёргарлик ишлари бошланади. Бунинг учун мазмунида қуйидагилар ифодаланган тегишли таклифнома хати тайёрланади:

- ташаббускор гуруҳ томонидан олиб борилган тайёргарлик ишларининг натижалари бўйича қисқача маълумот;
- ҳавзавий кенгашнинг биринчи мажлиси, унинг дастлабки кун тартибиданги асосий масалалар ва ўтказилиши жойи тўғрисидаги маълумот;
- ҳавзавий кенгаш Низоми, регламенти ва иш режаси лойиҳаларни, мазкур ҳужжатлар бўйича аҳтимолий эътироз, таклиф ва қўшимчаларни қабул қилиш ва бўйича масъул шахсни кўрсатган ҳолда муҳокамага тақдим этиш;
- агар аввалроқ олинмаган бўлса, ҳавзавий кенгаш мажлисида иштирок этишни тасдиқлаш тўғрисидаги такрорий сўровнома;
- ҳавзавий кенгаш таркибида қайси мансабдор шахс таклиф этилган ташкилот номидан иштирок эта олиши тўғрисидаги эслатма.

Тайёрланган расмий хат ҳавзавий сув хўжалиги бошқармаси бошлиғи томонидан имзоланади ва сўнгра унга илова қилинган ҳужжатлар (ҳавзавий кенгашнинг Низоми, регламенти, иш режаси, биринчи мажлиси кун тартиби лойиҳалари ҳамда мажлисга таклиф этилганлар рўйхати) билан бирга ташаббускор гуруҳ томонидан тайёрланган ташкилотлар рўйхати бўйича тарқатилади.

Одатда, ҳавзавий кенгашнинг муҳокамага тақдим этилган ҳужжатлари бўйича барча таклиф ва мулоҳазаларни қайта ишлаш учун имконият яратиш мақсадида, таклифномалар биринчи мажлис ўтказилиши режалаштирилган санадан камида бир ой олдин тарқатилиши лозим. Катта миқдорда тушган ҳамда тайёрланган ҳужжатларга сезиларли ўзгартиришлар киритиш зарур бўлган ҳолларда уларни ҳавзавий кенгаш тузиш бўйича ташаббускор гуруҳ доирасида амалга ошириш тавсия этилади. Ҳавзавий кенгашнинг биринчи мажлисига кун тартиби ҳамда кенгашнинг бўлгуси аъзоларидан тушган таклифлар асосида қайта ишланган Низом, регламент ва иш режаси лойиҳаси тақдим этилиши лозим.

Ҳавзавий кенгашнинг биринчи мажлисини ўтказиш

Ҳавзавий кенгашнинг биринчи мажлисини ҳавзавий сув хўжалиги бошқармаси бошлиғи очиб, кун тартибини эълон қилиши ва сўнгра раислик қилувчи мақомида мажлисни олиб бориши лозим. Кун тартиби тасдиқлангач,

унга киритилган масалаларнинг моҳияти бўйича муҳокамаси амалга оширилади. Муҳокамалар доклад ёки сўзга чиқиш кўринишларида ўтказилиши мумкин. Билдирилган фикрлар ва муҳокамалар натижаси асосида раислик қилувчи муайян масалалар бўйича тушган таклифларни қатнашчилар эътиборига етказди ва ҳавзавий кенгаш аъзоларига овоз бериш йўли билан қарор қабул қилишни таклиф этади. Мажлис якуни бўйича унинг протоколи тузилади ва унга ҳавзавий кенгаш раиси ва секретари имзо чекадилар. Агар, ҳавзавий кенгашни ташкил этиш, унинг Низоми, регламенти ва иш режасини тасдиқлаш тўғрисида қарор қабул қилинса мазкур босқични чқунланган деб ҳисоблаш мумкин.

Ҳавзавий кенгашнинг ривожланиши учун кейинги зарурий қадамлар

Ҳавзавий кенгашнинг фаолиятини ташкил этиш бўйича кейинги қадамлар тасдиқланган низом, регламент ва иш режаси асосида амалга оширилади. Ҳавзавий кенгашнинг фаолиятини ривожлантиришда биринчи қадамлардан бири сифатида кенгаш мажлисида ҳавзавий келишувларни ишлаб чиқиш ва қабул қилиш масаласини кўриб чиқиш тавсия этилади. Мазкур масалани муҳокамага қўйиш учун тегишли луғавий маълумотларни, ҳамда ҳавзавий келишув лойиҳасини ишлаб чиқиш зарур бўлади. Мазкур ҳужжатларни ишлаб чиқиш учун ҳавзавий кенгаш томонидан махсус ишчи гуруҳ ташкил этилиши мумкин.

Шубҳасиз, ҳавзавий кенгашларнинг барқарор фаолияти учун молиявий таъминоти муҳим аҳамият касб этади. Ҳавзавий кенгашларни ташкил этишнинг дастлабки босқичларида ҳалқаро ва донор ташкилотлари томонидан ташқи молиявий манбалар жалб этилиши мумкин. Бироқ, ҳавзавий кенгаш тузилиб, унинг биринчи мажлиси ўтказилган даврдан бошлаб дарҳол келажақда ҳавзавий кенгаш фаолиятини қўллаб қувватлаш учун турғунров молиявий манбалар топиш зарурияти тўғрисидаги масала туғилади. Бугунги кунда жаҳон тажрибасида бу масала ечими бўйича турли ички манбалари мавжудлигини кўриш мумкин. Масалан Қозоғистон тажрибасида ҳавзавий кенгашларнинг фаолиятини юритиш учун зарурий молиявий харажатлар давлат бюджети ҳисобига қопланиши мумкинлиги белгилаб берилган (Сув кодекси, 42, 43 моддалар ба бошқа меъёрий ҳужжатлар).

Ҳавзавий кенгашларнинг асосий вазифаларидан бири сув истеъмолчилари ва жамоатчиликнинг сув ресурсларидан фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилиш масалалари бўйича бошқарув қарорларини ишлаб чиқиш ва уларни қабул қилишдаги бевосита иштирокини ҳамда сув ресурсларини бошқариш жараёнининг очиқлигини таъминлашдан иборат. Шунинг учун ҳавзавий кенгашларнинг фаолияти барча манфаатдор томонлар (шахслар, ташкилотлар, соҳалар) ўртасидаги алоқа ва маълумот алмашинуви тизимини яхшилаш мақсадида мунтазам равишда информацион ва таълимий жиҳатдан қўллаб қувватлаб турилиши лозим.

Ҳавзавий кенгашлар учун умумий кенг тарқалган мулоқот воситалари – телефон, факс ёки электрон почтани ҳисобга олмаганда - оммавий ахборот

воситалари билан ишлаш, жамоат эшитувларини ўтказиш, илмий-техник маълумотларни йиғиш ва алмашиш, информацион материалларни чоп этиш, ўқув ва тарбиявий плакатларни ишлаб чиқиш, аҳоли билан учрашувлар ўтказиш, ташкилот тўғрисидаги маълумотларни Интернет-сайт орқали тарқатиш.

Жамоатчиликнинг кенг оммасини сув билан боғлиқ долзарб муаммолардан хабардор қилиш учун ОАВ билан фаол иш олиб бориш лозим. Буни турли пресс-релизларни ишлаб чиқиш, ОАВ вакиллари хавзавий кенгаш мажлисларига таклиф қилиш, кенгаш қарорларини резолюция ва тавсиялар кўринишида тарқатиш, пресс-конференциялар ташкил этиш орқали амалга ошириш мумкин. Мухими – маълумотлар қанчалик тўлиқ ва аниқ берилса, у ОАВ шунчалик даражада аниқ ёритилади. Жаҳон тажрибаси айнан ОАВ билан фаол ишлаш сув ресурсларини интеграл бошқаришнинг асосий принципларини кенг жамоатчиликка етказиб беришга имконият яратганлигини кўрсатади. Бу эса кенгашлар фаолиятининг очиқлиги ва қонунийлигини таъминлаган.

Шундай қилиб, хавзавий кенгашлар мамлакатларда сув ресурсларини бошқаришда яхлит информацион тизимининг ажралмас бўлимига айланмоқда. Биринчидан хавзавий кенгашлар фаолияти хавза даражасидаги маълумотларни йиғиш жараёнини осонлаштиради. Иккинчидан хавзавий кенгашлар бевосита сув ресурсларини бошқариш жараёнига жалб этилган асосий ташкилотлар ва шахслар ўртасида маълумотлар алмашинувини таъминлайди. Ниҳоят, хавзавий кенгашлар сув ресурслариндан фойдаланиш, уларни муҳофаза қилиш ва бошқариш бўйича муаммонинг сифатли таҳлилини амалга ошириш ва уларнинг ечими бўйича амалий тавсияларни ишлаб чиқиш орқали қабул қилинаётган қарорлар самарадорлигини оширадилар.

Бугунги кунда жаҳонда хавзавий ташкилотларнинг «The International Network of Basin Organizations(INBO)» деб номланувчи, 1994 йилда ташкил этилган халқаро тармоғи (ХТХТ) ҳам мавжуд. Мазкур халқаро тармоқ дарё ва кўллар ҳамда ер ости сувлари қатламлари хавзаларида сув ресурсларини интеграл бошқаришни жорий этиш жараёнларини қўллаб қувватлайди. Мазкур халқаро ташкилот трансчегаравий, миллий ва маҳаллий хавзалар шароитларида хавзавий бошқарувнинг мақбулроқ ва такомиллашган механизмларини ишлаб чиқишни ривожлантириш ва тажриба алмашинувини рағбатлантириш мақсадида хавза ташкилотлари билан ва хавзани бошқаруви бўйича масъул бўлган бошқа давлат ташкилотларини ўзаро боғлайди.

Хавзавий ташкилотларнинг халқаро тармоғи (ХТХТ) - Африка, Латин Америкаси, Марказий ва Шарқий Европа ҳамда ўрта ер денгизи мамлакатлари хавзавий ташкилотларининг минтақавий тармоқлари томонидан ташкил этилган. Ушбу ташкилот шунингдек Халқаро Комиссиялар Тармоғи, Трансчегаравий хавзавий ташкилотлар ҳамда Европанинг Европа ҳамжамияти сув директивасини жорий этиш бўйича масъул Европа хавза ташкилотлари гуруҳи фаолиятини ҳам мувофиқлаштириб боради. ХТХТ кўп йиллик дунё бўйича хавзавий ташкилотларни ташкил этиш ва ривожлантириш режаси

асосида фаолият олиб боради.

Ҳавзавий ташкилотларининг роллари

Ҳавза ташкилотларининг мандати ҳавзадаги сув ресурсларини бошқаришда “асосий овоз” га айланишдир.

Ҳавзавий ташкилотларнинг уч асосий функциялари:

1. мониторинг қилиш, ўрганиш, мувофиқлаштириш ва бошқариш;
2. режалаштириш ва молиялаштириш; ва
3. ривожлантириш ва бошқариш.

Ҳавзавий ташкилотларнинг роллари:

1. Ҳавзавий ташкилотларнинг мандати

Ҳавза ташкилотлари – уларнинг мақсадига, мавжуд ҳуқуқий ва маъмурий тизимларга ва инсон ҳамда молиявий ресурсларга боғлиқ ҳолда турли шартлар асосида ташкил этилади. Улар асосан, (бирок ҳамма вақт ҳам эмас) расмий юридик шахс мақомига эга бўладилар. Айрим ҳолларда ниспатаан торроқ маънодаги расмий мақом ҳам етарли бўлади. Аммо, ҳавзавий ташкилотлар тузилиши бўйича жамоат ташкилоти бўлиши лозим, чунки сув ресурслари умумхақ мулки ҳисобланади. Шунга қарамай расмий ҳавзавий ташкилотлар сув ресурсларини самарали бошқарувига эришиш йўлида жамоатчилик ташкилотининг бир қисми сифатида кенг қамровли манфаатдор томонлар, аҳоли гуруҳлари, иқтисодиёт тармоқлари ва хусусий корхоналарни ўз ичига олишлари лозим.

Умумий қилиб айтганда ҳавзавий ташкилотлар ҳавзавий бошқарув учун ҳимояловчи ташкилот ҳисобланадилар. Уларнинг мандати ҳавза даражасидаги муаммаларни ҳал этишда узоқни кўрувчи мақсадларни олға суриш ва ҳавза даражасидаги сув муаммолари муҳокамасида энг асосий овозга эга бўлишдир. Бу ўз навбатида ҳавза ташкилотлари ҳавза бўйича барча соҳалар ва даражаларга мансуб қарор қабул қилувчиларни ҳам жамоат ва ҳам шахсий секторларида доимий хабардор қилиш ва уларни доимий жалб этишни таъминлашлари лозимлигини билдиради.

Ҳавза ташкилотлари турли формалардаги органлар: маслаҳат кенгаши, бошқарув бўлими, ривожлантириш ва мувофиқлаштириш кенгаши кўринишидаги органларга эга бўлиши мумкин. Кўпинча улар давлат агентликлари ва маъмурий ташкилотлари билан ҳамкорликда фаолият кўрсатадилар. Фаолиятларни тартибга солиш ва аниқ ҳисобот юритиш имконини яратиш учун сув ресурсларини бошқариш, сув хизматларини кўрсатиш каби мажбуриятлар турли агентликларга юклатилиши лозим.

Ҳавзавий ташкилотларнинг функциялари уларнинг мандатларига боғлиқ ҳолда одатда давлат сиёсати ва мақсадларига уйғунлашган ҳолда марказий ҳукуматнинг юқори органлари томонидан белгилаб берилади. Ҳавзавий ташкилотларнинг мандатлари ҳавзавий ташаббусларнинг келтириб чиқарга сабаблар билан боғлиқ ҳолда ҳавзадаги долзарб муаммоларни ўзида акс эттиради. Бунда мандатнинг чегараларини (расмий ташкилотлар учун

қонунчилик асосида), ҳисобот юритиш тизимини ҳамда қарорла қабул қилиш ва иштирок этиш қоидаларини ким томонидан белгиланишини аниқ курсатилиш жуда муҳим ҳисобланди.

Масалан: Квибек ҳавзавий ташкилоти миссияси ва мандати:

Ҳавза ташкилотлари нейтрал маслаҳат платформалари ҳисобланиб, барқарор тараққиёт йўлида ҳавза даражасида сув ресурсларини интеграл бошқаришни ташкил этади

Миссияси: Уларнинг миссияси маҳаллий ва минтақавий манфаатдор томонларни сув ресурсларига ва экотизимларга таъсир этувчи фаолиятларни мувофиқлаштириш йўлида бирлаштириш ва бунда жамоатчилик иштирокига ишонч ҳосил қилишдан иборат.

Мандати: Ўз миссияларини бажариш йўлида ҳавза ташкилотлари қуйидаги мандатларга эга бўладилар:

- жамоатчилик хабардорлиги ва иштироки орқали сувдан фойдаланиш режаларини ишлаб чиқиш ва такомиллаштириш;
- тегишли манфаатдор томонлар билан ҳавзавий шартномаларни тузиш ва амалга ошириш жараёнини мониторинг қилиш;
- ҳавзадаги муаммолардан манфаатдор томонларни ва жамоатчиликни хабардор қилиш;
- сув соҳасини стандарт талабларига жавоб беришини аудит қилиш.
- бошқариш (табiiй ресурслар бошқарувчиси ёки ҳавзани бошқарувчи агентлик):
- сув ресурсларининг стратегик баҳолаш ишларини олиб бориш;
- минтақавий вёки миллий мақсадлар ва стандартларга мос келиш бўйича тадбирлар ва стратегияларни ишлаб чиқиш;
- стратеги сув тадқиқотларини олиб бориш ва назорат қилиш;
- сув ресурсларини ривожлантиришни режалаштириш;
- сув тақсимотини амалга ошириш;
- ҳавзавий ҳаракатлар режасини молиялаштириш;
- ер ости ва ер усти сувлари миқдори ва сифатини бошқариш;
- тармоқлараро ва жамоавий ҳаракатларни мувофиқлаштириш;
- сув соҳасида салоҳиятларни ривожлантириш бўйича дастурларни ишлаб чиқиш;
- жамоатчилик иштироки ва хабардорлигини қўллаб қувватлаш.

Тизимлардан фойдаланиш (жамоатчилик, хусусий ёки жамоат мулклари):

- сув таъминоти, канализация, оқава сувларни тозалаш, дренаж ва ирригация тизимларини қуриш ва улардан фойдаланиш;
- инфратузилмаларни ишчи ҳолатда сақлаш;
- техник маслаҳат ва ёрдамни таъминлаш;
- хизматлар учун ҳақ ундириш;

Минтақа ва миллий масштабдаги шароитларнинг ўзгариши туфайли ҳавзавий ташкилотлар ҳам вақт давомида ривожланиб борадилар. Ҳавзавий ташкилотлар сиёсий йўналишдаги ўзгаришларга, маъмурий ислоҳатларга ёки қўшни мамлакатларнинг ўзаро муносабатларидаги ўзгаришларга мослашиб боришлари зарур. Бу ҳолат уларнинг бошқарув тизимдаги ва тузулишларидаги, манда ва миссияларидаги ўзгаришларни келтириб чиқариши мумкин. Масалан улар ривожланиб бораётган муаммоларга, жумладан иқлим ўзгариши таъсири оқибатларига каби муаммоларга ҳам мослаша олиш имкониятига эга бўлишлари зарур. Кўпинча ҳавзавий ташкилотлар комиссиялар кўринишида ташкил этиладилар ва аста секин ривожланиб борадилар.

Шундай қилиб ҳавзавий ташкилотлар барча манфаатдор томонларнинг сув ресурсларини бошқариш жараёнида иштирок этишини таъминлашнинг фаол ташкилий формаси бўлиб, дарё ҳавзалари даражасида сув хўжалиги ташкилотлари билан ҳамкорликда сув ресурсларини самарали бошқариш, сув ресурслари тақсимоти ва сув сифати устидан таъсирчан назорат ўрнатиш ҳамда табиий комплексларни сақланишини ижобий ёрдам беради.

Ўз ўзини назорат учун саволлар:

1. Сув ресурсларини бошқариш жараёнида учраётган муаммолар ва мураккабликлар;
2. Сув ресурсларини бошқаришда иштирок этувчи ҳавзавий ташкилотлар;
3. Ҳавзавий ташкилотларининг турлари;
4. Ҳавзавий ташкилотларини ташкил этиш зарурияти;
5. Ҳавзавий ташкилотларини роли ва вазифалари;
6. Ҳавзавий ташкилотларининг тузилиши ва таркибий қисмлари
7. Ҳавзавий кенгаш регламенти;
8. Ташаббускор (ишчи) гуруҳ шаклланиши;
9. Ташаббускор гуруҳнинг тайёргарлик ишлари;
10. Ҳавзавий кенгашнинг биринчи мажлисига тайёргарлик;
11. Ҳавзавий кенгашнинг биринчи мажлисини ўтказиш;
12. Ҳавзавий кенгашнинг ривожланиши учун зарурий қадамлар.

III –Боб. Сув ресурсларини ҳавзавий бошқариш

3.1 Сув ресурсларини ҳавзавий бошқаришнинг моҳияти ва афзалликлари

Сув ресурсларини ҳавзавий бошқариш масаласига ўтишдан аввал сув ресурсларини бошқариш тушунчаси ва унинг моҳиятини қисқача шарҳлаб ўтамиз. Амалда сув ресурсларини бошқариш зарурияти қуйидаги ҳолатлар билан белгиланади:

- мавжуд сув ресурсларининг чекланганлиги ва нотекис тарқалганлиги;
- сувга бўлган талабнинг кескин ортиб бориши;
- сув ресурслари микдорининг, уларнинг шаклланиш шароитлари ва манбаларига боғлиқ равишда вақт давомида ўзгарувчанлиги ва ўзгариш амплитудасининг катталиги;
- табiiй ва антропоген омиллар таъсирида сув ресурсларининг ифлосланиши ва шўрланишининг кучайиб бориши;
- сув объектларининг табиатга ва халқ хўжалиги объектларига салбий таъсири (сув тошқини, сув босиши ва б.).

Сув ресурсларини бошқариш иккита йўналишда амалга оширилади:

- 1) Сув ресурслари микдорини бошқариш;
- 2) Сув ресурслари сифатини бошқариш;

Сув ресурслари микдорини бошқариш бўйича қарорлар қабул қилишда сувга бўлган талабнинг ўртача қийматларига, шунингдек, ҳар бир сув истеъмолчининг тавсифномасини ўрганиш натижаларига таянилади ҳамда ҳар бир мўлжалланган у ёки бу тадбирнинг ўтказиш заруриятини асосланиши лозим бўлади. Сув ресурслари сифатини бошқаришда эса истеъмолчиларнинг сув сифатига қўядиган талабларига асосланиш зарур, чунки турли истеъмолчилар сув сифатига нисбатан турли талабларни қўядилар. Сув ресурсларининг микдори ва сифатини оддий ва мураккаб бошқариш усуллари мавжуд.

Сув ресурсларининг оддий бошқарувида, уларни микдор ва сифат жиҳатидан сув истеъмоли тартибига мувофиқ равишда сув иншоотлари ва техник воситалар ёрдамида истеъмолчиларга етказилади ёки йўл йўлақай сув объектининг алоҳида фойдали хусусиятларидан фойдаланиш амалга оширилади. Сув ресурсларининг мураккаб бошқарувида эса сув (сифат ва микдор жиҳатдан) истеъмолчининг талабларига мос равишда тайёрланади ва сўнгра махсус иншоотлар ва техник воситалар ёрдамида истеъмолчиларга етказилади.

Сув ресурсларини бошқариш тушунчаси остида сув ресурсларини вақт ва ҳудудлар бўйича қайта тақсимлаш, экологик барқарорлик талабларини ҳисобга олган ҳолда иқтисодиёт соҳаларининг сув ресурсларига бўлган талабларини оптимал равишда қондириш учун сув сифатини яхшилаш, яъни сувни керак бўлган жойга, талаб этилган сифат билан зарур бўлган вақтида етказиш тушунилади. Яна ҳам қисқароқ қилиб, сув ресурсларини бошқаришни, сув ресурсларининг вақт ва маконда тарқалиши ҳамда сифат кўрсаткичларини

истеъмолчининг талабларига мослаштириш жараёни деб талқин этилиши мумкин. Сув ресурсларининг хар бир таркибий қисмини вақтда ва маконда бошқариш мумкин. Жумладан ер усти сувлари миқдорини бошқаришни - сув омборлари барпо этиш, каналлар қуриш ва бошқа тадбирларни амалга ошириш билан бошқарилади. Ер ости сувлари миқдорини эса сув омборлари барпо этиш, ер ости сифимларидан фойдаланиш ва бошқа тадбирларни амалга ошириш билан бошқарилади. Ҳозирги даврда дунё амалиётида атмосфера ёғинларини бошқариш бўйича ҳам катта тажриба тўпланган.

Шундай қилиб, ҳозирги кунда сув ресурсларидан фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилиш жараёнларини бошқариш эҳтиёжи жамият ва мамлакатларнинг иқтисодий, ижтимоий ва экологик талабларини мувофиқлаштириш заруриятидан келиб чиқади. Иқтисодий тараққиёт, худди ижтимоий талабларни ўсиши каби сув истеъмолини ортишига олиб келади ва бу эса ўз навбатида аста секинлик билан табиатнинг ўзини ҳам, унинг маҳаллий, минтақавий ва ҳатто глобал миқёсларда сув истеъмолчиси ва сувдан фойдаланувчи сифатидаги эҳтиёжларини ҳисобга олиш заруриятини келтириб чиқаради. Сув ресурсларини бошқаришнинг мазкур уч стратегияси ўртасидаги асосланган мувозанатни топиш бутун жаҳон ҳамжамияти олдида турган мақсад ва умумий ёндашувдир.

Сув ресурсларини бошқариш жараёни биринчи қараганда гўё оддийдек, аммо чуқурроқ қаралса, жуда мураккаб тизим эканлигини кўриш мумкин. Бу мураккаб тизимда қуйидагиларни ажратиб кўрсатиш мумкин:

- * табиий сув ресурслари (ёғинлар, ер усти ва ер ости сув оқимлари), шунингдек, антропоген таъсир остида ҳосил бўладиган қайтувчи сувлар. Бу ресурслар иқлимнинг ташқи ўзгаришлари таъсири остида ўзгариши мумкин;

- * иқтисодиёт соҳалари бўйича сувнинг қайтмас тарзда ишлатилишини ҳисобга олган ҳолда сувга бўлган талаблар ҳам турлича;

- * экологик шароитлар ва талаблар;

- * ижтимоий муҳит ва иқтисодий тараққиёт;

- * ниҳоят, энг муҳим таркибий қисм-сиёсий муҳит.

Шунингдек сув ресурсларини бошқариш бўйича қарорлар қабул қилишда қуйидагиларни ҳисобга олиш зарур:

- ресурслар мавжуд бўлган жойлар уларни истеъмол қилиш жойлари билан мос келмайди;

- турли истеъмолчиларнинг сувга бўлган эҳтиёжлари турли вақт интервалларига эга эканлиги билан характерланади (масалан суғориш ва энергетика; рекреация ва балиқчилик ва б.);

- сув сифатининг ёмонлашуви моҳиятан жамият учун яроқли сувнинг миқдорини кескин камайиб кетишига олиб келади.

Кўпинча жуда соддалаштирилган фикр билдириладигани, гўё сув ресурсларини бошқариш бу шунчаки сувни керакли нукталарга имкони борича керакли вақтда керакли миқдорда етказиб беришдан иборат. Аслида юқорида келтирилган ташқи ва ички омиллар таъсирида дунёда етилиб келаётган тенденцияларни ҳисобга олинса замонавий сув ресурсларини бошқариш жараёни мураккаб жараён эканлиги кўринади. Шундай қилиб, сув

ресурсларини бошқаришнинг замонавий таърифи қуйидагича:

Сув ресурсларини бошқариш - жамият ва табиатнинг керакли сифат ва миқдордаги сувга бўлган эҳтиёжини мунтазам қондиришни барча макон ва вақт кесимларида - оператив, йиллик, кўп йиллик ва истиқболли миқёсларда доимий таъминлаши зарур. Бошқача сўз билан айтганда, сув ресурсларини бошқариш- сув ресурслари ва унга бўлган эҳтиёжларининг мувозанатини мунтазам сақлашдир.

Сув ресурсларинг бошқариш тушунчасини тўлиқ англаш учун унинг кенг ва тор маънодаги мазмунига эътибор қаратиш лозим. Чунки “сув ресурсларини бошқариш” бугунги кунда унинг юқорида келтирилган таърифидан келиб чиққан ҳолда ўзаро бир бирини тўлдирувчи, ажралмас -“раҳбарлик” ҳамда “бошқарув” қисмларини ўз ичига олади:

- Сув ресурсларини бошқариш– кенг маънода (раҳбарлик ва бошқарув) – бу сув ресурсларидан фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилиш бўйича барча, яъни сиёсий, юридик, иштимой-иқтисодий, технологик ва бошқа функциялар спектрини ўз ичига олади. Бунда сув ресурсларини бошқариш ва унга раҳбарлик қилиш тушунчалари қамраб олинади. Айнан сув ресурсларини бошқаришга раҳбарлик қилиш босқичида демократик принциплар ишлайди. Сув бошқарувининг сиёсий, ижтимоий, иқтисодий ва ҳуқуқий соҳаларида барча сув хўжалиги мажмуаси қатнашчилари (сув истеъмолчилари ва сувдан фойдаланувчилар) иштирокида адолатли, самарали ва экологик мақбул натижаларга олиб келувчи фаолият амалга оширилади.
- Сув ресурсларини бошқариш– тор маънода (бошқарув) – бу “раҳбарлик” босқичида – сув ресурсларидан фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилиш ҳамда гидромелиоратив тизимларни ишчи ҳолатда ушлаб туриш бўйича қабул қилинган техник, технологик, молиявий, ва ташкилий тадбирларни амалга оширишни ўз ичига олувчи фаолиятни англатади. Айрим ҳолларда сув ресурсларини бошқариш (тор маънода) “эксплуатация” сўзининг синоними сифатида ҳам қаралади.

Сув ресурсларини интеграл бошқариш

Сув ресурсларини бошқаришнинг интеграллашган ёндашуви – ижтимоий, иқтисодий ва экологик манфаатларни эътиборга олган ҳолада сув ресурсларини стабил ва мувозанатлашган тарзда ривожлантириш ва бошқаришга ёрдам беради. Бу ёндашув турли ва ўзаро рақобатлашувчи, сув ресурсларини истеъмол қилувчи, айрим ҳолларда сув ва унга бўлган экологик талабларни суистеъмол қилувчи манфаатдор гуруҳларни аниқлайди. Мазкур комплекс ёндашув сув ресурсларини бошқаришни турли вазнга эга бўлган (махаллийдан халқаро миқёсгача) хар хилдаги тармоқлар ва манфаатдор гуруҳлар бўйлаб мувофиқлаштиради. Бу ёндашув янада тенгроқ ва барқарорроқ қарорларга эришиш йўлида миллий сиёсат ва қонунларни яратиш, муносиб бошқарув ҳамда самарали институционал ва тартибга солувчи тадбирларини ишлаб чиқиш жараёнларида иштирок этишга урғу беради. Бу жараёни қўллаб қувватлашда ижтимоий ва экологик экспертизалар, иқтисодий инструментлар,

информацион ва мониторинг тизимлари каби инструмент диапозонидан фойдаланилади.

Шундай қилиб, сув ресурсларини интеграл бошқариш (СРИБ) сув, ер ва улар билан боғлиқ бўлган ресурсларни ҳаётий экотизимлар барқарорлигига зарар етказмасдан, жамиятнинг иқтисодий ва ижтимоий фаровонлигини максималлаштириш мақсадида мувофиқлаштирилган ривожлантириш ва бошқаришга ёрдам берувчи жараён сифатида шаклланади. Айнан барча сувларнинг ўзаро боғликлиги улардан фойдаланишни интеграциялашга чорлайди.

Сув манбадан олинishi билан иқтисодий, экологик, шунингдек ижтимоий субстанция сифатида нарх кўрсаткичларига эга бўлади. Сув ресурсларини бошқаришда дунёда йўл қўйилган муваффақиятсизликларнинг катта қисмининг сабаби ўтмишнинг маъмурий тизими шароитларида иқтисодий категориялар нотўғри талқинда фойдаланилганлиги, қисман, сувнинг ресурс сифатидаги баҳо характеристикаси тан олинмаганлиги, сувнинг тўлик нархи структураси ва уни қоплаш манбалари ўрганилмаганлиги каби фактлар билан боғлиқ. Айрим мамлакатлар, масалан, Гарбий Европа мамлакатлари ёки АҚШ сувнинг қимматини жамият ривожланишининг, қисман, бозор муносабатларининг ривожланиш хусусияти сифатида асослайди. Аммо ҳар бир конкрет жамиятда сувнинг қиймати махсус шароитлар ва жамият олдида турган асосий мақсад билан белгиланади.

Жумладан, Орол денгизи хавзаси шароитларида ягона сув ресурслари энг аввало, минтақа аҳолиси, барча инсонларининг яшашга бўлган ҳуқуқининг асосий таркибий қисми ҳисобланади. Чунки сув ресурслари бошқа табиий ресурслардан фарқли равишда муқобилига эга бўлмаган умумфодаланилувчи ресурсдир. Сув ресурсларидан минтақанинг барча аҳолисини фаровонлигининг ўсиши учун оқилона фойдаланиш керак. Бундан келиб чиқадики, ушбу минтақада сув, энг аввало, иқтисодий аҳамиятидан анча муҳимроқ бўлган ижтимоий, маданий ва экологик аҳамиятга эга.

СРИБни татбиқ этиш жараёни чизиқли эмас, балки спиралсимон ва узок муддатли эканлиги ҳақидаги фикрга амал қилиш керак. Ҳар бир цикл конкрет мақсадга эга бўлиши ва мунтазам мониторинг, эришилган натижалар баҳоси ва аввалги режалар коррективровкаси билан бирга олиб борилиши лозим.

СРИБнинг асосий талаби - сув ҳўжалиги ташкилотлари фаолияти учун муҳит бўлган минтақадаги умумий вазиятни яхлитлаштирилган ҳолда ўрганиб, уларнинг юзага келган иш усулларини ўзгартиришдан иборатдир. СРИБни татбиқ эта туриб, сув ҳўжалиги иерархиясининг турли даражаларида қарорлар қабул қилишда барча манфаатдор томонларнинг иштирокига аҳамият бериш зарур.

«СРИБ- бу турли соҳалар манфаатларини боғлайдиган, барча манфаатдор томонларни қарорлар қабул қилишга жалб этадиган, табиатнинг ва жамиятнинг сувга бўлган талабларини барқарор таъминлаш мақсадида сув, ер ва бошқа табиий ресурслардан самарали фойдаланишга жалб этадиган гидрографик чегаралар доирасида сув ресурсларининг барча турларини (ер ости, ер усти ва қайтувчи сувлар) ҳисобга олишга асосланган бошқарув тизимидир».

СРИБ тизими унинг амалий мохиятини белгилайдиган қатор асосий принципларга асосланади. Умумлаштирилган кўринишда бу принциплар куйидагилардан иборат:

- сув ресурсларини бошқариш конкрет дарё хавзасининг морфологиясига мувофиқ гидрографик чегаралар доирасида амалга оширилади;

- бошқарув минтақаларнинг иқлим хусусиятларини инобатга олган ҳолда сув ресурсларининг барча турларини ҳисобга олиш ва улардан фойдаланишни кўзда тутати (ер усти, ер ости, қайтувчи сувлар);

- сув ресурсларидан фойдаланишнинг барча турлари ва сув ресурсларини бошқаришда иштирокчиларнинг ҳаммасининг соҳалараро горизонтал ва сув ҳўжалиги иерархияси даражалари ўртасида вертикал узвий боғланиши (хавза, хавза ости, суғориш тизими, сув истеъмолчилари уюшмаси СИУ, ҳўжалик сўнгги истеъмолчи);

- сув ҳўжалиги инфраструктурасининг нафақат бошқарувида, балки маблағ билан таъминлаш, рағбатлантириш, режалаштириш ва ривожлантиришда жамоатчилик иштироки;

- сув ҳўжалиги фаолиятида табиий талаблар устунлиги;

- сув ҳўжалиги ташкилотлари ва сувдан фойдаланувчиларининг сувни бесамар исроф бўлишига қарши кураш ва сувни тежашга йўналтирилганлиги;

- сув ресурсларни бошқариш билан бирга сувга бўлган талабни бошқариш;

- сув ресурсларини бошқариш тизимининг ахборот таъминоти, очиқлиги ва аниқлиги;

- бошқаришнинг иқтисодий ва молиявий стабиллиги.

СРИБ юқорида кўрсатилган барча элемент ва принциплар бажарилгандагина тугалланган, деб ҳисобланиши мумкин. Бир ёки бир неча принципларнинг қисман татбиқ этилиши, масалан, хавзавий усул, жамоатчилик иштироки кабилар СРИБнинг кайд этилиши ва тугалланган тизим сифатида тан олиниши учун асос бўла олмайди.

СРИБнинг асосий принциплари мохиятини билиш уларни амалга ошириш учун қандай чора-тадбирлар кераклигини англаш учун муҳимдир.

СРИБнинг Марказий Осиёда қабул қилинган асосий принциплари:

- СРИБнинг асосий мақсади - сувдан фойдаланувчилар ва табиат эҳтиёжларини сув ресурслари билан барқарор, стабил, адолатли ва тенг ҳуқуқли равишда таъминлаш;

- сув ресурсларини бошқариш конкрет дарё хавзасининг морфологиясига мувофиқ гидрографик чегаралар доирасида амалга оширилади;

- бошқарув минтақаларнинг иқлим хусусиятларини инобатга олган ҳолда сув ресурсларининг барча турларини ҳисобга олиш ва улардан фойдаланишни кўзда тутати (буғланиш, ер усти, ер ости, қайтувчи сувлар) ;

- сув ҳўжалиги фаолиятида табиий талаблар устунлиги;

- сув ҳўжалиги инфраструктурасининг нафақат бошқарувида, балки маблағ билан таъминлаш, рағбатлантириш, режалаштириш ва ривожлантиришда жамоатчилик иштироки;

- сувдан фойдаланишнинг барча турлари ва сув ресурсларини

бошқаришда барча иштирокчиларнинг соҳалараро горизонтал ва сув хўжалиги иерархияси даражалари ўртасида вертикал узвий боғланиши;

-сув ресурсларини бошқариш тизимининг ахборот таъминоти, очиқлиги ва аниқлиги;

-сув ресурсларинини тежаш ва улардан оқилона фойдаланиш, йўқотишларга қарши кураш -сув хўжалиги органлари ва сувдан фойдаланувчилар фаолиятининг асосий йўналишлари.

Сув ресурсларини интеграл бошқаришнинг (СРИБ) асоси барча турдаги сувдан фойдаланувчилар ўртасидаги ўзаро боғлиқликни тан олиш ҳисобланади. Сув ресурсларини интеграл бошқариш - барча турдаги сув истеъмолчиларини биргаликда қараш лозимлигини аниқлатади. Сув ресурсларини тақсимлаш ва бошқариш бўйича тадбирда ҳар бир турдаги сувдан фойдаланувчининг бошқасига таъсири ҳисобга олинади. Бунда барқарор ривожланишни кўзда тутган ҳолда умумий ижтимоий-иқтисодий мақсадлар эътиборга олинади. СРИБ тамойилида ҳамкорликда қарорлар қабул қилиш асосий ўрин тутади.

СРИБнинг энг муҳим тамойиллари қуйидагиларни ўз ичига олади:

- СРИБ аниқ бир дарё ҳавзаси морфологиясига мос равишда гидрографик чегаралар ҳудудида амалга оширилади;
- Барча турдаги сув ресурсларини назарда тутади;
- Барча сув турлари ва сувдан фойдаланувчиларнинг ҳамма турларини комплекс равишда ҳисобга олиш;
- Сув хўжалиги иерархиясининг турли даражалари (ҳавза, ҳавза ости, суғориш тизими, СИУ, хўжалик) ўртасида узвий боғлиқлик;
- Жамоатчилик иштироки;
- Маданий-техник ва экологик эҳтиёжларни ҳисобга олиш;
- Сув хўжалиги органлари фаолиятида табиат талабларининг устуворлиги;
- Сув ресурсларини бошқаруви билан бир қаторда сувга эҳтиёжларни ҳам бошқариш;
- Сув ресурсларини бошқариш тизимида маълумот таъминоти, ошкоралик ва аниқлик;
- Бошқарувнинг иқтисодий ва молиявий барқарорлигини таъминлаш, салоҳиятни ошириш.

Сув ресурсларини ҳавзавий бошқариш

Ҳавзавий бошқарув итератив жараён сифатида сув бошқармалари ва ҳавзавий қўмиталар каби ҳавзавий келишув ва бошқарув тузилмалари эндигина ташкил этилган ва такомиллаштириш зарур бўлган соҳаларни аниқлаш имконини беради. Қарор қабул қилиш, режалаштириш ва бошқариш ҳавзавий бошқарувидаги кетма-кет амалга ошириладиган муҳим қадамлар сериялари сифатида қаралиши мумкин.

Биринчи қадам кенг қамровли мақсадлар бўйича қарорлар лойихасини

(эришиш кўзланган мақсадларни белгилаш) ишлаб чиқишдан иборат. Кейинги босқичларда эса сув ресурсларини бошқариш бўйича ечимини топиш зарур бўлган муаммоларга аниқлик киритиш, уларни ҳал этиш бўйича потенциал стратегиялар рўйхатини тузиш (мақсадга эришиш йўллари белгилаш), стратегияларнинг ҳар бирини баҳолаш, муайян стратегия ёки уларнинг комбинациясини танлаш, танланган стратегияни амалга ошириш, уни амалга ошириш натижаларни баҳолаш ҳамда режаларимизни келгусида янада самаралироқ бўлиши мақсадида қайта кўриб чиқиш қарор тадбирлари амалга оширилади.

Сув ресурсларини ҳавзавий бошқариш цикли босқичлари. Албатта мазкур цикл босқичлари кетма-кетлиги ташқи кучлар таъсирида узулиши мумкин. Бироқ “бошқарувнинг бажариш орқали ўрганиш цикли” бизга ўрганган билимларимизни сув ресурсларини бошқариш жараёнида қўллаш ва ҳамда янги маълумотларни пайдо бўлиши билан инобатга олиш иконини беради. Бу эса биз сув ресурсларини бошқариш жараёнини ўзгараётган оқибатларга, жумладан сиёсий ўзгаришлар, табиий офатлар ва демографик ўзгаришларга мослаштира олишимизни англатади.

Мамлакатларда сув ресурсларидан фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилиш бўйича расмий сиёсат одатда миллий ҳукуматлар томонидан ўрнатилади. Мазкур сиёсатларни амалга ошириш жараёни кўп ҳолларда самарали бўлсада, сиёсатлар ҳавза миқёсида амалга ошириладиган ҳолларда “бутун ҳавза” учун мақбул қарорларга келишнинг ҳамда “юқори ва ва қуйи оқим” муаммоларига (дарё ҳавзалари учун) ва “минтақа ва минтақа ўртасидаги” (кўл ёки ер ости сувлари ресурслари учун) қарама-қаршиликларига ечим топишнинг каттароқ имкониятлари мавжуд. “Бутун ҳавза” ёндашуви таъсирларни тизим даражасида баҳолаш имконини беради. Бошқача айтганда миллий сиёсатлар ҳамда трансчегаравий сув ресурслари бўйича халқаро келишув ва минтақавий конвенцияларни қўллаш, табиий ҳавзалар миқёсида амалга оширилади. Мамлакат миқёсида ва ҳавза даражасида сув ресурсларини бошқариш бўйича мутасадди ташкилотлар ўртасидаги муносабатлар эса янада динамик ва рўёбга келаётган ўзгарувчан оқибатларга (уларнинг экологик, ижтимоий ёки иқтисодий бўлишидан қатъий назар) мослашувчанроқ бўлади.

Сув ресурсларини ҳавзавий бошқариш бугун пайдо бўлган бутунлай янги ёндашув эмас. Айрим мамлакатлар, масалан Франция ва Испания бир неча ўн йилликлар давомида ҳавзавий бошқариш ёндашувини қўллаб келмоқдалар. Жумладан Испанияда 9 та “Гидрографик конфедерациялар” 75 йилдан кўпроқ давр давомида, Францияда эса 1964 йилдан бери 6 та “Ҳавза кўмиталари” ва “Сув агентликлари” фаолият кўрсатиб келмоқда. Германиянинг North Rhine-Westphalia штатидаги 11 та дарё ҳавзавий ташкилотлардан бири бўлган Рухр ассоциацияси (Ruhrverband), 1899 йилда сув хўжалиги ва гидроэнергетика соҳаси ходимларининг ихтиёрий альянси сифатида ташкил этилган. Халқаро комиссиялар Европада кўп йиллар аввал, жумладан Рейн, Меюз, Шелдт, Моселл ва Сарре дарёлар ҳамда Женева кўли ҳавзасида ташкил этилган. АҚШда Теннеси водийси бошқармаси 1933 йилда ташкил этилган. Австралияда 1992 йилда Муррей-Дарлинг шартномаси асосида 1992 йилда Муррей-Дарлинг

ҳавза комиссиясига сув, ер ва атроф мухит ресурсларини режалаштириш ва барқарор бошқариш масалаларини мувофиқлаштириш ваколати берилган. 1909 йилда АҚШ ва Канада ҳукуматлари томонида чегара сувлари шартномаси асосида бирга фойдаланиладиган сув ресурсларини бошқариш бўйича қўшма халқаро комиссия ташкил этилган. Жанубий-шарқий Осиёда 1995 йилда Миконг дарёси ҳавзасини барқарор ривожлантириш бўйича имзоланган ҳамкорлик шартномаси Миконг дарёси Комиссиясини ташкил этилишига олиб келди. Нигер дарёси бошқармаси ва Чад кўли ҳавзаси комиссияси 1960 йилларда ташкил этилган. Синега ва Гамбия дарёлари ривожлантириш комиссиялари 1970 йилларда ташкил этилган. Европа ҳамжамиятининг Доиравий Сув Директиваси қонуни талаблари асосида унинг барча 27 аъзо мамлакатлари томонидан ҳавзавий бошқарув режалари ишлаб чиқилган.

Сув ресурсларини ҳавзавий бошқарувининг расман катта кун тартибига қўйилиши иккинчи бутунжаҳон сув форумида амалга оширилди. Бунгача мазкур масалага бағишланган махсус техник семинар 1999 йилда Гаагада ташкил этилган ва унинг тавсиялари, жумладан дастлабки тажрибалар натижалари ҳамда ҳавзавий бошқарув ёндашуви бўйича муҳим мунозаралар ҳулосалари тақдим этилган. Жаҳонда сув ресурсларини ҳавзавий бошқарувига ўтиш бўйича таҳлиллар 1999 ва 2000 йилларда яқунланган.

Шундай қилиб, сув ресурсларини ҳавзавий бошқариш - сув ресурсларини бошқаришга замонавий ёндашув бўлиб, унда асосий бирлик сифатида дарё ҳавзаси ҳудуди қабул қилинади. Бунда молиявий механизм -ҳавза ҳудудида сувдан фойдаланганлик (сув хизматлари) учун тўлов ва сувни муҳофаза қилиш бўйича устивор тадбирларини молиялаштириш ўртасидаги бевосита боғлиқликни кафолатлайди.

Сув ресурсларини бошқаришда ҳавзавий тамойилни амалга оширишнинг мажбурий шартларидан бири – барча манфаатдор томонлар иштирокида молиявий қарорларни муҳокамаси ва уларни қабул қилинишида аниқ демократик жараёнларни таъминлаш, ҳавза бўйича сув сиёсати ва экологик дастурлар тўғрисида уларни ишлаб чиқиш ва амалга оширишнинг барча босқичларида жамоатчиликни ҳамда сув ресурслари сифати ва ҳолати бўйича аҳолини хабардор қилиб бориш ҳисобланади.

Ҳавзаларда сув ресурсларини интеграл бошқаришга ўтишнинг бошланғич даражалари

Ҳавза бошқарувчилари сув ресурсларини интеграл бошқаришга ўтишни қайердан бошлаш, кимга мўлжаллаш ва қайси даражада ўтиш каби масалаларни ўз ичига олувчи интеграллашган ёндашувни танлаши мумкин. Амалда ҳаракатларни қайси манзилга йўналтиришни топишнинг оддий ва осон йўли киришиш даражасини танлашдир:

1. Маҳаллий даража (суб-ҳавзавий режа, сув хўжалик туманларида сув тақсимооти режаси, маҳаллий бошқарув режаси).

2. Жорий этиш (амалга ошириш) даражаси (ҳавза ёки вилоят(туман) миқёсидаги бошқарув режаси).

3. Қарор қабул қилиш даражаси –“Қарорлар”- (сув ресурслари масалаларида қарорлар, шартномалар, ёки қонунлар ишлаб чиқиш бўйича

миллий ва халқаро жараёнлар).

Қуйида Миконг дарёси ҳавзаси мисолида стратегиянинг қандай қилиб ҳавзадаги турли даражаларни сув ресурсларини интеграл бошқариш мақсадига уйғунлаштиргани ифода этилади. Амалда фаолият кўрсатаётган Миконг дарёси ҳавзавий ташкилоти СРИБни “махаллий”, “амалга ошириш” ҳамда “қарорлар” босқичларида жорий этиш бўйича фаолият кўрсатади. Миконг дарёси ҳавзаси бўйича мазкур мақсадлар “Миконг дарёси ҳавзавий комиссиясининг сув ресурсларини интеграл бошқариш бўйича 2010-2015 йилларга мўлжалланган Стратегик режаси” доирасига киритилган. Стратегик режага киритилган энг асосий бошқарув принципларидан бири – барча манфаатдор томонлар билан “махаллий”, “амалга ошириш” ҳамда “қарорлар” даражаларида доимий ҳамкорлик қилиш этиб белгиланган.

Махаллий даража:

Миконг дарё ҳавзаси комиссияси (МДХК) Лаос, Таиланд, Комбодия ва Виетнамдаги миллий Миконг кўмиталари билан яқин ҳамкорликда, уларнинг иштирокини фаоллаштириш йўналишида фаолият олиб боради. Мазкур комиссия уш бу фаолиятини манфаатдор томонларни ўқитиш ва хабардорлигини ошириш йўли билан олиб боради. МДХКнинг манфаатдор томонлар билан алоқалар режалари кенг қамровли манфаатдор гуруҳларнинг махаллий ва миллий даражалардаги иштирокини таъминловчи ёндашувлар асосида ишлаб чиқилган.

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, ҳавзаларда сув ресурсларини интеграл бошқаришга ўтишнинг бошланғич даражалари муайян ҳавзанинг ўзига хос табиати ва хусусиятлари билан боғлиқ бўлади. Масалан:

- ҳавза бир мамлакат ҳудудида ётадимми ёки бир неча мамлакатлар ҳудудига тегишлими;
- режалаштириш ва бошқарувнинг масштаблари қандай (трансчегаравий, миллий, махаллий);
- ҳавзавий бошқарув ташкилотларининг ривожланганлиги даражаси;
- ҳавзада тараққиётнинг эришилган даражаси, масалан иқтисодий инфратузулмавий жиҳатлардан;
- сув ресурсларинини бошқаришдаги асосий муаммолар, масалан аҳолининг таъсири, санитария, озик овқат маҳсулотларини ишлаб чиқиш, соғломлаштириш, қурғоқчиликдан муҳофазаланганлик даражаси; ва
- ижтимоий, иқтисодий, сиёсий ва институционал муҳит каби ўзига хосликлар муҳим аҳамият касб этади.

Ҳавзаларда сув ресурсларини гидрографик принцип асосида бошқаришнинг моҳияти

Сув хўжалиги ташкилотининг бошқаруви остидаги гидрографик принципнинг моҳиятини *жонли япроқ мисолида* яхшироқ тушуниш мумкин. Япроқда артерияларнинг тасвири ва уларнинг *якка бир организм* эканлигини кўриш мумкин.

• Агар япроқнинг (сувнинг) манба бошқаруви мазкур маъмурий чегара доирасида ташкиллаштирилган бўлса, унда уларнинг *иш фаолияти бир-бирига мувофиқлашмай* қолади.

• Сувни бошқаришни маълум бир маъмурий чегара доирасида эмас, балки *якка бир гидрографик ҳудудда* ташкил этиш мақсадга мувофиқ саналади

Сув ресурсларини бошқариш иерархияси барча даражасининг боғлиқлик ҳолати икки принципга асосланади:

- иерархиянинг барча даражасида *сув юқори маҳсулдорлигига* эришиш;
- солиштирма сув йўқотилишини *минимал даражага* қадар камайтириш.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан тасдиқланган Ўзбекистон Республикасининг 2009 йил 25 декабрдаги 240-сонли қонунини амалга ошириш чора-тадбирлари режасига мувофиқ суғориш тизими таркиби *гидрографик тамойилга мослаштириш* белгиланди.

Гидрографизацияда экогидрологик барқарорликка риоя қилишга асосланган, қуйидаги талаблар таъмин этилиши лозим:

❖ дарё ва унинг ҳавзаси (сув йиғилувчи майдон) ўртасидаги *сув ва туз алмашинуви минимумга* қараб интилиши лозим;

❖ аэрация зонаси ва сизот сувлари ўртасидаги *сув ва туз алмашинуви* нолга қараб интилиши лозим;

❖ дарёдан олинувчи сувларнинг ҳажми табиат талабларига (дарё дельтасига, сув-қирғоқ флора-фаунасига ва бошқ.) *зарар келтирмайдиган* даражада белгиланган лимитдан ошмаслиги керак.

Жамоатчилик иштирокининг манфаатли жихатларига қуйидагилар киради:

- Барча тарафлар манфаати ҳисобга олинishi.
- Қабул қилинган қарорларнинг ошқоралиги.
- Консенсус (музокаралар) сабабли зиддиятлар эҳтимолини камайishi.
- Эксплуатация фаолияти устидан умум назорати.
- Доимий ўзаро алоқа натижасида фаолиятни яхшиланиши.
- Манфаатдор томонлар билими ва кўникмаларини ортиши.
- Давлат ва жамият ўртасидаги ишонч мустаҳкамланиб, уларнинг барқарор ҳамкорлигига замин яратилиши.

Биргаликда бошқаришга ўтиш жараёни:

Режалаштириладиган ўзгартиришлар тўғрисида хабардор бўлиши таъминланадиган манфаатдор томонлар:

- *жамият номидан сувни бошқаришда иштирок этувчи гуруҳ (Сув истеъмолчилари уюммаси);*

- *давлат номидан сувни бошқаришда иштирок этувчи гуруҳ (Сув хўжалиги ташкилоти);*

- *давлат ва жамият биргаликда бошқарадиган гуруҳ (канал бошқармаси)*

Замонавий сув хўжалиги тизими ҳавзалардан бошлаб, *магистрал ва II, III даражали каналлар, СИУ суғориш тармоғи*, ёки коммунал ва саноат сувдан

фойдаланиш тармоқлари билан биргаликда, фермерлар суғориш даласигача бўлган кўп поғонали сув бериш ва тарқатиш схемасини ўз ичига олади.

Сув муносабатлари соҳасидаги муаммолар ечимига бугунги кунда сувдан фойдаланиш ёки сув истеъмол қилиш жараёнларининг барча манфаатдор иштирокчиларини бирлаштириш ва уларнинг эҳтиёжларини мувофиқлаштириш ва интеграллаштириш асосида ечим топиш мумкин. Буни англашга аста секинлик билан XIX асрнинг иккинчи ярми ва XX аср бошида эришилди. Натижада дастлабки комплекс дастурлар пайдо бўлди. Бунда ривожлантириш режалари турли соҳалар манфаатларини кўзлаб - чет элда «ҳавзаларнинг асосий режалари» деб аталадиган ёки собиқ иттифоқ амалиётида «Сув ресурсларидан комплекс фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилиш схемалари» ҳавза сув ресурсларидан комплекс фойдаланиш дастурлари кўринишида комплекс равишда шаклланди. Бу «схемалар»да у ёки бу ҳавза мамлакатлар ёки зоналарининг барча соҳаларидаги: гидроэнергетика, ирригация, сув таъминоти ва бошқа турли мақсадлардаги сувга бўлган эҳтиёжларини берилган ҳавза чегараларида жойлашган сув ресурслари ҳисобига қондириш истиқболлари кўриб чиқилган. Бундай схемалар агар улар республикалараро бўлган бўлса барча республикалар билан, агар улар маҳаллий характерда бўлса вилоят ҳокимиятлари билан мувофиқлаштирилган.

Шундай қилиб, Марказий Осиё мамлакатлари ҳудудларни ривожлантиришни режалаштириш учун, шу пайтгача ўзининг ижобий натижаларини кўрсатиб келган “Сув ресурсларидан мукамал фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилиш шаклий лойиҳасидан (СРМФваУМҚ ШЛ)” дан фойдаланишда давом этдилар. Шу билан бирга таъкидлаш лозимки, бир вақтнинг ўзида ҳам СРМФваУМҚ ШЛ ҳамда Ҳавзавий режаларда биргаликда фойдаланиш ҳам тўлиқ асосланган ва самаралироқ ҳисобланади, Чунки мазкур ҳужжатларда асос сифатида қўлланиладиган ёндашувлар ва уларнинг мазмунида муайян фарқлар билан бирга ўзаро тўлдирувчи муҳим жиҳатлар мавжуд. Қуйида 3.1-жадвалда СРМФваУМҚ ШЛ ҳамда Ҳавзавий режаларларнинг қиёсий таҳлили келтирилган.

СРМФваУМҚ ШЛ ва Ҳавзавий режалаштиришда қўлланиладиган ёндашувларнинг қиёсий таҳлили

3.1-жадвал.

Кўрсаткичлар	Ҳавзавий режалаштириш	СРМФваУМҚ ШЛ
Сув ресурсларини бошқариш масштаблари ва усули	Ҳавзалар, ҳар қандай масштабдаги иккинчи даражали ҳавзалар, асосан сув ресурсларининг марказлаштирилмаган бошқаруви	Миллий, асосий дарё ҳавзалари, давлат бошқаруви, сув ресурсларини марказлаштирилган бошқаруви
Манфаатдор томонларнинг	Режаларни ишлаб чиқишда қатнашади	Схемаларнинг асосий элементлари бўйича

иштироки		хабардор қилинади
Техник ечимлар ва институционал лойихалар қўлланиши	Ҳар иккала соҳа ҳам бирдек кўрилади	Техник ечим устунлик қилади
Сув ресурсларини бошқаришнинг экологик жихатлари	Устиворлик берилади	Бошқа жихатлар билан тенг асосда кўрилади
Молиявий / иқтисодий жихатлари	Ҳар бир тадбир даражасида деталлаштириш, молиялаштиришнинг турли манбалари, иқтисодий инструментлар.	Барча тадбирлар учун ягона молиялаштириш, асосан давлат маблағлари. , Атроф муҳитни ифлослантирганлик учун тўловлар – молиялаштиришнинг инструментларидан бири

Юқоридаги жадвалдан кўриниб турибдики, ҳавзадаги СРМФваУМҚ ШЛнинг мавжудлиги ҳавзавий режалаштиришга тўсиқ бўлмайди, аксинча унинг янада самаралироқ бўлиши учун асос бўлади, ўз навбатида ҳавзавий режалаштириш ҳавзанинг тадиқланган СРМФваУМҚ ШЛда кўзланган асосий мақсадларга тўлиқроқ эришилишига ёрдам беради. Ҳавзавий режа тирик тезкор ҳужжат бўлиб, СРМФваУМҚ ШЛга киритилган изланишлар натижалари ва рақамларга асосланиши мумкин. Ҳавзавий режалар Марказий Осиё шароитида, давлат бюджети томонидан молиялаштирилиш чекланган ва бундай ҳолларда улар марказлашмаган манбалардан фойдаланиш ва янги молиявий имкониятларни топиб амалга ошириш учун қулай ёндашув ҳисобланади.

Ҳавзавий режалаштиришда қўлланиладиган асосий ёндашувлар ва уларнинг методологик асослари

Ҳавзавий режаларни ишлаб чиқишда дунё тажрибасида кўплаб методологик ёндашувлардан фойдаланилади. Қуйида сув хўжалигида кенг қўлланилаётган ва Ҳавзавий Режаларни ишлаб чиқишда у ёки бу даражада қўлланилиши мумкин бўлган методологик ёндашувларни кўриб чиқамиз.

Бундай методологик ёндашувлардан бири трансчегаравий мониторинг бўйича баҳолаш тизими бўлиб, унинг асосий мақсади муайян ҳавза шароитида ҳавзани мавжуд сиёсий, ижтимоий-иқтисодий ва экологик шароитларида ривожлантиришни кўзлаган Ҳавзавий Режалаштиришнинг оптимал стратегик

вариантларини аниқлаш ва ишлаб чиқиш ҳисобланади. Бунда энг муҳим принцип таклиф этилаётган тадбирларнинг томонлар учун ўзаро манфаатли бўлишини аниқлаш ҳисобланади. Мазкур методологик инструмент одатда долзарб масалаларни ўрганиш ва оптимол қарорларни қабул қилиш йўлида ҳамкорликдаги дарё ҳавза ташкилотлари томонидан фойдаланилади. Бунда матрица тараққиётнинг тўрт омили ва сув ресурсларининг уч манбасидан ташкил топади. Таъкидлаш лозимки, тараққиёт омиллари ҳар бир алоҳида ҳолатни эътиборга олган ҳолда қўшиб борилиши мумкин.

Ҳавзавий Режаларни ишлаб чиқишда у ёки бу даражада қўлланилиши мумкин бўлган методологик ёндашувларга яна бир мисол сифатида - Стратегик экологик баҳолаш (СЭБ) хизмат қилиши мумкин. Мазкур услуб асосий инструмент сифатида қатор олимлар ва мутахассислар томонидан муваффақиятли қўлланган. Жумладан: Phillips, D.J.H., Allan, J.A., Claassen, M., Granit, J., Jägerskog, A., Kistin, E., Patrick, M., and Turton A. 2008 йилда ўзларининг “The TWO Analysis: Introducing a Methodology for the Transboundary Waters Opportunity Analysis” асарларида кўрсатиб бердилар. Шунингдек мазкур услуб Жаҳон Банкнинг “World Bank (2009). Strategic Environmental Assessment-Improving Water Resources Governance and Decision Making: Case Studies, Paper No. 116., Washington, DC, USA” асарларида ҳам юқори самарадорлик билан қўлланилиши мумкинлиги кўрсатиб берилган. Мазкур услублар манфаатдор томонларни нафақат таҳлил балки режалаштириш босқичларида ҳам жалб этишни имконини яратади. Амалда СЭБ мўлжалланаётган фаолиятнинг ва қабул қилинаётган қарорларнинг устивор экологик жиҳатларини аниқлашга йўналтирилган. Ушбу услубни қўллаб амалга ошириладиган баҳолаш жараёни ҳавзани - ривожлантириш сценарияларини таҳлил қилиш, хавфларни баҳолаш, эҳтимолий экологик оқибатларни моделлаштириш ва башорат қилиш, оптимал тадбирларни аниқлашда иқтисодий ҳисоблар каби қатор турли инструментларни қўллаш имконини беради. СЭБ усулидан ҳавзавий режани ишлаб чиқиш жараёнида асосан ҳавзанинг мавжуд долзарб экологик характердаги муаммоларини аниқлаш ва оптимал муҳофаза тадбирларини кўриб чиқиш учун фойдаланилади.

Ҳавзавий Режаларни ишлаб чиқишда қўлланиладиган ҳар бир методологик ёндашув муайян мақсадлар учун мўлжалланган. Турли ёндашувларнинг элементлари бир вақтда ҳам фойдаланилиши мумкин. Шундай қилиб, Ҳавзавий Режани ишлаб чиқишда бирлик асос сифатида сув манбасининг гидрографик ҳавзаси қабул қилинади. Бунда энг муҳим асос ролини ҳавзадаги мавжуд вазиятнинг аниқлаш бўйича бажарилган комплекс баҳолаш натижалар ўйнайди. Ҳавзавий режалаштириш жараёнида манфаатдор томонлар ва жамоатчиликнинг жалб этилишига катта эътибор қаратилади.

Ҳавзавий бошқарув тизимини шакллантиришда асосий талаблар:

- Сиёсий хоҳиш, юқори даражадаги қўллаб қувватлаш ва сув истеъмолчилари ўртасида диалогнинг ўрнатилиши;
- Ҳавзавий бошқарув миллий сув қонунчилиги ва расмий қарорлар ҳамда халқаро шартномалар билан тартибга солиниши;

- Ҳавзавий ташкилотлар уч ўлчамли доирада фаолият кўрсатиши: атроф мухит ҳолатини сақланиши, институционал мажбуриятларни (роллари ва мажбуриятлари) ҳамда бошқарув механизмларининг белгиланиши.

Сиёсий хохиш ва ҳавзавий бошқарув тизимлари

Сиёсий муаммолар сув ресурсларини бошқариш самарадорлигига жиддий таъсир кўрсатиши мумкин. Шунинг учун ҳавза бошқармалари миллий даражада қабул қилиш жараёнларида “кучли” овозга эга бўлишлари керак. Яъни, улар табиий ресурсларни бошқариш масалаларида вазирликлар ва давлат қўмиталари билан бевосита алоқа линиясига эга бўлишлари лозим. Юқори даражадаги ҳокимият билан бевосита алоқалар бошқарувни режалаштириш ва иқтисодий тараққиёт масалаларида барқарор бўлишига асос яратади. Юқори даражада қўллаб қувватланиш шароити – ҳавзавий бошқарув тизими учун зарур бўлган қонуний доираларни, институционал бошқарув тизимларини шакллантириш учун жуда муҳим ҳисобланади.

Сиёсий хохиш бўлган жойларда тегишли қарорлар қабул қилиниши, қонуний, молиявий воситалар аниқланиши ҳамда сув ресурсларини бошқариш бўйича барқарор жамоат ташкилотларини ташкил этиш имкони туғилади. Сиёсий хохиш билангина ҳатто ҳокимият ўзгариши туфайли бўладиган фуқоролик тартибсизликлари шароитида ҳам сув ресурсларини бошқаруви бўйича қабул қилинган қоидалар ва тартиблар ҳамда ташкилотларнинг фаолияти самарали бўлиши эҳтимоли ортади. Сиёсий хохишнинг муҳимлиги – қарор қабул қилувчилар билан, уларга сув ресурсларини интеграл бошқаруви нима эканлигини ва нима учун бундай юқори даражадаги қўллаб қувватлов муҳим эканлигини тушунтириш мақсадида ишлаш муҳимлигини аниқлатади. Бироқ сиёсий раҳбарият зарур, агар сув ресурсларини бошқариш бутунлай бир томонлама, фақат юқоридан пастга бўлиб, манфаатдор томонлар иштироки таъминланмаса интеграллашган ёндашув ишламайди. СРИБ барча манфаатдор ёки сув ресурслари бўйича қабул қилинадиган қарорлар таъсирига тушадиган бўлса ҳавзавий бошқарувда иштирок этишларини, мазкур масаладаги маълумотлар бепул ва очиқ алмашинувини тақозо этади. Энг мақбул ечимларни топишда маълумотларнинг очиқлиги жуда муҳим ҳисобланади.

Горизонтал ва вертикал интеграция

Интеграция бўйича ёндашув ҳам горизонтал ҳам вертикал бўлиши лозим. Вертикал интеграция ҳокимиятнинг барча даражалари бўйича амалга оширилса, горизонтал интеграция турли сув истеъмолчилари ва сув ресурсларини бошқариш қарорлари таъсирига тушувчи субъектлар бўйича амалга оширилади. Горизонтал интеграциянинг асосий элементи бу ўз фаолият йўналишларида сув ресурсларига таъсир этувчи вазирликлар, жумладан молия, иқтисодиёт, қишлоқ хўжалиги, транспорт, энергетика ва бошқалар, ҳамда ижтимоий ва экологик мажбуриятларга эга бўлган вазирликлар, жумладан соғлиқни сақлаш вазирлиги ва экология ва атроф мухитни муҳофаза қилиш давлат қўмитасини ўзаро бириктириш ҳисобланади. Ҳар қандай ҳавза ҳудудида албатта ўзаро тафовутлашувчи сувга бўлади. Масалан ичимлик сув таъминоти, суғорма

деҳқончилик, энергетика, экологик талаблар, рекреация, гидроэнергетика, шунингдек сув ресурсларини ифлосланиши ёки режимини ўзгартириш билан боғлиқ талабларни мисол қилиб кўрсатиш мумкин. Вазирликлараро мувофиқлаштирувчи кенгашлар ёки қўмиталарнинг ташкил этилиши фойдали бўлади. Аммо, бундай кенгашларда вазирликлар фақат юқоридан туширилган кўрсатма ва топшириқлар (Президент ёки Вазирлар Маҳкамаси қарори) асосидагина хошиш билан самарали ишлашлари мумкин. Шунинг учун бундай вазирликлараро мувофиқлаштирувчи кенгашлар тузилган ва унда ҳар бир иштирокчи, жумладан ҳукуматда юқори мансабдор ижрочи ва ҳавзавий ташкилотлар, маҳаллий ҳокимият ва сувдан фойдаланувчи ташкилотларнинг вазифалари ва мажбуриятлари аниқ белгиланган бўлиши лозим. Муаммолар бир неча мамлакатларга таъсир этган ҳолларда эса трансчегаравий ҳавзалардаги сув муаммоларини мувофиқлаштириш учун мамлакат раҳбарларининг саммити ёки конференциясини ўтказиш талб этилиши мумкин.

3.2 Сув ресурсларини ҳавзавий бошқаришнинг ҳуқуқий, ташкилий, ижтимоий-иқтисодий, экологик асослари ва имкониятлари

Ҳавза даражасида сув ресурсларини бошқаришнинг ҳуқуқий асослари мамлакатларнинг асосий сув қонунчилигида белгилаб берилади, Жумладан, Марказий Осиё малакатларида сув қонунчилиги асосини Сув Кодекслари ташкил этади. Ҳар бир сув кодексида у ёки бу даражада сув ресурсларини интеграл бошқариш ва ҳавзавий режалаштириш имкониятлари кўзда тутилган. Қуйида 3.2-жадвалда Марказий Осиё давлатлари сув кодексларида сув ресурсларини интеграл бошқариш ва ҳавзавий режалаштириш элементларининг ифодаланишининг қиёсий таҳлили келтирилган.

3.2-Жадвал

Марказий Осиё давлатлари сув кодексларида сув ресурсларини интеграл бошқариш ва ҳавзавий режалаштириш элементлари

СРИБ ва Ҳавзавий режалаштириш принциплари	Қозоғистон сув кодекси (09.07.2003 ўзгарт 25.01.2012)	Қирғизистон сув кодекси (12.01.2005 ўзгарт 10.10.2012)	Тожикистон сув кодекси (10.11.2000 ўзгарт 16.04.2012)	Туркменистон “Сув тўғрисида”ги Кодекси (01.11.2004)	Ўзбекистон “Сув ва сувдан фойдаланиш тўғрисида” ги қонун (6.05.1993 ўзгарт (25.12.2009)
Барча турдаги сув ресурслари қамрови (давлат сув фонди)	Боб 1, модда 4	Боб 1, модда 4	Боб 1, модда 4	Боб 1, модда 3, 4	Боб I, модда 3, 4
Жамоатчилик иштироки, гендер жихатлари	Боб 1, модда 9; Боб 5, модда 33; Боб 12, модда 63	Боб 1, модда 6	Боб 1, модда 13	Боб IV, модда 11	Боб III, модда 10

Горизонталь ва вертикаль мувофиқлаштириш	Боб 5, модда 33; Боб 7, модда 40; Боб 9, модда 48-49	Боб 2, модда 7-10	Боб 2, модда 6-7	Боб II, модда 7, 8, Боб III, модда 10	Боб II, модда 5,6,7 Боб III, модда 8,9
Сув ресурслари ва ҳавзаларни бошқариш, режалаштириш (сув ресурсларидан мукамал фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилиш шаклий лойихаси, сув хўжалиги баланси)	Боб 5, модда 34; Боб 7, модда 40-43; Боб 8, модда 44, 47	Боб 1, модда 5; Боб 2, модда 9, 10; Боб 3, модда 20	Боб 1, модда 2, 9; модда 69, модда 74; Боб 23, модда 138, 139	Боб XXIV, модда 101-102	Боб XXVI модда 108-112

Қозоғистон

Қозоғистон Республикаси сув кодексига Марказий Осиё мамлакатлари орасида биринчилардан бўлиб СРИБ, Ҳавзавий Кенгаш ва Ҳавзавий режалаштириш тушунчалари киритилган. Сув кодекси асосига бошқарувнинг ҳавзавий принципи олинган, яъни бошқарув гидрографик принцип асосида амалга оширилади. Сув кодексига Ҳавзавий кенгашларни ташкил этиш ва Ҳавзавий шартномаларни тузишга катта эътибор қаратилган. Сув кодекси бандларининг бажарилиши давлат молиялаштириш дастурига киритилган. 2008 йилдан бошлаб СРИБ принципларини жорий этиш буйича амалга оширилади тадбирлар давлат бюджети ҳисобига молиялаштирилади.

Қозоғистон сув кодексига СРИБ элементлари ва ҳавзавий режалаштиришга оид бандлар 2009 йил 9 июлдан ва кейинроқ 2012 йил 25 январдан ўзгартиришлар билан киритилган. Жумладан: СРИБ элементлари 1-Боб, 1-моддада (Бошқарувнинг ҳавзавий принципи – сув ресурсларини дарёлар, кўллар ва бошқа сув объектлари ҳавзалари доирасида маъмурий-худудий бирликларга тақсимоти амалга оширишда сув фонди бошқаруви гидрографик кўрсаткичлари бўйича амалга оширилишини билдиради) ўз аксини топган. 9-моддада (1-Боб) эса сув қонунчилиги принциплари келтирилган:

- аҳолини сув билан адолатли ва тенг таъминланиши;
- сув фондидан фойдаланишда ва унинг муҳофазасида очиқлик ва жамоатчиликнинг жалб этилиши;
- Қозоғистон Республикаси сув фондининг ҳолати тўғрисидаги маълумотларнинг очиқлиги.

Ҳавзавий режалаштириш 34- ва 40- моддаларда ўз аксини топган. Сув ресурсларидан фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилиш соҳасида давлат бошқарувининг асосий принциплари:

- сув ресурсларидан фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилиш соҳасида ҳавзавий бошқариш;

- гидрографик ҳавзанинг сув ресурсларини ҳавзавий принцип асосида комплекс бошқариш;

- сув ресурсларидан фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилиш соҳасида сув муносабатлари субъектларининг фаолиятларини мувофиқлаштириш...;

- тегишли ҳавза доирасида тараққиётнинг истиқболли режа ва дастурлари асосида сув объектларининг муҳофазаси ва уларни қайта тиклаш бўйича ҳавзавий шартномаларни тайёрлаш ва амалга ошириш;

- Ҳавзавий кенгаш ишини ташкил этиш, Ҳавзавий кенгаш аъзолари билан ҳавза доирасида сув фондидан фойдаланиш ва уни муҳофаза қилиш масалалари бўйича маслаҳатлашувларни ташкил этиш, Ҳавзавий кенгаш томонидан тайёрланган тавсиялар таҳлили, улар асосида тадбирларни амалга ошириш, Ҳавзавий кенгаш тавсияларини манфаатдор томонлар давлат органлари ва сувдан фойдаланувчиларга етказиш.

42-модда сув объектларини қайта тиклаш ва муҳофаза қилиш масалаларига бағишланган. Жумладан унда ҳавзавий шартномалар томонларнинг муайян сувни муҳофаза қилиш тадбирларини (уларни амалга ошириш муддатлари кўрсатилган ҳолдаги) амалга ошириш учун зарур бўлган кучлар ва ресурслари билан иштирок этиш бўйича мажбуриятлари келтирилган.

43-моддада Ҳавзавий кенгаш – муайян ҳавза доирасида ташкил этиладиган маслаҳат органи сифатида талқин этилган. 45-модда Сув хўжалиги балансларининг ва 46-моддада Сув ресурсларидан мукамал фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилиш шаклий лойихаси (СРМФваУМҚ ШЛ) мохияти ёритилган. Жумладан СРМФваУМҚ ШЛ сув ресурсларини интеграл бошқариш масалаларида қарорлар қабул қилиш мақсадида ишлаб чиқиши кўрсатилган.

Қирғизистон

Қирғизистон сув кодексида сув ресурсларини ҳавзавий ёндашув асосида бошқариш кўзда тутилган. Кодексида ҳар бир Бош ҳавзада тегишли Ҳавзавий сув хўжалиги маъмурияти ва Ҳавзавий кенгашлар тузилиши белгиланган. Шунингдек мамлакатда фаолияти ҳавзаларнинг гидрогеографик чегараларини аниқлаш, Миллий сув стратегияси лойихасини ишлаб чиқиш, қонун ҳужжатлари лойихаларини ва бошқа тегишли ҳужжатларни ишлаб чиқишга йўналтирилган Миллий кенгаш ҳам тузилган.

Қирғизистон сув кодексида СРИБ ва ҳавзавий режалаштириш элементларининг акс эттирилиши (Қирғизистон сув кодекси, 12 январь 2005 йил 2012 йил 10 октябрда киритилган ўзгартиришлар билан):

- 5-Боб: Сув ресурсларини бошқариш ва ҳавзавий ёндашув:

- «Ҳавзавий ёндашув – сув ресурсларидан фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилиш жараёнини бошқариш бош ҳавзалар доирасида гидрографик принцип асосида амалга оширилишини билдиради...»,

- «Ҳар бир бош ҳавзада тегишли ҳавзавий сув маъмурияти ва ҳавзавий кенгашлар сув ресурсларини бошқаришнинг муайян жиҳатлари учун масъулдирлар...».

- 5-Боб: Сув ресурсларини бошқариш принциплари:

- Ифлослаганлик учун тўлов принципи;

- Реал кафолат принципи: сув истеъмолчиларнинг ҳуқуқлари ва юридик ҳимояси бўйича реал кафолатнинг таъминланиши;
- Очқиклик принципи: сув объектлари ва сув ресурсларининг ҳолати ҳақидаги маълумотлар жамоатчилик вакиллари учун очик бўлиши лозим.
 - 10-Боб: Ҳавзавий режалаштириш. Ҳавзавий кенгашлар ва уларнинг ваколатлари:
- Ҳавзавий кенгашларнинг вазифалари – Ҳавзавий режани ишлаб чиқиш .. дан иборат; Ҳавзавий режа қуйидагиларни ўз ичига олиши мумкин:
 - ҳавза ичидаги сув ресурслари миқдори ва сифатини баҳолаш;
 - аҳоли ва экологик эҳтиёжлар учун сувга бўлган талабни аниқлаш;
 - инвестицион ва молиявий талабларни, уларнинг эҳтимолий манбаларини аниқлаган ҳолда баҳолаш;
 - сувдан фойдаланиш бўйича устиворликларни ҳамда иқтисодиётнинг турли тармоқлари ўртасида сувдан фойдаланувчиларнинг ҳуқуқларини эҳтимолий чекланишларини белгилаш
- Ҳавзавий кенгаш фаолияти бўйича иш юритиш қоидалари лойиҳаларини тайёрлаш...;
- Бош ҳавза доирасида сув секторида фаолиятларни мувофиқлаштириш;
 - «...Давлат сув маъмурияти ҳавзавий режаларни ишлаб чиқиш бўйича жараёнларни белгилайди...».
 - «...Давлат сув маъмурияти ва тегишли ҳавзавий сув маъмуриятлари ўз вазифаларини бажариш давомида тегишли ҳавзавий режаларни амалга оширадилар...».
 - «...Ҳавзавий режалар тегишли ҳавзавий кенгашлар томонида ҳар беш йилда қайта кўриб чиқилади...».

Тожикистон

Тожикистонда ҳам сув қонунчилиги асосини Сув кодекси ташкил этади, бироқ шу билан бирга сув билан боғлиқ алоҳида масалалар 50 дан ортиқ қонунларда ўз аксини топган. Тожикистон Республикаси Сув кодексига 2012 йилда СРИБ билан боғлиқ қўшимчалар киритилган. Жумладан Сув кодексига «Сув ресурсларини интеграл бошқариш», «Сув ресурсларининг ҳавза ташкилоти», «Миллий сув кенгаши», «Ҳавзавий сув кенгаши» каби тушунчалар киритилган.

Тожикистон сув кодексида СРИБ ва ҳавзавий режалаштириш элементларининг акс эттирилиши (Тожикистон Республикаси сув кодекси, 16 апрель 2005 йил 2012 йилда киритилган ўзгартиришлар билан):

- 2-модда: Асосий тушунчалар:

- Сув ресурсларини интеграл бошқариш – бу сув (ер ости, ер усти ва қайтган) ва ер ресурслари ҳамда улар билан боғланган бошқа табиий ресурсларни муайян гидрографик чегараларда ҳисобга олиниши ва ўзаро таъсирига асосланган, турли тармоқларнинг ҳамда сув ва табиий ресурслардан

фойдаланишнинг турли иерархия даражалари манфаатларини инобатга олувчи, уларни барқарор тараққиёт ва табиатни муҳофаза қилиш йўлида қарорлар қабул қилиш, молиялаштириш, сув ресурсларини муҳофаза қилиш ва ривожлантириш жараёнига жалб этувчи бошқарув тизими;

- Сув ресурсларининг ҳавза ташкилоти – бош ҳавза чегараларида сув ресурсларини бошқариш учун масбул бўлган, сув ресурсларидан фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилиш жараёнини тартибга солувчи ваколатли давлат органларининг ҳудудий тузилмаси. Бу ерда ҳавза ташкилотлар ваколатли давлат ташкилоти сифатида талқин этилган;

- Миллий сув кенгаши – Тожикистон ҳукумати қошидаги сув ресурсларини режалаштириш, бошқариш, фойдаланиш ва муҳофаза қилиш йўналишида вазирлик ва идоралар, давлатнинг бошқа органлари ҳамда нодавлат ташкилотларининг фаолиятларини мувофиқлаштириш масалалари бўйича маслаҳат органи;

- Ҳавзавий сув кенгаши – муайян сув ҳавзасида сув ресурсларини режалаштириш, бошқариш, фойдаланиш ва муҳофаза қилиш йўналишида давлат ва нодавлат ташкилотлари фаолиятини мувофиқлаштирувчи ҳавзавий маслаҳат органи;

- 9-модда: Ҳавзавий режалаштириш. Сув ресурсларидан фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилиш соҳасидаги давлат бошқаруви:

- Сув ресурсларидан фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилиш соҳасидаги давлат бошқаруви бошқаришнинг ҳавзавий Принципларига асосланган ҳолда Тожикистон Республикаси ҳукумати, жойлардаги ижро ҳокимияти органлари ҳамда сув ресурсларидан фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилиш бўйича давлатнинг мутасадди ташкилотлари томонидан қонунчилик асосида амалга оширилади.

- 69-модда. Сувдан фойдаланиш режаларини тасдиқлаш: Сувдан фойдаланиш режалари турли даражаларда тасдиқланади:

- хўжалик ички сувдан фойдаланиш режалари – сув билан таъминловчи ташкилот билан келишган ҳолда, муайян ҳудуд маъмурий жиҳатдан бўйсунувчи жойлардаги ижро ҳокимияти органлари томонидан;

- туман (ҳавзавий) аҳамиятига эга бўлган тизимлар бўйича – муайян ҳудуд маъмурий жиҳатдан бўйсунувчи жойлардаги ижро ҳокимияти органлари томонидан;

- туманлараро, вилоят (ҳавзавий) аҳамиятига эга бўлган тизимлар бўйича – мос равишда сув ресурсларидан фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилиш бўйича давлатнинг мутасадди органлари ва уларнинг ташкилотлари томонидан жойлардаги кишлоқ хўжалиги органлари билан келишган ҳолда.

- 139-модда (23-Боб): Сув ресурсларидан мукамал фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилиш шаклий лойиҳалари:

- Сув ресурсларидан мукамал фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилишнинг Бош ва Ҳавзавий шаклий лойиҳалари – аҳоли ва мамлакат иқтисодиётининг сувга бўлган истиқболли эҳтиёжларини қондириш, ҳамда сув ресурсларини муҳофаза қилиш ва уларнинг сальбий таъсирларини олдини олиш учун амалга оширилиши лозим бўлган асосий сув хўжалиги ва бошқа

тадбирларини белгилаб беради.

Тожикистон Республикаси Сув кодексига асосан мамлакатда таркибига фаолиятлари ҳавзадаги мавжуд сув ресурсларини режалаштириш, улардан фойдаланиш ва муҳофаза қилиш билан боғлиқ бўлган турли ташкилотлар ва корхоналар вакиллари кирувчи Ҳавзавий сув кенгашлари тузилади. Аста секин барча ҳавзалар бўйича сув ресурсларидан фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилишнинг ҳавзавий режалари ишлаб чиқиши кўзда тутилган.

Туркманистон

Туркманистон Республикасининг «Сув тўғрисида»ги кодекси - Туркманистонда сув-экологик тартиботни шакллантириш ва мамлакатнинг иқтисодий ҳавфсизлигини таъминлашга кўмаклашишни кўзда тутди.

Кодексда сув ресурсларини ҳавзавий принцип асосида бошқариш тўғрисида бевосита кўрсатилган, бироқ сув хўжалиги балансларини ҳисобларини уларнинг ҳолати ва фойдаланилиши даражаси бўйича дарёлар ҳавзалари кесимида юритиш белгиланган. Шунингдек мамлакатда сув фондини сақлаш бўйича асосий сув хўжалиги ва сувни муҳофаза қилиш тадбирларини белгилаб берувчи «Сув ресурсларидан мукамал фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилишнинг Бош ва Ҳавзавий (худудий) шаклий лойиҳаларини тузиш бўйича мажбуриятлар белгиланган – (СРМФваУМҚ ШЛ). Сув ресурсларидан мукамал фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилиш шаклий лойиҳалари аҳоли ва иқтисодиёт тармоқларининг сувга бўлган истиқболли талабларини қондириш, сув ресурсларидан самарали ва мақсадли фойдаланишни таъминлаш, сув ресурсларини муҳофаза қилиш ва уларнинг салбий таъсирларини олдини олишга йўналтирилган. Кодексга кўра жамоатчилик Туркманистон қонунчилиги асосида давлат ташкилотлари томонидан сув ресурсларидан мукамал фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилиш бўйича тадбирларни амалга ошириш жараёнида ҳамкорлик қилиши ва бевосита иштирок этиши мумкин.

Туркманистон Республикаси «Сув тўғрисида»ги кодексида СРИБ ва ҳавзавий режалаштириш элементларининг акс эттирилиши (1 ноябрь 2004 йил):

- Модда 101 (Боб XXIV): Сув хўжалиги баланслари: Дарё ҳавзалари бўйича мавжуд сув ресурслари ҳисоби ва сувдан фойдаланиш даражасини баҳоловчи сув хўжалиги баланслари ...

-Модда 102 (Боб XXIV): Сув ресурсларидан мукамал фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилиш шаклий лойиҳалари: Сув ресурсларидан мукамал фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилишнинг Бош ва Ҳавзавий (худудий) шаклий лойиҳалари сув фондини сақлаш бўйича асосий сув хўжалиги ва сувни муҳофаза қилувчи тадбирларни белгилаб беради

Ўзбекистон

Ўзбекистонда ҳам сув қонунчилиги асосини «Сув ва сувдан фойдаланиш тўғрисида»ги қонун ташкил этади, бироқ шу билан бирга сув билан боғлиқ алоҳида масалалар 50 дан ортиқ қонунларда, шунингдек мамлакат Президентининг қатор фармонларида ва бошқа қонун ости ҳужжатларда ўз аксини топган.

Ўзбекистон Республикаси «Сув ва сувдан фойдаланиш тўғрисида»ги қонуни 1993 йил 3 майда қабул қилинган ва унга 2009 йил 25 декабрда қатор муҳим ўзгартириш ва қўшимчалар киритилган. Жумладан «Сув ва сувдан фойдаланиш тўғрисида»ги қонунга «Сув истеъмолчилари уюшмаси», «Трансчегаравий сув объектлари», «Трансчегаравий сувлар», «Хавзавий сув кенгаши» каби тушунчалар киритилган.

Ушбу Қонуннинг мақсади сувга доир муносабатларни тартибга солишдан иборат. Қонуннинг асосий вазифалари аҳоли ва иқтисодиёт тармоқлари эҳтиёжлари учун сувлардан оқилона фойдаланишни таъминлаш, сувларни булғаниш, ифлосланиш ва камайиб кетишдан сақлаш, сувларнинг зарарли таъсирининг олдини олиш ҳамда уларни бартараф этиш, сув объектларининг ҳолатини яхшилашдан, шунингдек сувга доир муносабатлар соҳасида корхоналар, муассасалар, ташкилотлар, фермер, деҳқон хўжаликлари ҳамда фуқароларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилишдан иборатдир.

Ўзбекистон Республикаси «Сув ва сувдан фойдаланиш тўғрисида»ги қонунда СРИБ ва хавзавий режалаштириш элементларининг акс эттирилиши:

- 8-модда. Сувдан фойдаланиш соҳасида давлат бошқаруви:

- Сувдан фойдаланиш соҳасида давлат бошқаруви Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари, шунингдек сувдан фойдаланишни бевосита ёки хавза (худудий) бошқармалари орқали тартибга солувчи махсус ваколатли давлат бошқаруви органлари ҳамда бошқа давлат органлари томонидан амалга оширилади;

- Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги (ер усти сувлари), Ўзбекистон Республикаси Давлат геология ва минерал ресурслар қўмитаси (ер ости сувлари) ҳамда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Ер қаърини геологик ўрганиш, саноатда, кончиликда ва коммунал-маиший секторда ишларнинг беҳатар олиб борилишини назорат қилиш давлат инспекцияси (ер ости иссиқ сувлари ва минерал сувлар) ўз ваколатлари доирасида сувдан фойдаланишни тартибга солиш соҳасида махсус ваколатли давлат бошқаруви органлари ҳисобланади.

- 10-модда. Сувлардан ва сув объектларидан оқилона фойдаланиш, уларни муҳофаза қилиш бўйича тадбирларни амалга оширишда сув истеъмолчилари уюшмалари, бошқа нодавлат ноижорат ташкилотлари, шунингдек фуқароларнинг иштироки:

- Сув истеъмолчилари уюшмалари, бошқа нодавлат ноижорат ташкилотлари ўз уставларига мувофиқ ҳамда фуқаролар сувлардан ва сув объектларидан оқилона фойдаланиш, уларни муҳофаза қилиш бўйича тадбирларни амалга оширишда давлат органларига кўмаклашади. Давлат органлари бу тадбирларни ўтказишда сув истеъмолчилари уюшмалари, бошқа нодавлат ноижорат ташкилотларининг, шунингдек фуқароларнинг таклифларини ҳисобга олиши мумкин.

-13-модда. Сувларнинг ва сув объектларининг ҳолатига таъсир этувчи корхоналар, иншоотлар ҳамда бошқа объектлар қуриладиган, реконструкция қилинадиган, таъмирланадиган ва тикланадиган жойларни белгилаш:

•Сувларнинг ва сув объектларининг ҳолатига таъсир этувчи корхоналар, иншоотлар ҳамда бошқа объектлар қуриладиган, реконструкция қилинадиган, таъмирланадиган ва тикланадиган жойларни белгилаш мазкур сув объектларидан фойдаланувчи ташкилотлар, шунингдек бошқа манфаатдор ташкилотлар билан қонун ҳужжатларига мувофиқ келишиб олинади.

-18²-модда. Сув истеъмолчилари уюшмалари:

•Сув истеъмолчилари уюшмалари асосан гидрография принципига ёки сув ресурсларини оқилона бошқариш ва улардан оқилона фойдаланишни таъминлайдиган бошқа шартларга мувофиқ ташкил этилади;

•Фермер хўжаликлари, юридик шахс ташкил этган ҳолдаги деҳқон хўжаликлари, шунингдек юридик шахс бўлган бошқа сув истеъмолчилари сув истеъмолчилари уюшмаларининг муассислари бўлиши мумкин;

•Фермер ва деҳқон хўжаликлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, шунингдек бошқа сув истеъмолчилари сув истеъмолчилари уюшмаларининг аъзолари бўлиши мумкин;

•Сув истеъмолчилари уюшмаси ва унинг хизмат кўрсатиш зонасида жойлашган аъзолари, шунингдек бошқа қишлоқ ва сув хўжалиги органлари ҳамда ўзга юридик ва жисмоний шахслар ўртасидаги сувга доир муносабатлар шартнома асосида тартибга солинади.

-32¹-модда. Сув истеъмолчиларининг ҳуқуқлари: Сув истеъмолчилари:

•берилаётган сувнинг миқдори ва сифатини текшириш;

•қонун ҳужжатларида назарда тутилган ҳолларни истисно этганда, сув истеъмоли тўғрисидаги шартнома бўйича олинмай қолган сув учун компенсация талаб қилиш;

•сув ресурсларини бошқаришга оид қарорлар қабул қилинишида иштирок этиш;

•ўз эҳтиёжларидан келиб чиққан ҳолда сув олиш лимитларини ўзгартириш бўйича таклифлар киритиш;

•сувга доир муносабатлар соҳасидаги ўз фаолиятларини мувофиқлаштириш, шунингдек умумий манфаатларини ифодалаш ва ҳимоя қилиш учун уюшмаларга (иттифоқларга) ва бошқа бирлашмаларга бирлашиш;

•ўз ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларининг бузилиши, шу жумладан белгиланган сув олиш лимитлари ва сув бериш режимига мувофиқ сув олиш ҳуқуқининг бузилиши туфайли етказилган зарарнинг ўрни қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда қопланишини талаб қилиш ҳуқуқига эгадир.

•Сув истеъмолчилари қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ҳуқуқларга ҳам эга бўлиши мумкин.

-108-модда. Сувдан фойдаланиш ва уни муҳофаза этишни режалаштириш:

•Сувдан фойдаланишни режалаштириш биринчи навбатда аҳолининг ичимлик сувга бўлган ва маиший эҳтиёжларини қондиришни, сувнинг сувдан фойдаланувчилар ўртасида илмий асосда тақсимланишини, сувни муҳофаза қилишни ва сув етказадиган зарарли таъсирнинг олдини олишни таъминлаши лозим;

•Сувдан фойдаланишни режалаштириш чоғида давлат сув кадастридаги маълумотлар, сув хўжалиги баланслари, сувдан комплекс фойдаланиш ва сувни муҳофаза қилиш шаклий лойиҳалари кўрсаткичлари ҳисобга олинади.

-110-модда. Сув хўжалиги баланслари:

•Сувнинг мавжуд миқдорини ва ундан фойдаланиш даражасини баҳолаш учун дарёлар ҳавзалари, ҳавза ирригация тизимлари ҳамда иқтисодий минтақалар бўйича сув хўжалиги баланслари тузилади;

•Сув хўжалиги баланслари сувлардан фойдаланишни тартибга солиш соҳасидаги махсус ваколатли давлат бошқаруви органлари томонидан уларнинг ваколатлари доирасида тузилади ҳамда Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги томонидан умумлаштирилади;

-111-модда. «Сув ресурсларидан мукамал фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилиш шаклий лойиҳалари:

•Сувдан комплекс фойдаланиш ва уни муҳофаза қилишнинг бош ва ҳавза (худудий) жадваллари аҳолининг ва иқтисодиёт тармоқларининг сувга бўлган истиқболдаги эҳтиёжларини қондириш учун, шунингдек сувни муҳофаза қилиш ва сув етказадиган зарарли таъсирларнинг олдини олиш учун амалга оширилиши лозим бўлган асосий сув хўжалиги тадбирларини ва бошқа тадбирларни белгилаб беради;

•Сувнинг мавжуд миқдорини ва ундан фойдаланиш даражасини баҳолаш учун дарёлар ҳавзалари, ҳавза ирригация тизимлари ҳамда иқтисодий минтақалар бўйича сув хўжалиги баланслари тузилади.

-112-модда. Сувни ва ундан фойдаланишни давлат йўли билан ҳисобга олиш, давлат сув кадастри юритиш, сув хўжалиги баланслари тузиш ҳамда сувлардан комплекс фойдаланишнинг ва уни муҳофаза қилишнинг жадвалларини ишлаб чиқиш тартиби:

•Сувни ва ундан фойдаланишни давлат йўли билан ҳисобга олиш, давлат сув кадастрини юритиш, сув хўжалиги баланслари тузиш ҳамда сувдан комплекс фойдаланишнинг ва уни муҳофаза қилишнинг жадвалларини ишлаб чиқиш ишлари бюджет ҳисобидан Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси белгилаб берадиган тартибда бажарилади.

Ўзбекистон иқлимнинг қурғоқчил шароити ва сув ресурсларининг чекланганлиги мамлакатда сув ресурсларини бошқариш тизимини сув ресурсларини интеграл бошқариш ва улардан фойдаланишни жорий этиш асосида такомиллаштиришни тақозо этади. Ушбу мақсад йўлида Ўзбекистонда иқтисодиётнинг барча тармоқларида бўлгани каби сув секторида ҳам кенг қамровли ислохатлар амалга оширилмоқда. Ўзбекистонда сув ресурсларини сув истеъмолчиларини ҳам қарор қабул қилишда фаол иштирок этишини кўзда тутувчи ҳавзавий ёндашув асосида бошқариш принципага Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йилдаги «Ўзбекистон Республикаси қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги фаолиятини ташкил этишни такомиллаштириш туғриси»даги 290-сонли ва “Сув хўжалигини бошқаришни ташкил этишни такомиллатириш туғрисида”ги 320-сонли Қарорлари асосида бошланди. Натижада республикада сув хўжалигини бошқариш тизими қайта

ташкил этилди. Сув хўжаги тизимининг қўйи бўғинида сув истеъмолчиларини ўз ўзини бошқаришига асосланган ва ўз таркибига турли сув истеъмолчиларини олган 1500 дан ортиқ сув истеъмолчилари уюшмалари (СИУ) ташкил этилди.

Қишлоқ ва сув хўжалиги соҳаларида олиб борилаётган кенг камровли ислохатлар, жумладан қонунчилик базасини ривожлантирилиши, катта майдонлардаги суғориладиган ерларда кузги буғдой етиштиришга ўтилганлиги (натижада йил давомидаги сув истеъмоли ва сув ресурсларини бошқариш режимларининг ўзгаришига эришилганлиги), қишлоқ хўжалигида диверсификация ва нисбатан кам сув талаб этувчи экинларни етиштиришга ўтилганлиги (сўнгги йилларда суғорма деҳқончиликдаги пахта етиштириладиган майдонларнинг улуши 30% дан ошмайди, қолган майдонларда эса дон, озиқ-овқат ва чорвачилик сектори учун ем-хашак етиштирилмоқда), суғоришнинг сув тежамкор технологияларини ривожлантириш ва бошқалар мамлакатда барча мақсадлар учун манбалардан олинадиган сув хажмини 1980 йиллардаги кўрсаткич - 64 км³/йилдан 52 км³/йилгача, яъни 20 фоизгача камайтириш имконини берди.

Натижада Ўзбекистонда сув ресурсларини бошқариш тизими сезиларли даражада ўзгарди. Шу билан бирга ўтиш даврининг қийинчиликлари ва муаммолари сезилиб турибди. СИУга аксрият ҳолатларда сувдан фойдаланиш режаларини ишалб чиқиш бўйича етарли тажрибага эга эмас. Сув истеъмолчиларининг катта қисмида сув ўлчаш воситалари йўқ. Сув истеъмолчиларида сув ресурсларидан тежамли фойдаланиш бўйича манфаатдорлик даражаси паст.

Шунинг учун соҳада ислохатлар кенгайтирилмоқда. Сувдан фойдаланишнинг ҳуқуқий асослари доимий равишда ривожлантирилмоқда. Жумладан 2018 йил 17 апрелда Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-5418-сонли “Қишлоқ ва сув хўжалиги соҳаларини давлат бошқарувини тубдан яхшилаш чоралари тўғрисида”ги ҳамда 3672-сонли “Сув хўжалиги вазирлиги фаолиятини ташкил этиш тўғрисида”ги Фармонлари қабул қилинди. Мазкур фармон сув хўжалиги секторига тегишли бўлган барча масалаларни, жумладан сув ресурсларидан фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилиш ҳамда сув ресурсларини бошқариш, СИУлар тузилмаси ва фаолиятини такомиллаштириш масалаларини қамраб олади.

Ўзбекистон Республикасида сув сиёсатининг истиқболдаги йўналишлари қўйидаги мақсадларга йўналтирилган:

- трансчегаравий дарёлар оқимини кўшни давлатлар билан ҳамкорликда барқарор бошқариш ва улардан самарали фойдаланиш тизимини такомиллаштириш;
- самарали фойдаланишга алоҳида урғу берган ҳолда сув ресурсларини интеграл бошқаришни кенг жорий этиш;
- сув исрофини камайтириш мақсадида ирригация ва сув таъминоти тизимларини реконструкция қилиш ва ривожлантиришни давом эттириш;

- суғориладиган майдонларда сувни кўп талаб этувчи экинларни қурғоқчиликка чидамли экинлар биан алмаштириш;
- суғорма деҳқончиликда прогрессив технологияларни жорий этиш;
- коммунал-рўзғор хўжалигида ва саноат корхоналарида камсувли ва сувсиз технологиялар ва айланма сув таъминоти тизимларини жорий этиш;
- коллекторно-дренаж сувларини утилизация қилиш;
- сув ресурсларини бошқаришни такомиллаштириш ва ирригация тизимлари фойдали иш коэффициентини ошириш.

Сув хўжалигининг амалдаги меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлари тахлили кўрсатадики минтақадаги барча мамлакатларда у ёки бу даражада СРИБ, сув ресурсларини режалаштириш ва бошқариш жараёнларига ҳавзавий режалаштириш ва манфаатдорларни жалб этиш элементлари мавжуд. Шу билан бирга таъкидлаш лозимки мамлакатларда қонунчилик базалари доимий равишда такомиллаштириб борилмоқда ва бунда СРИБ ва ҳавзавий режалаштириш масалаларига кўпроқ эътибор қаратилмоқда.

Ўз ўзини назорат қилиш саволлари:

1. Сув ресурсларини ҳавзавий бошқаришнинг моҳияти;
2. Сув ресурсларини ҳавзавий бошқаришнинг афзалликлари;
3. Сув ресурсларини интеграл бошқариш ва унинг моҳияти;
4. Сув ресурсларини интеграл бошқаришнинг инструментлари;
5. Сув ресурсларини ҳавзавий бошқариш;
6. Ҳавзаларда сув ресурсларини интеграл бошқаришга ўтишнинг бошланғич даражалари;
7. Ҳавзаларда сув ресурсларини гидрографик принцип асосида бошқаришнинг моҳияти;
8. Биргаликда бошқаришга ўтиш жараёни;
9. Ҳавзавий бошқариш ва Сув ресурсларидан мукамал фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилиш шаклий лойиҳасининг ўхшашликлари ва фарқли жихатлари;
10. Ҳавзавий бошқарув тизимини шакллантиришда асосий талаблар;
11. Ҳавзавий режалаштиришда қўлланиладиган асосий ёндашувлар ва уларнинг методологик асослари;
12. Сиёсий хоҳиш ва ҳавзавий бошқарув тизимлари;
13. Горизонтал интеграция;
14. Вертикал интеграция.

IV –Боб. Ҳавзавий режаларни ишлаб чиқиш. Сув ресурсларини ҳавзавий бошқаришни режалаштириш цикли

4.1 Сув ресурсларини ҳавзавий бошқаришни режалаштириш жараёни: Режалаштириш цикли

Олдинги бобларда таъкидланганидек ҳозирги кундаги шароитларда сув билан боғлиқ муаммоларнинг ечимига интеграллашган ёндашувга катта эътибор қаратилмоқда. Бугунги реаллик шароитларида сув муаммоларига, бир вақтнинг ўзида уларнинг иқтисодий, ижтимоий ва экологик жиҳатларини ва таъсирларини қамраб олган ҳолда таҳлил қилмасдан ечим топишнинг имкони йўқ. Ҳавзавий режалаштириш Сув ресурсларини интеграл бошқаришнинг (СРИБ) муҳим элементи ҳисобланади ва у сув ресурсларини бошқаришнинг турли даражаларида, шу жумладан трансчегаравий даражада ҳам қўлланилиши мумкин. Ҳавзавий режаларни ишлаб чиқиш ва тадбиқ этиш сув хўжалиги (ҳавзавий) ташкилотларига мавжуд сув хўжалиги вазиятини комплекс таҳлил қилиш ва баҳолаш ҳамда ҳавза доирасида сув ресурсларидан фойдаланишнинг яқин (2-3 йилга), ўрта (5-7 йилга) ва узоқ (10-15 йилга) келажакка мўлжалланган режалаштиришни амалга ошириш имконини беради. Ҳавзавий бошқариш жараёнида ҳавзанинг иқтисодий тараққиётига таъсир этувчи - иқтисодий ривожланиш, демографик башоратлар, иқлим ўзгаришининг ўсиб бораётган кўрстаклар ва бошқа омиллар ҳисобга олинади. СРИБ режасини ишлаб чиқиш Режаларни энг ҳаётий ва самарали бўлишига имкон яратувчи асосий тамойилларга амал қилишни талаб этади. Бунда асос сифатида жараёни ёки бошқача қилиб айтилганда режалаштириш цикли хизмат қилади. Шунга ўхшаш режалаштириш цикллари ҳар қандай бошқарув тизимларида, ҳавзани бошқариш ёки алоҳида корxonани бошқариш тизими бўлишидан қатъий назар, уларда ҳам қўлланади. Режалаштириш цикли асосида ишлаб чиқилган СРИБ режаси мамлакат ва давлатлараро даражадан бошлаб токи ҳар қандай дарё ҳавзаси даражасигача бўлган турли даражаларда қўлланилиши мумкин.

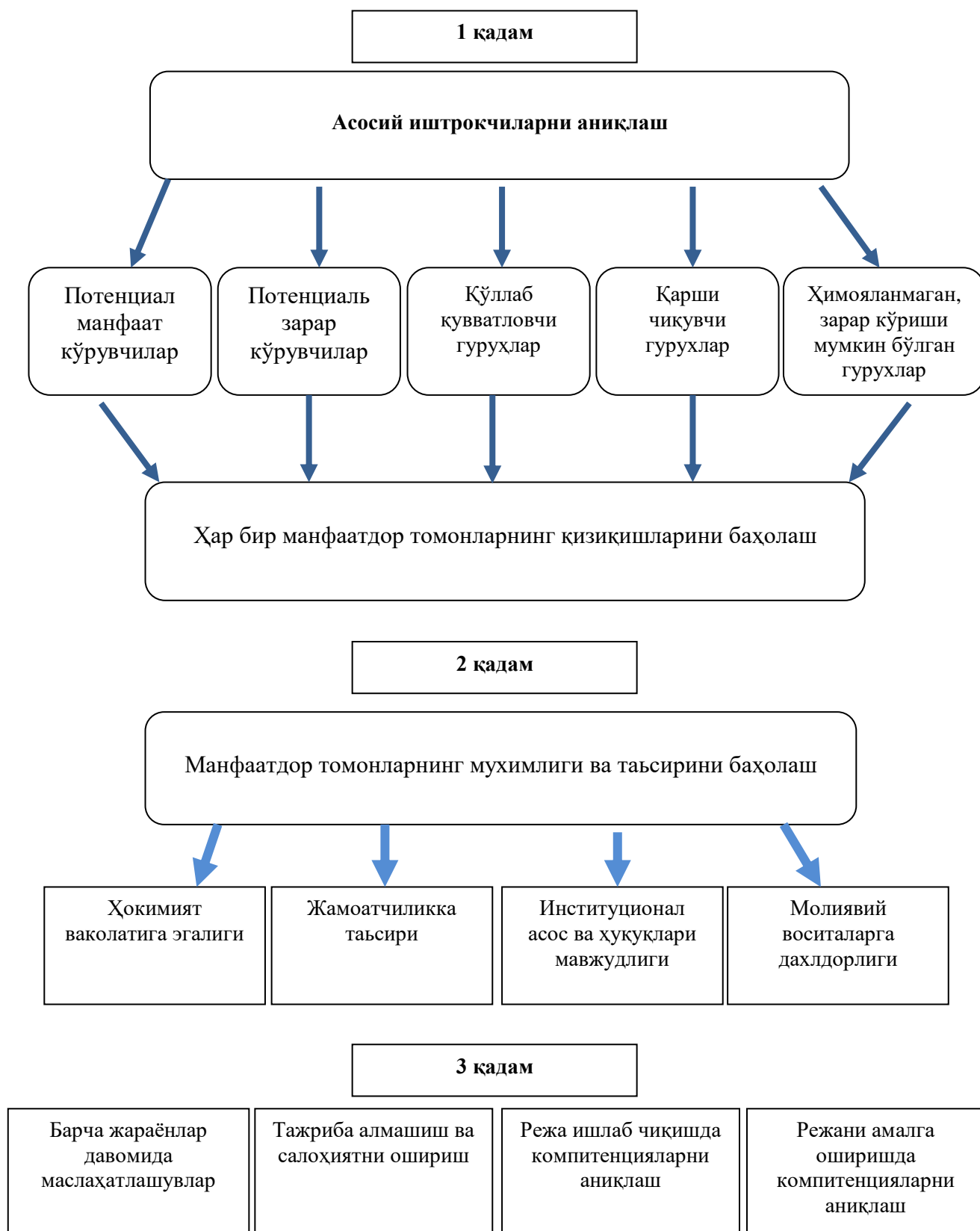
Қуйида келтирилган схемада кўрсатилгандек (4.1-расм), СРИБ учун тузилган режалаштиришнинг замонавий цикли 7 та асосий босқичларни ўз ичига олади. Мазкур босқичларнинг ҳар бир ўқув қўлланмасининг кейинги бобида батафсил кўри чиқилади.

Манфаатдор томонлар таҳлили

Манфаатдор томонларнинг жалб этилиши Ҳавзавий Режани ишлаб чиқиш ва уни амалга оширишнинг ҳар бир босқичида ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлган асосий масалалардан ҳисобланади. Ҳар бир мамлакат ва ҳар бир ҳавза учун манфаатдор томонларнинг рўйхати хусусий бўлади. Манфаатдор томонларнинг рўйхатини шакллантиришда берилган ҳудуддаги бошқарувнинг ўзига хослиги, мавжуд иқтисодиёт тармоқлари, жамоат ташкилотлари, экологик жиҳатлар, эҳтимолий фавқулодда вазиятлар ва бошқалар эътиборга олинади.

Расм 4.1. Сув ресурсларини ҳавзавий бошқаришни режалаштириш цикли

Расм 4.2. Манфаатдор томонларни жалб этиш жараёни босқичлари

Ҳар бир манфаатдор томоннинг иштироки барча тармоқлардаги мавжуд муаммоларни аниқлаш ва шакллантириш, устиворликларни белгилаш ҳамда ҳар бир иштирокчининг манфаатларини эътиборга олган ҳолда эҳтимолий ечимларни топиш имконини беради.

Ҳар бир манфаатдор томоннинг режалаштириш жараёнида иштирок этишини таъминлашда қуйидагиларга алоҳида эътибор қататиш лозим:

- Қарорларни билимларга асосланган қабул қилиш;
- Асосий манфаатдор томонларнинг кўпроқ нимадан (сув ресурслари етишмовчилигиданми ёки сув ресурсларининг ёмон бошқарилаётганиданми) зарар кўраётганларини аниқлаш;
- Режани ишлаб чиқишнинг дастлабки босқичларида эришилган келишувлар, унинг кейинги босқичларида қарама-қаршиликларни келиб чиқишини камайтиради;
- Жамоавий ва хусусий фаолиятлардаги очиқлик;
- Жараённинг барча иштирокчилари ўртасида ўзаро ишончли муносабатларни таъминлаш.

Бунда ҳар бир манфаатдор томон режалаштириш ва кейинчалик уни амалга ошириш жараёнларида иштирок этишдан келадиган манфаатларни яхши тушуниши лозим. Жараёнда иштирок этаётган манфаатдор томонларнинг қарашлари ва манфаатлари ҳар доим ҳам мос келмаслиги ва ўзаро қарама-қаршиликлар келиб чиқиши мумкин. Бунаё ҳолларда жараён иштирокчилари ўртасида компромиссга ва ўзаро келишилган қарорларга эришиш лозим. Ўзаро келишилган қарорларни қабул қилиш – уларни самарали бажарилишига имкон яратади.

4.2 Стратегик назар. Стратегик назарни ишлаб чиқиш босқичлари

Олдиндан кўра билаш – бу ҳавзани ривожлантиришнинг асосий узоқ муддатли мақсади ҳисобланади.

Стратегик назар, яъни олдиндан кўра билиш - бу ҳавзани ривожлантиришнинг истиқболлини тасдиқловчи ҳужжат ҳисобланади.

Стратегик назар, олдиндан кўришни ифодаловчи ҳужжат - белгиланган узоқ муддатли даврга, одатда 20-25 йилга мўлжалланган бўлиши керак.

Давлатнинг муайян мақсадларга интилишини белгиси, яъни тараққиёт стратегияси ва сиёсий курсини шакллантирилиши ёки бошқача қилиб атаганда мамлакатда стратегик “Назарни шакллантириши” ҳавзавий режалаштириш учун асос ҳисобланади. Мамлакатнинг сиёсий курси, яъни йўналиши ҳавзавий режалаштириш учун асос сифатида қабул қилиниши лозим. Стратегик назарни ишлаб чиқиш учун асос сифатида қуйидагилар хизмат қилиши мумкин:

- Ҳукумат томонидан маъқулланган ҳужжат кўринишидаги расмий сиёсий баёнотлар;
- Ижро ҳокимияти аъзоларининг норасмий сиёсий баёнотлари;
- Мамлакатнинг ривожланиш стратегияси ҳамда ҳудудларнинг ривожланиш стратегияси ва режалари;
- Халқаро мажбуриятлар.

«Назар» амалда тасаввур қила олинмаган, исталган, муайян муддатларда амалга ошириш мумкин бўлган ва муайян масалаларга қаратилган бўлиши лозим. «Назар» барча манфаатдор томонлар учун очиқ ва тушунарли бўлиши лозим.

«Назар» - бу ҳавзанинг асосий узоқ муддатли ривожланиш мақсадидир. “Стратегик назар” эса – бу ҳавзанинг ривожланиш истиқболларини ёритувчи

ҳужжатдир. “Стратегик назар” берилган узоқ муддатли келажакка, одатда 20-25 йилга мўлжалланган бўлади.

“Стратегик назар”ни ишлаб чиқиш жараёни ўз ичига бир неча мажбурий босқичларни олади:

1. Амалдаги сув сиёсати ва стратегиясини СРИБ ва барқарор таракқиёт тамойилларига мослигини таҳлил қилиш;
2. Мавжуд вазият, ресурслар ва талабларни таҳлил қилиш;
3. Барча манфаатдор томонларнинг қарашларини эътиборга олиш мақсадида улар билан расмий ва норасмий маслашатишувларни ўтказиш;
4. «Назар» ёки «Стратегия» бўйича сиёсий кафолатларни олиш;
5. «Назар» ни тасдиқлаш.

4.3 Мавжуд вазиятни таҳлил қилиш ва баҳолаш

Мавжуд вазиятни таҳлил қилиш ва баҳолаш Ҳавзавий Режани ишлаб чиқишда асосий йўналиш ҳисобланади. Таҳлил/баҳолаш ишлари манфаатдор томонларнинг ўз кучлари ёки жалб этилган қўшимча экспертлар ёрдамида амалга оширилиши мумкин ва бу фаолият қуйидагиларни ўз ичига олади:

- Сув ресурсларини бошқариш масалаларидаги муаммоларни ва уларнинг эҳтимолий ечим йўллари аниқлаш мақсадида, амалдаги сув ресурсларини бошқариш фаолиятини баҳолаш;
- Ҳавзадаги барча муаммолар келтириб чиқарувчи ва яхшилашни талаб этувчи барча асосий тармоқларни таҳлил қилиш;
- Муаммолар ва уларнинг ечими бўйича тавсиялар рўйхатини шакллантириш;
- Берилган давр учун устивор бўлган масалаларни аниқлаш.

Вазиятнинг таҳлили ва уни баҳолаш натижалари техник маълумотлар, экспертлар томонидан олинган субъектив маълумотлар ҳамда статистик маълумотлар балансига асосланган бўлиши лозим. Маълумотларни тўплаш тўлиқ ҳажмда ва максимал миқдордаги муаммоларни аниқлашга йўналтирилган тарзда амалга оширилиши лозим. Таҳлилни ўтказиш жараёнига барча манфаатдор томонлар бевосита ёки билвосита, (жумладан интервью ўтказиш ёки муайян маълуматларни олиш бўйича сўровнома юбориш орқали) жалб этилиши лозим. Бундай ёндашув барча турли даражаларда ва турли соҳаларда мавжуд муаммоларни аниқлаш имконини беради. Замонавий инновацион, информацион-коммуникацион технологияларни кенг қўллаш таҳлил ва баҳолашни ўтказишнинг муҳим жиҳати ҳисобланади. Бундай инновацион, информацион-коммуникацион технологиялар қаторига қуйидагиларни киритиш мумкин:

- 1) Интернет он-лайн маълумотлар базаси;
- 2) ГАТ (географик ахборот тизимлари);
- 3) Масофадан зондлаш,
- 4) GPS тизимларини қўллаш.

Таҳлиллар ва баҳолашлар натижалари уларнинг қўшимча фикр ва мулоҳазалари ҳамда таклифларини олиш мақсадида барча манфаатдор томонларга тарқатилиши лозим. Маълумотларни тарқатиш услублари турлича бўлиши мумкин, масалан, барча манфаатдор томонларни жалб этган ҳолда тармоқлараро

диалогларни ташкил этиш. Албатта бундай комплекс таҳлил натижасида кўп сонли муаммолар ва ўз ечимини кутаётган масалалар аниқланиши мумкин. Барча аниқланган муаммолар махсус «муаммолар реестри» деб номланувчи рўйхат кўринишида шакллантирилади. Ҳавзавий режалаштириш доирасида реестрга киритиладиган муаммо ва масалалар қуйидагилар билан боғлиқ бўлиши:

- Аҳолини сув билан таъминлаш ва озик овқат маҳсулотларини ишлаб чиқиш;
- Аҳолини соғлигини таъминлаш;
- Атроф муҳитга сальбий таъсирларни камайтириш;
- Бошқарув самарадорлигини ошириш;
- Мониторингни ривожланиши;
- Тадқиқотлар ёки техник қайта жиҳозлаш ва бошқалар.

Муаммолар реестри - ҳавзанинг барча муаммоларини идентификациялаш, баҳолаш ва уларнинг долзарблигини аниқлаш жараёни асосида тузилади. Аниқланган барча муаммолар реестрга киритилиши лозим. Муаммолар реестри муаммолар ечими бўйича ҳаракатлар ёки тадбирларни ўз ичига олмайди, бироқ унда муаммо ечими устидан назорат олиб бориш имконини берувчи ўлчанадиган кўрсаткичлар рўйхати келтирилди. Муаммолар реестри устиворликларни аниқлаш ва уларни навбатлаштириш учу насос сифатида ишлаб чиқилади. Аниқланган устивор муаммолар Ҳавзавий Режа мақсади ва вазифаларини белгилаш ҳамда тадбирлар рўйхатини тузиш учу насос ҳисобланади. Муаммолар реестри барча манфаатдор томонлар ва кенг жамоатчилик учун очиқ бўлиши лозим, чунки улар ҳам муаммолар рўйхатини кенгайтириш ёки кичиклаштириш бўйича таклифлар бериш ҳуқуқига эгадирлар.

Муаммолар реестри устунларига изоҳлар:

1. Аниқланган муаммо –табiiй муҳитдаги ёки иқтисодий ва ижтимоий режалардаги салбий ўзгаришлар. Барча муаммолар гуруҳлари бўйича таҳлил қилинади, улар аниқ белгиланган ҳамда шаклланган бўлиши керак.

2. Салбий оқибатлар – муайян муаммо мавжудлиги билан боғлиқ равишда содир бўлиши мумкин бўлган ноқулай ҳаётiiй шароитларнинг рўйхати.

3. Сабаблари – муайян экологик муаммоларнинг пайдо бўлишига олиб келадиган омилларнинг рўйхати.

4. Фаолият элементлари – атроф муҳит билан ўзаро таъсирда бўладиган ва муайян муаммонинг келиб чиқишига олиб келувчи инсон фаолияти соҳалари (йўналишлари, тармоқлари, турилари) рўйхати.

5. Кўрсаткич – уларнинг қийматлари бўйича муайян экологик муаммолар ҳолатини (камайиши ёки аксинча кўпайиши) кузатиш лозим бўлган индикаторлар тизими.

6. Ранжировка бали – ранжировка бали ўтказилгандан кейин мазкур муаммога берилган рақамли кўрсаткич. (4-жадвал)

Ҳавзадаги эхитимолий муаммолар рўйхати

Жадвал 4.1

Мавжуд муаммолар	Салбий оқибатлар ва ҳавфлар	Сабаблари	Фаолият элементлари	Кўрсаткичлар	Балл
Суғориш маувни етишмаслиги	Суғориш сувнинг йўқотилишлари. Ернинг унумдорлигини пасайиши	Ирригация тизимларини узоқ муддатли эксплуатацияси. Эскирган ирригацион тизимлар	Қишлоқ хўжалиги (Суғорма деҳқончилик)	Ирригация тизимларини ФИК, Сув олишдан далагача бўлган масофада сувнинг йўқотилиши	
Сув объектларидаги сувнинг коллектор-дренаж сувлари ва оқава сувлар, билан ифлосланиши	Сув объектларидаги сувнинг сифатини пасайиши, юқумли касалликлар ортиши	Тизимларнинг мунтазам техник таъминоти мавжуд эмаслиги КДТларини тизимли тозалаш йўқлиги. Сувни химоя қилиш ҳудудлари ва йўлаклари талабларига риоя этмаслик. Сувдан фойдаланиш маданияти пастлиги	Коммунал рўзғор хўжалиги	Дарёга оқиб тушаётган оқава сувлар миқдори ва сифати. Дарёдаги сув сифати кўрсаткичлари. Рухсат этилмаган жойларга ахлат тўкиш	
Дельта ҳудудларидаги кўлларнинг саёзлашуви	Ботқоқлашиш, Балиқ захираларини йўқотилиши. Кўллар атрофидаги яйловларнинг унумдорлигини пасайиши	Суғориш учун сув олиш	Қишлоқ хўжалиги (Суғорма деҳқончилик)	Кўлларнинг майдони, Балиқ захираси миқдори Балиқ турларининг таркиби Ёйловларнинг майдони	

Таъкидлаш лозимки, ҳар доим ҳам кўриниб турган муаммони ҳал этилишининг ўзи ҳавзадаги вазиятни яхшиланиши учун етарли бўлмайди. Шунинг учун Муаммолар реестрини тузишда ҳар бир ҳолатда барча муаммоларни келиб чиқишига сабаб бўлаётган асосий муаммони аниқлаш зарур. Ўзаро боғланган муаммоларни аниқлаш учун сабаб-оқибат узвийлигини аниқлаш имконини берувчи “Муаммолар дарахти” деб номланувчи махсус воситада фойдаланиш мумкин. Қуйида “Муаммолар дарахти”ни тузиш намунаси

келтирилган. Амалда етарли даражада батафсил тузилган “Муаммолар дарахти” асосий ва боғланган муаммоларни аниқлаб, уларни муаммолар реестрида ифодалаш имконини беради. Аввалроқ юқорида таъкидланганидек, реестрга киритилган ҳар бир муаммо, уларнинг ҳавзадаги атроф муҳитга, иқтисодий ва ижтимоий ривожланишга кўрсатадиган таъсирларини, бунинг эҳтимолий салбий оқибатларини ва ундаги таваккалчилик даражасини эътиборга олган ҳолда ранжирлаш жараёнидан ўтказилиши лозим. Барча маълумотлар реестрнинг мос устунига киритилиб, сўнгра унга олинган ранжирлаш бали белгиланади. Баҳолаш натижалари муаммоларни баҳолаш Матрицасига (4.2 жадвалга қаринг) киритилади. Муаммоларни баҳолаш қуйидаги критериялар (мезонлар) асосида амалга оширилиши мумкин, бироқ ҳар бир баҳолаш мезони ҳавзанинг ўзига хослиги билан боғлиқ ҳолда бир бирида фарқ қилиши мумкин. Мезонлар сони ҳам манфаатдор томонларнинг қарорлари асосида турлича бўлиши мумкин.

Муаммоларни баҳолашнинг эҳтимолий мезонлари:

- Таъсир масштаблари. Таъсирнинг масштаби яъни кўлами беш балли шкала бўйича баҳоланади. Максимал қиймат (5 балл) глобал аҳамиятга эга бўлган муаммоларга (масалан, иқлим ўзгариши ёки Халқаро табиатни муҳофаза қилиш кенгашининг Қизил китобига киритилган маълум турларнинг йўқолиб бориши) берилади. «4 балл» қиймати эса катта ҳудудларга ёки экотизимларнинг ҳар хил турларига (масалан, трансчегаравий сувларга) бўладиган таъсирларга берилади. «3 балл» қиймати - катта майдонларни қамраб олувчи, территориал характерга эга бўлган ўртача характердаги таъсирларга берилади. «2 балл» қиймати – узок вақт давомида аста секин тарқалиши эҳтимоли бўлган, локал таъсирларга берилади. «1 балл» минимал қиймати – нуқтавий локал характерга эга бўлган, ва кейинчалик сув ёки ҳаво орқали тарқалиши мумкин бўлмаган, флора ва фаунанинг уникаль яшаш шароитларига таъсир этмайдиган таъсирларга берилади.

- Таъсирларни ўзгартиришнинг мураккаблиги/баҳоси. Мазкур мезон у ёки бу муаммони характерловчи, салбий вазиятни ўзгартиришнинг техник, молиявий ёки ташкилий мураккаблиklarини баҳолайди. Бунда максимал қийматлар (3 то 5 гача) техник ва молиявий жихатлардан ечимини таъминлаш мумкин бўлган муаммоларга берилади. Амалга ошириш мураккаб бўлган муаммоларга пастроқ қийматлар (1-2) белгиланади.

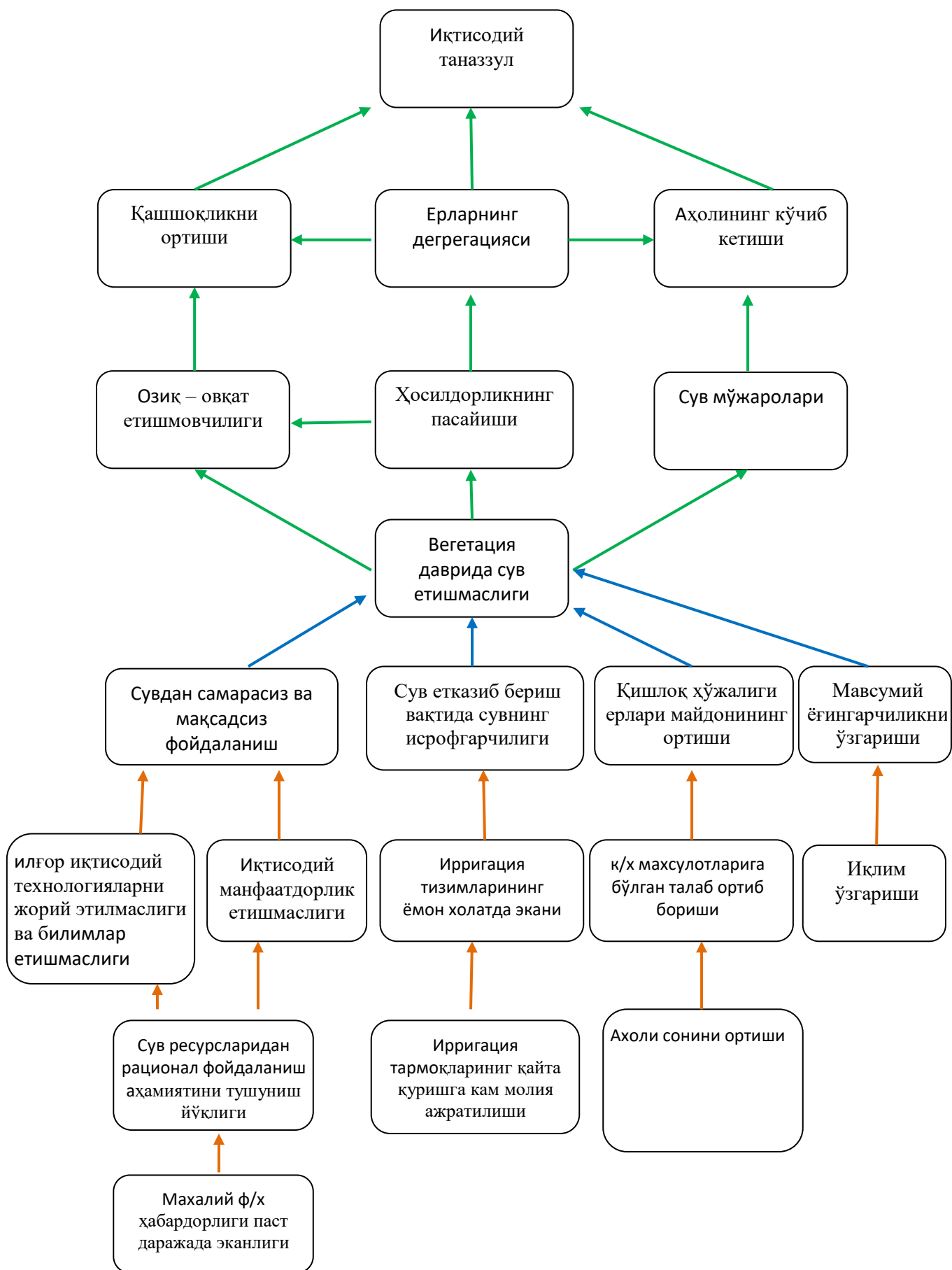
- Вақт чегаралари. Мазкур мезон у ёки бу муаммони характерловчи салбий вазиятни ўзгартириш учун зарурий вақт чегараларини баҳолайди. Бунда максимал қийматлар (3 то 5 гача) ечими кам муддат талаб қилувчи муаммоларга берилади. Узок муддат талаб этувчи ўзгаришлар эса, кичикроқ қийматларга эга бўлади (1-2).

- Жамоатчилик томонидан қизиқиш. «1 балл» - минимал қиймат, жамоатчилик томонидан қизиқиш бўлмаган муаммоларга берилади. Жамоатчилик томонидан қизиқиш кам, локал масштабда бўлган ва қизиққан манфаатдор томонларнинг сони чекланган муаммоларга «2 балл» қиймати берилади. Кенг жамоатчилик қизиқиши ҳавза даражасида бўлган муаммоларга «3» ёки «4» балл қиймати берилади. Миллий ва (ёки) халқаро миқёсдаги жамоатчилик эътиборини тортган муаммоларга энг юқори «5 балл» қиймати берилади.

Баҳолаш мезонлари бўйича берилган барча қийматлар «Муаммаонинг

устиворлиги рейтинги» устунида жамланади. «Муаммаонинг устиворлиги рейтинги» нинг юқори қийматлари - муайян муаммонинг аҳамияти жуда юқорилиги, зудлик билан ҳал қилиниши зарурлиги ва унинг мумкинлигини кўрсатади. Муаммоларни ранжирлаш бўйича қўлланадиган услублар турлича бўлиши мумкин. Ранжирлаш жараёни эса турли манфаатдор томонлар, масалан, алоҳида жамоатчилик томонидан, алоҳида давлат тузилмалари томонидан, алоҳида олимлар ва экспертлар томонидан ўтказилиб, сўнгра ранжирлаш бўйича барча натижалар умумлаштирилади ҳамда унинг асосида ўртача кўрсаткич чиқарилади. Ранжирлаш жараёни муҳокамалар вақтида ёки дистанцион тарзда ўтказилиши мумкин. Бундай ёндашувни қўллаш субъективликни истисно қилишга имкон яратади.

Энг юқори балларни олган муаммолар устивор ҳисобланиб, Ҳавзавий режага асос қилиб олинади. Мазкур муаммолар бўйича мақсад ва вазифалар шакллантирилади ҳамда чора-тадбирлар ишлаб чиқилади. Бироқ устивор муаммоларнинг ажратиб олинishi бошқа муаммоларни унутиш мумкин деган хулосани англамайди. Муаммолар реестрини ва устиворлигини аниқлаш жараёнини қайта кўриб чиқиш даврий равишда амалга оширилади. Муаммолар реестрини қайта кўриб чиқиш муддатларини манфаатдор томонлар белгилашади. Мазкур босқичда ечимлари масаласи Режага кирмаган муаммолар реестрни қайта кўриб чиқиш натижасида кейинги босқичларга киритилиши мумкин. Шундай қилиб, барча муаммолар муайян даврда Режага киритилади ва уларнинг ечими таъминланади.

Расм 4.3. Муаммолар дарахти

Муаммоларни баҳолаш матрицаси

4.2- жадвал

Экологик муаммоларнинг номи	Таъсир масштаби (1-5)	Муракаблиги ва қиймати таъсир доирасини ўзгариши (1-5)	Вақт чегараси (1-5)	Жамоатчилик қизиқишлари (1-5)	Муаммоларнинг муҳимлиги ва рейтинги (умумий)
1	2	3	4	5	6
Суғориш сувини етишмаслиги	4	5	3	5	17
Сув объектларидаги сувнинг коллектор-зовур сувлари, аҳоли ва ишлаб чиқариш корхоналари томонидан чиқариладиган оқава сувлар ва маиший чиқиндилар билан ифлосланиши.	3	4	4	5	16
Делталардаги кўлларнинг саёҳлашуви	4	2	4	1	11

4.4 Мақсад ва вазифаларни аниқлаш

Аниқланган муаммоларни ҳал қилиш юзасида Ҳавзавий Режанинг мақсад ва вазифалари ишлаб чиқилади. Аниқ шакллантирилган мақсад ва вазифалар келгусида Ҳавзавий Режани самарали амалга оширишнинг гарови ҳисобланади. Ҳавзавий Режаларни амалга оширишнинг мақсадлари СРИБ тамойилларига мос келиши ва қуйидаги қатор характерли белгиларга эга бўлиши лозим:

- Сув сиёсати ва халқаро мажбуриятлар билан узвий боғланган бўлиши;
- Аниқлик (мақсад аниқланган муаммонинг ечими учун қўйилган бўлиши);
- Ўлчанадиган бўлиши (мақсадга эришилганлик ёки эришилмаганликни муайян кўрсаткичлар ёрдамида баҳолаш мумкинлиги);
- Реаллик – амалга ошириш мумкинлиги (қўйилган мақсадга муайян ҳаракатлар натижасида белгиланган муддат давомида мавжуд ресурслар ҳисобига

эришиш мумкин бўлиши);

- Самарадорлик (мақсадга эришиш ҳавзанинг муайян муаммоларини ҳал қилиш имконини беради);

- Муддатлар бўйича аниқланганлик (қайси муддат давомида мақсадга эришиш мумкинлигининг аниқлиги);

- Мақсадларнинг уйғунлашганлиги (мақсад ҳавзани ривожлантириш билан боғлиқ бошқа мақсадлар билан уйғунлаштирилганлиги). Мақсад ва вазифаларни шакллантиришда уларнинг ўртасидаги фарқни аниқ тушуниш лозим. Мақсад ва вазифалар ўртасида бошқарув даражасида ҳам ижро даражасида ҳам қатор фарқлар мавжуд:

- Бошқарув даражасида – мақсадлар давлат/ҳавза даражасида, вазифалар эса локал даражада қўйилади.

- Сифат – Миқдор. Мақсадлар одатда сифат кўрсаткичи ҳисобланади. Вазифалар эса одатда аниқ миқдорий кўрсаткичларга эга бўладилар.

- Гипотеза – Гарантия. Мақсадлар гепотетик, ҳозирги давр чегарасида эришиб бўлмайдиган бўлиши мумкин. Вазифалар эса кафоланланган даражада эришиладиган бўлиб, уларнинг бажарилишини ўлчаш мумкин.

- Баҳолаш – Мониторинг. Мақсадларга эришилганлик якуний боҳолаш доирасида аниқланади. Қўйилган вазифаларни бажарилганлик даражаси доимий мониторинг давомида ва зарур ҳолларда ҳаракатлартузатишлар киритиш орқали аниқланади.

- Сиёсат – Дастур. Мақсадлар сиёсий қарорлар/стратегик режалаштириш/стратегик назар қабул қилиш даражасида аниқланади. Вазифалар эса минтақавий, вилоят даражасидаги, локал(махаллий) дастурлар ва тараққиёт дастурлари даражасида қўйилади.

Вазиятни баҳолаш босқичида тузилган “Муаммолар дараҳти” мақсад ва вазифаларни ишлаб чиқиш учун муҳим асос ҳисобланади. Аниқланган марказий муаммонинг ечими Режанинг асосий мақсади сифатида хизмат қилиши мумкин. Иккинчи даражали муаммоларнинг ечими вазифалар сифатида хизмат қилиши мумкин, учинчи даражали муаммолардан эса Режа учун зарур бўлган тадбирларни аниқлаш мумкин. Шундай қилиб, ишлаб чиқилган “Муаммолар дараҳти” ни “Мақсад ва вазифалар дараҳти” га айлантириш мумкин. Намуна сифатида келтирилган “Муаммолар дараҳти” дан Режа учун қуйидаги мақсад ва вазифаларни шакллантириш мумкин:

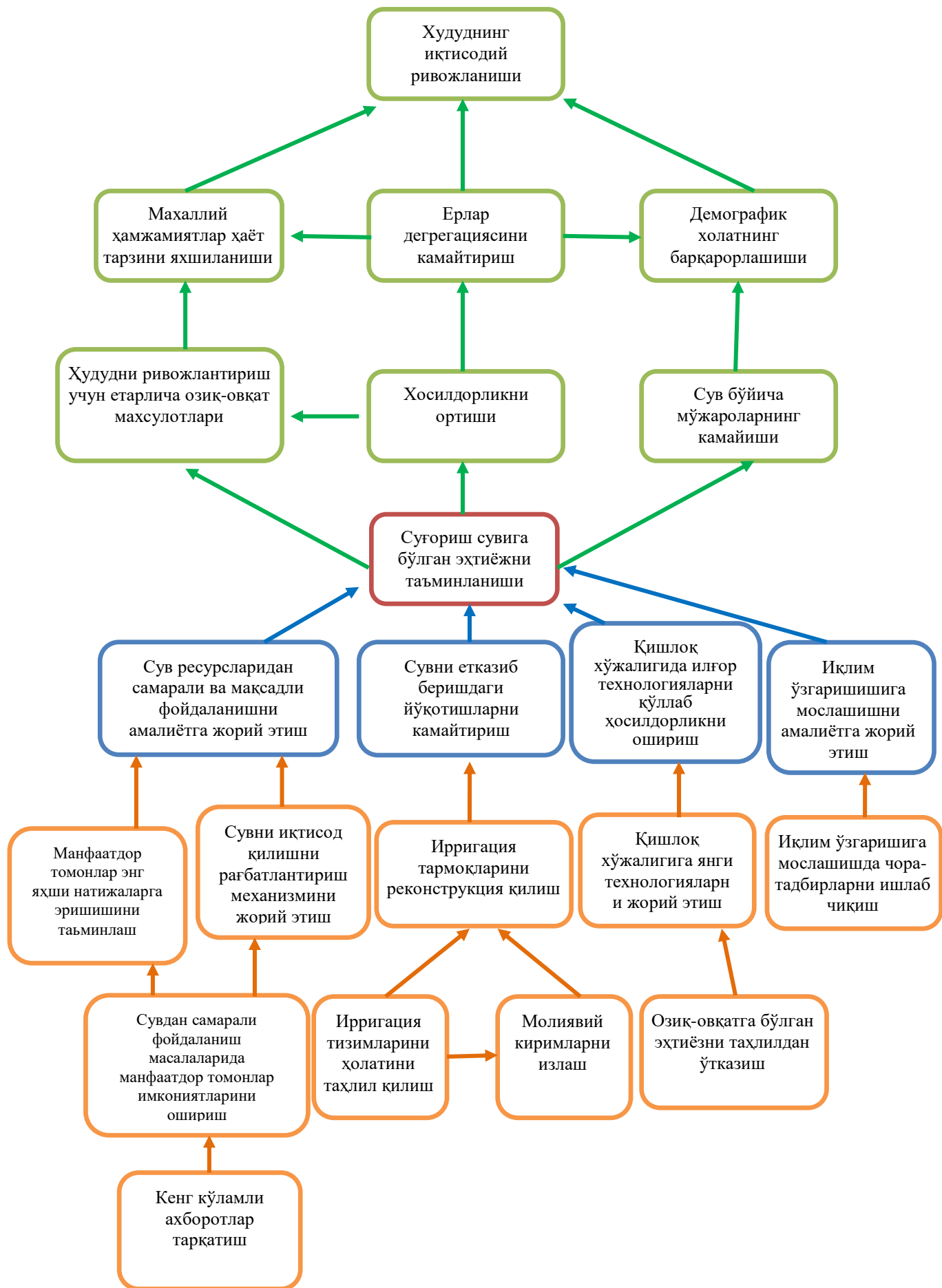
Мақсад: Аҳолининг суғориш сувига бўлган талабини қондириш.

Вазифалар:

- Сув ресурсларидан самарали ва мақсадли фойдаланиш амалиётини жорий этиш;

- Сувни етказиб беришдаги йўқотишларни 20 фоизга камайтириш;

- Қишлоқ хўжалигида илғор технологияларни қўллаб ҳосилдорликни ошириш.

Расм 4.4. Мақсад ва вазифалар дарахти

4.5 Сув ресурсларини ҳавзавий бошқариш режаси (Ҳавзавий режа) матнини ишлаб чиқиш ва тасдиқлаш

Дастлабки тайёргарлик ишлари якунлангандан сўнг, барча олинган материаллар якуна ҳужжат – Ҳавзавий Режага киритилади. Режанинг матнини ишлаб чиқишда қатор асосий тамойиллар талаблари бажарилади:

- Жамаотчиликнинг Режани ишлаб чиқиш, муҳокама қилиш ва тасдиқлаш жараёнларида иштирокини таъминлаш;
- Ҳавзадаги сув ресурсларини бошқариш билан боғлиқ мавжуд вазиятнинг таҳлилини ўтказиш;
- Режанинг аниқ мақсад ва вазифаларини, натижадорлик индикаторлари/кўрсаткичлари тизимини, ҳамда унинг амалга ошириш жараёнидаги мониторинги механизмларини аниқлаш;
- Аниқ устиворликларни аниқлаш;
- Режани молиялаштириш режасини тузиш ва белгиланган муддат чегараларини аниқлаш, Режага киритилган тадбирларнинг бажарилиши ва унинг назорати, бўйича роллар тақсимооти;
- Сув ресурсларини бошқариш жараёнидаги асосий чегаравий шартларга эътибор қаратиш;
- Барча дарё ҳавзалари ва барча гидрологик цикллари қамраб олиш.

Ҳавзавий Режа текстини ишлаб чиқиш турли услубларда амалга оширилиши мумкин: бир кишига, экспертлар гуруҳига, манфаатдор вазирликлар ва идоралар вакилларига ёки ташқи консультантларга топширилиши мумкин. Матнни ишлаб чиқиш услубини танлаш манфаатдор томонлар қарорларига ва Режани ишлаб чиқиш учун молиявий ресурсларнинг мавжудлигига боғлиқ бўлади. Таъкидлаш лозимки, матнни ишлаб чиқиш ва расмийлаштириш билан шуғулланувчи шахс(лар) режалаштириш жараёнининг барча босқичларида, вазиятнинг таҳлилидан тортиб режанинг чора-тадбирларини ишлаб чиқишгача бўлган босқичларда иштирок этишлари лозим.

Матнни ишлаб чиқишдаги биринчи қадам Режанинг мундарижасини ишлаб чиқиш ҳисобланади. Режанинг мундарижасини (мазмунини) ишлаб чиқишда қарорни барча манфаатдор томонлар қабул қилишлари лозим. Режада давлат сув стратегияси ҳамда давлат ва ҳавзани стратегик ривожланиш режа ва дастурлари ўз аксини топиши лозим. Режанинг мундарижаси турли давлатлар ва ҳавзалар шароитларида танланган устиворликларга боғлиқ ҳолда бир бирида фарқ қилиши мумкин. Бироқ, шу билан бирга Режанинг бир неча барча учун мажбурий бўлган қисмлари мавжуд, жумладан:

- Вазиятнинг таҳлили ва баҳоланиши,
- Мақсад ва вазифалар,
- Режанинг чора-тадбирлари,
- Режани амалга оширишдан кутиладиган натижалар.

Шу билан бирга мазкур бўлимларнинг ҳар бирининг ички мазмуни ҳавзанинг ўзига хосликлари ва манфаатдор томонларнинг қабул қилган қарорларига боғлиқ ҳолда турлича бўлиши мумкин.

Қуйида мисол тариқасида Қозоғистоннинг Орол-Сирдарё Ҳавза Режасининг мундарижаси келтирилган.

Орол-Сирдарё Ҳавза Режасининг мундарижаси:

1. Кириш
2. Мавжуд вазиятни баҳолаш
3. Орол-Сирдарё сув хўжалиги ҳавзаси сув ресурсларининг ҳозирги ҳолатини таҳлили
4. Орол-Сирдарё ҳавзасида сув ресурсларини бошқарувининг ҳуқуқий ва институционал жihatлари таҳлили;
5. Орол-Сирдарё минтақасида сув ресурсларини бошқариш соҳасидаги халқаро ҳамкорлик;
6. Ҳавзанинг сув ресурсларини самарали бошқаришдаги тўсиқлар ва муаммолар реестри. Муаммоларнинг устиворлиги.
7. Миллий стратегиялар ва Орол-Сирдарё ҳавзасини ривожлантириш режалари ва дастурлари;
8. Орол-Сирдарё ҳавзасида сув хўжалиги бўйича узоқ муддатли Назар;
9. СРИБ Режаси Мақсад ва вазифалар. СРИБ Режасини амалга оширишдан кутиладиган натижалар;
10. Тадбирларни амалга ошириш механизмлари ва молиялаштириш манбалари;
11. СРИБ тадбирларини амалга ошириш режалари;
12. Режанинг чора-тадбирлари.

Режанинг мундарижасини ишлаб чиқишда сиёсатчилар ва жамоатчиликнинг иштирокини таъминлаш катта аҳамият касб этади. Шунинг учун асосий манфаатдор томонлар билан тескари алоқа механизмини ишлаб чиқиш муҳим. Тескари алоқа механизми ҳар бир конкрет ҳолатда ҳавзанинг ўзига хосликлари ва манфаатдор томонларнинг иштироки даражасига боғлиқ ҳолда консултациялар, умумий муҳокамалар, интернет орқали фикр ва мулоҳазаларни йиғиш ва бошқа кўринишларини ўз ичига олиши мумкин. Бундай ёндашув кейинги босқичларда мувофиқлаштириш жараёнини соддалаштириш имконини беради. Агар манфаатдор томонларнинг иштироки ва жалб этилиши жараёни қониқарли ташкил этилган бўлса, унда тасдиқлаш мураккаб бўлмайди. Манфаатдор томонларнинг барча босқичлардаги фаол иштироки, барча манфаатларни режалаштириш босқичида инобатга олиш ҳисобига тасдиқлашни оддий расмиятчиликка айлантиради, яъни соддалаштиради. Ҳавзавий Режанинг яқуний варианты барча манфаатдор томонларга етказилган бўлиши лозим. Одатда бу мақсадда Ҳавзавий Режалар Ҳавза ташкилотларининг сайтларига жойлаштирилади. Шунингдек, Ҳавзавий Режанинг корректура қилиш ва уни даврий равишда қайта кўриб чиқиш имкониятларини яратиш ҳам муҳим ҳисобланади. Ҳавзавий Режа бу «тирик» ҳужжат бўлиб, шароитларга қараб доимий ўзгартирилиб борилади. Шунинг учун Режада уни қайта кўриб чиқиш ва тузатишлар киритиш механизми ҳам ёритилади.

4.6 Ҳавзавий режаларни муҳокама қилиш ва уларни амалга оширишда ҳавзавий ташкилотларнинг ўрни

Ҳавзавий Режани ишлаб чиқиш ва уни амалга ошириш максимал даражадаги манфаатдор томонларнинг жалб этилиши принципига асосланган жараён

бўлганлиги учун, унга ҳамкорликдаги ҳаракатларни амалга ошириш имконини берувчи умумий майдон/маслаҳатлашув органи керак бўлади. Шундай умумий майдонни яратиш СРИБ принципларини жорий этиш, ҳавзавий режалаштириш ва Ҳавзавий Режаларни келгусида амалга оширишнинг ажралмас шартларидан бири ҳисобланади. Мазкур ўқув қўлланмасининг биринчи бобида кўрсатиб ўтилганидек, ҳавзавий ташкилотларнинг турли кўринишлари мавжуд ва улар айнан умумий майдон вазифасини бажаришлари мумкин. Умумий майдонларни турли даражадаги ҳавзалар (мамлакат даражасида, ёки трансчегаравий даражада, маҳаллий даражада, кичик дарё миқёсида ва ҳ.о.) ҳудудларида яратиш мумкин.

Бундай умумий майдонлар ролини бажарувчи маслаҳат органларига ҳавзавий кенгашлар, қўшма комиссиялар, ташаббускор гуруҳлар, консултатив ва бошқа ҳар қандай ўз ичига турли манфаатдор томонларни бирлаштирган ҳамда дарё ҳавзасида сув ресурсларини бошқаришни яхшилашни мақсад қилган гуруҳлар кириши мумкин. Бундай маслаҳат органларининг ҳар бир аъзоси Режани ишлаб чиқиш босқичида жараёнда қуйидагича иштирок этиши мумкин:

- Ҳавзадаги истемолчилар ва экологик манфаатларни ҳимоя қилиш;
- Қонунчилик ва меъёрий нормаларни такомиллаштириш мақсадида ўзгартиришлар киритишга кўмаклашиш;
- Муаммолар реестрини шакллантириш ва устивор мақсад ҳамда вазифаларни танлашни амалга ошириш;
- Ҳавзавий Режани ишлаб чиқишни баҳолаш ва мониторинг қилиш орқали Режани ишлаб чиқиш самарадорлигини ошириш ва салбий оқибатлар ҳавфини камайтириш;
- Режани ишлаб чиқиш босқичлари тўғрисидаги маълумотларни тарқатиш. Амалга оширилаётган ҳаракатлар бўйича жамоатчилик фикрини шакллантириш;
- Устивор муаммолар рўйхатини шакллантиришда ўз соҳаси манфаатларини олдинга суриш ва ҳ.о.

Шу билан бирга жараённинг ҳар бир иштирокчиси Режани амалга оширишда иштирок этиши мумкин. Уларнинг даражаси турлича бўлиши мумкин, Режанинг умумий мувофиқлаштирилишидан бошлаб, алоҳида тадбирларни амалга оширишгача.

4.7. Ҳавзавий режаларни амалга оширилишини мониторинг қилиш ва баҳолаш

Ҳавзавий Режани самарадорлиги ва натижадорлиги амалга оширилаётган тадбирларнинг тўғрилигига боғлиқ бўлади. Режанинг қай даражада амалга оширилаётганлигини кузатиш учун барча тадбирларнинг бажарилишини ҳамда уларнинг ҳавзадаги вазиятга умумий таъсирини баҳолаш ва мониторинг қилиш зарур бўлади. Режани амалга оширилиши самарадорлигини турли босқичларда, жумладан Режага киритилган алоҳида тадбирларни амалга оширишдан бошлаб Режанинг ўзини натижадорлиги ва самарадорлигини баҳолашгача бўлга босқичларда кузатиш мумкин.

Бунда муҳим жихати, Режани амалга ошириш жараёнининг мониторинги ва уни баҳолаш механизми Режани ишлаб чиқиш босқичидаёқ кўзда тутилган ва барча манфаатдор томонлар билан келишилган бўлиши керак. Режада қуйидаги

мониторинг ва баҳолаш билан боғлиқ масалалар аниқ ифодаланган бўлиши керак:

- Алохида тадбирларнинг ва умуман Режанинг бажарилишини аниқ ўлчанадиган кўрсаткичлари белгиланган;
- Маълумотларнинг манбалари, уларнинг йиғиш ва узатиш каналлари аниқланган;
- Маълумотларни қайта ишлаш технологиялари аниқланган;
- Режа бюджетда мониторинг ва баҳолашни ўтказиш харажатлари бюджетда кўзда тутилган.

Юқорида таъкидланганидек, Режани мониторинг қилиш механизмининг муҳим элементи – Режани амалга оширилганлиги натижадорлигининг кўрсаткичларини, ёки бошқача айтганда индикаторларини ишлаб чиқишдир. Индикаторлар Режани амалга оширишдан кутиладиган натижаларни аниқлаш босқичида ишлаб чиқилади. Умумлашган ҳолда ишлаб чиқилган индикаторлар қуйидаги асосий саволга жавоб беришлари лозим: «Қайси кўрсаткичлар бўйича биз дастурнинг натижаларига эришилганлиги ҳақида биламиз?». Индикаторларни ишлаб чиқиш билан бевосита Режани ишлаб чиққанлар шуғулланадилар, бироқ индикаторлар шунингдек барча манфаатдор томонлар муҳокамасида ўтиши лозим. Индикаторлар миқдорий ва сифат кўрсаткичларига хос бўлиши мумкин. Индикаторлар Режани ишлаб чиқиш босқичида аниқланади, аммо уларга режани амалга ошириш босқичида ҳам тузатишлар киритилиши мумкин. Режанинг баҳолаш ва мониторинг механизмларини ишлаб чиқишда муҳим вазифалардан бири - Режани баҳолаш ва амалга ошириш жараёнида мониторингини олиб бориш масъулияти юкланадиган шахслар/тузилмаларни аниқлаш ҳисобланади. Бунда функциялар бир неча манфаатдор томонлар ўртасида бўлиниши ҳам мумкин, масалан:

- Сув хўжалиги соҳаси – умумий сув сиёсатини амалга оширувчи соҳа сифатида - Режани ривожланиш стратегияларига мос келиши жихатидан баҳолайди;
- Ҳавза даражасидаги бошқарма – Режани амалга ошириш бўйича асосий масъул идора сифатида – Режани амалга ошириш бўйича доимий мониторинг ва натижадорлигини баҳолаш.
- Манфаатдор томонларнинг ҳавзавий кенгаш/қўмиталари – Барча манфаатдор томонларнинг вакили бўлган ва Режани ишлаб чиқишда иштирок этувчи орган сифатида – Режани амалга ошириш бўйича доимий мониторинг ва натижадорлигини баҳолаш.
- Нодавлат ташкилотлари – Режанинг алохида тадбирларини бажарилиши бўйича мониторинг.
- Мустақил экспертлар – Режанинг алохида тадбирларини бажарилиши бўйича мониторинг.

4.8 Узоқ муддатли стратегик режалаштириш

Стратегик узоқ муддатли режалаштириш ҳавза бўйича сув ресурсларини бошқаришнинг узоқ муддатли мақсадларини ўз ичига олади. Стратегияни ишлаб чиқиш жараёнида мавжуд муаммолари тахлили, устиворликлари ва бошқарув тадбирларини белгилаш, сарф харажат ва кўриладиган фойдалар ҳамда хавфларни

бахолаш масалалари қамраб олинади. Стратегик режалаштириш минтақавий ва миллий ривожланиш мақсадлари, сиёсати ва режалари билан узвий боғлиқ ҳолда амалга оширилади. Шу билан бирга стратегик режа етарли даражада ўзгарувчан бўлиб, янги маълумотлар ва ўзгарувчан шароитлар пайдо бўлган шароитларда мослаштирув учун қулай бўлиши лозим.

Ҳавзавий бошқарув стратегияси сув ресурсларини бошқариш бўйича узоқ муддатли мақсадлар ва уларни амалга ошириш бўйича тегишли механизмларни белгилаб беради. Стратегия одатда ўн йилда йигирма йилгача бўлган даврга мўлжалланади. Стратегия ҳавзавий бошқарув бўйича умумий йўналишларни белгилаб беради ва уч йилда олти йилгача бўлган даврга мўлжалланган деталлаштирилган ҳавзавий бошқарув режаси ёки ҳаракатлар режаси учун асос ҳисобланади. Айрим ҳолларда режалар олдиндан маълум бўлмаган воқеа ҳодисалар ёки сиёсий устиворликлар туфайли ўзгартирилиши мумкин. Шунинг учун режада шундай қутилмаган таъсирлар шароитида ва босимлар шароитида барқарорликни сақлаш имконларини берувчи бўлимларни киритиш тавсия этилади.

Стратегия миллий даражада ёки трансчегаравий сув манбалари шароитларида минтақавий даражада қуйидаги асосий маълумотларни инобатга олиши лозим:

Сув ресурсларини бошқариш бўйича сиёсат ва институционал тузилмалар;

Сув ва ер ресурсларини бошқариш муаммоларининг моҳияти, турлари, миқёслари ва мураккабликлари;

Умумий ривожланиш ва сув ресурсларини бошқариш мақсадлари;

Ҳавзадаги иқтисодий тараққиёт даражаси;

Сув ресурсларини бошқариш соҳаси мутахассисларининг ва институтларининг стратегик давр давомида мавжуд бўладиган табиий ва молиявий ресурсларни бошқариш салоҳияти.

Стратегиялар бошқарув бўйича энг яхши восита бўлгани ҳолда улар фақат барча турдаги манфаатдор томонларнинг фаол иштироки шароитидагина самарали тарзда ишлаб чиқилади. Айрим мамлакатларда ҳавзавий узоқ муддатли режалаштириш бўйича ҳуқуқий асослар яхши ривожлантирилган. Масалан Европа ҳамжамиятида сув қонунчилиги “Water Framework Directive” иттифоқга аъзо бўлган ҳар бир мамлакатда Европадаги ҳалқаро ва миллий ҳавзалар бўйича ҳавзавий бошқарув режаларини ишлаб чиқишни талаб этади.

Муваффақиятли ҳавзавий режани ишлаб чиқилиши қуйидаги асосий шартларни ўз ичига олади:

- Ҳавзадаги сув ресурслари билан боғлиқ мавжуд вазиятни аниқ таҳлили;
- Мақсад ва қутиладиган натижаларнинг келишилганлиги;
- Манфаатдор томонлар билан муҳокама қилинадиган сценарияларни таклиф этилиши;
- Барча манфаатдор томонларнинг ҳаракатлари ва устивор мақсадларини мувофиқлаштирилганлиги;
- Қарор қабул қилиш бўйича тегишли доиравий асосларни белгиланганлиги;

- Ҳавзавий стратегияни кенг қамровли ривожланиш мақсадлари, миллий ва минтақавий тараққиётни режалаштириш жараёнлар билан уйғунлаштирилганлиги;
- Салоҳиятни ва жамғарма имкониятларини ривожлантириш заруриятларини кўзда тутилганлиги;
- Манфаатдор томонларни, жу жумладан аёлларни иштирокини таъминлаш ва уларнинг қўллаб қўллаб қувватлашувига эришилганлиги;
- Стратегик режалаштириш жараёнларига инсон ва молиявий ресурсларни ажратилганлиги;
- Хар бир асосий тадбир ва мақсадларга эришиш муддатлари белгиланганлиги;
- Стратегияда молиявий харажатлар ва уларнинг манбалари кўзда тутилганлиги;
- Режалаштириш жараёнига тегишли маълумот ва хулосаларни таъминлаб берувчи мониторинг ва баҳолаш тизимини яратилганлиги.

Ҳавзавий стратегияни ишлаб чиқишнинг бешта асосий элементи мавжуд. Улар муайян шароитларга боғлиқ ҳолатда қўлланилиши мумкин:

1. Муаммоларни аниқлаштириш;
2. Устиворликларни белгилаш;
3. Бошқарув вариантларини аниқлаштириш;
4. Тадбирлар баҳоси ва кўриладиган фойдаларни таҳлил қилиш;
5. Ҳавфларни баҳолаш.

Хар бир элемент учун мафаатдор томонлар билан диалог ўтказиш зарур ҳисобланади ва бунда қизиққан томонлар ва/ёки умумий жамаотчилик билан маслаҳат ўтказишнинг яхши тажрибасига эа бўлиш катта аҳамият касб этади.

Стратегик режалаштириш жараёнининг кутиладиган натижаси - ҳавзавий ташкилот ёки реал мақсадларни кўзловчи ва бу мақсадга қандай қилиб қачон ва қайерда эришилишини ифодаловчи ҳавзавий ташаббуснинг аниқ “назар”ини, яъни манзилени баёноти бўлиши лозим. Стратегик ҳужжат амалда барча жалб этилган манфаатдор томонларнинг ташаббуслари қандай қилиб мувофиқлаштирилишини кўрсатувчи ҳамда ҳавзада жорий этиладиган қоида ва тартибларни талқин этувчи расмий тасдиқланган бошқарув режаси кўринишида бўлиши лозим. Баёнотлар барча манфаатдор томонлар учун осон топиладиган тушунарли бўлган форматда берилиши керак.

Муаммоларни аниқлаштириш

Стратегик режани ишлаб чиқишда биринчи қадам ҳавзадаги сув ва ер ресурсларин бошқариш билан боғлиқ муаммоларни ҳамда мазкур масалада ҳавзада амалга оширилаётган фаолиятларни аниқлаштиришдан иборат. Бунда самарали усуллардан бири тизимлаштириш “scoping” усули ҳисобланади, бироқ бунда таъсирларни дастлабки баҳолаш каби бошқа усуллардан ҳам фойдаланиш мумкин. Асосий мақсад мавжуд муаммолар тўғрисида аниқ маълумотларга эга бўлиш, уларнинг долзарблик даражасини, кимларга таъсир этаётганлигини ҳамда қисқа муддат ичида ечимлари бўйича натижага эришиш эҳтимолини баҳолашдан иборат. Қуйида Орол денгизи ҳавзасида жойлашган мамлакатларнинг ҳавзавий

стратегия устида ишлаш тажрибаси мисол тариқасида ёритилган.

Орол денгизи ҳавзаси: Узоқ муддатли стратегик режалаштириш.

Собиқ Совет иттифоқи даврида Орол денгизи ҳавзаси интеграллашган иқтисодий бирлик сифатида бошқарилган. Мустақиллик даврига келиб интеграллашган иқтисодий тизим парчаланди ва ҳавзада жойлашган ҳар бир мамлакат ўзларининг иқтисодий тараққиётидаги устиворликларини белгилаш баробарида уларнинг муайян мақсадлари ўртасидаги тавовутлар пайдо бўлганини хис эта бошладилар. Ушбу тафовутлашвчи мақсадлар сувга бўлган рақобат танглигини келтириб чиқарди. 1992 йилнинг феврал ойига келиб Қозоғистон, Қирғистон, Тожикистон, Туркманистон ва Ўзбекистон Орол денгизи ҳавзасидаги умумий манфаатларини эътироф этган ҳолда давлатлараро аҳамиятга эга бўлган сув ресурсларидан биргаликда фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилишда ҳамкорлик қилиш ҳамда давлатлараро сув хўжалиги комиссиясини (ДСХК) ташкил этиш бўйича шартнома туздилар. Бу комиссия ўз таркибига икки мавжуд ҳавза сув ташкилотларини (Амударё ва Сирдарё) олди. ДСХК минтақада сув ресурсларини бошқариш соҳасида стратегияни шакллантирди: Минтақада эгалик ва барқарорликка ёндашув қуйидагиларга асосланган:

- минтақадаги мамлакатларнинг барқарорлиги ва хавфсизлигини таъминлаш;
- Марказий Осиёда яқин минтақавий ҳамкорликнинг қўллаб қувватлаш;
- мамлакатларда эришилган натижаларни янада ривожлантириш;
- донорларнинг минтақавий ҳамкорликни ривожлантиришга йўналтирилган кўмаклари учун тегишли шароитлар яратиш;
- минаявий сиёсий ва молиявий хохишни кучайтириш;
- донорларни эмас балки минтақавий институтларнинг маҳаллий институтларга йўлбошчилик қилишини таъминлаш.

Музокараларда ижодий ёндашув:

- муаммога боғланган стратегияларни қўллаш, масалан энергетиканинг сув талаби, сувга бўлган экологик талаблар.
- ҳамкорликда ютқазадиган томонларга рағбатлантириш йўллари ташкил этиш;
- бахсли мунозаралар олиб боришнинг асосий элементларини қўллаш: маълумотлар оқими, адолатли ёндашув ва барқарор жараён;
- трансчегаравий фаолиятларда маҳаллий ечимлардан фойдаланиш;
- сув ресурсларини бошқариш билан боғлиқ харажатларни эълон қилишни янги молиявий механизмларни ўрнатишдаги қадам сифатида қўллаш;
- бошқарув дастурларининг ваколати ва тизими;
- ҳамкорлик ва тажриба-билим алмашинувига розилик;
- мўжароларни олдини олиш тадбирларини дастур ва лойиҳаларга интеграллаштириш;
- мавжуд институтларнинг фаолиятида қўллаб қувватлаш;
- глобал билимлар билан ҳамкорликни қўллаб қувватлаш.

Тизимлаштириш яъни “scoring” масаланинг барча жihatлари эътиборга олинганлигига ишонч ҳосил қилиш йўлидир. Ҳавза бошқарувчилари бу ишни

турли усулларда, жумладан манфаатдор томонлар билан ўтказиладиган семинарлар, сўровномалар ёки турли гуруҳлардан ҳисобот сўраш каби усулларда фойдаланиб амалга оширишлари мумкин. Тизимлаштириш машқи натижаларини умумлаштириш муаммоанинг миқёси ва давомийлигини, биринчи навбатда ҳал этилиши лозим бўлган масалалар рўйхатини, муаммога таъсир кўрсатаётган ҳамда эҳтимол бошқарув бўйича қабул қилинадиган қарорларга ҳам ўз таъсирини кўрсатиши мумкин бўлган экологик сиёсат ва тартибларни аниқлаб беради. Муаммоларни бу йўл билан аниқлаш ҳавза бошқарувчилари ва манфаатли томонларга мақсадга эришиш йўлида нималар ҳавза бошқаруви ваколати доирасидаю нималар ундан ташқарида эканлигини аниқлашга имкон беради. Мазкур йўл билан олдиндан бажарилган тизимлаштириш жараёни ҳам ҳавза узоқ муддатли стратегик режаларни ва қисқа муддатли ҳаракатлар режасини ишлаб чиқишда катта фойда беради.

Матрица усули – ҳавза даражасида сув ресурсларини бошқариш муаммоларини баҳолаш, муҳимлиги бўйича устиворлигини белгилаш ва тизимлаштиришнинг яна бир самарали усули ҳисобланади. Тизимлаштириш ва ранжирлаш услубларидан ташкил топган ва экологик баҳолашда қўлланадиган тезкор усул сифатида турли муаммоларни бир бирига солиштириб уларнинг муҳимлигини баҳолашга имкон яратади.

Сув муаммоларини баҳолаш, ранжирлаш ва устиворлигини белгилаш

Табий ресурсларни бошқариш муаммоларини аниқлаштириш ва миллий режалаштириш ва тараққиёт мақсадлари доирасида устиворлигини белгилаш.

- Ҳар бир муаммонинг режалаштириш жараёнида қай даражада ўз аксини топишини аниқлаштириш;
- Ҳар бир устивор муаммонинг ҳавза гидрологияси имкониятлари ва мураккабликалри нуқтаи назаридан текшириб чиқиш;
- Устивор муаммоларни ҳажмини молиявий ресурслар имконияти билан мувофиқлаштириш.

Устиворликларни белгилаш

Муаммолар аниқлангач кейинги вазифа уларнинг устиворлигини белгилашдан иборат бўлади. Кўпинча мураккаб муаммолар ечими ёки барча муаммолар ечимини бир вақтга белгилашдан кўра имконият даражасида бўлган тараққиёт ва ресурсларни бошқариш муаммолари ечимини биринчи навбатга қўйиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади. Муаммолар устиворлигини белгилашда модел ва қарорларни қўллаб қувватлаш воситаларини қўллаш мақсадга мувофиқ бўлади.

Масаланинг муҳим жихатларидан бири сув ресурсларини бошқаришда муаммолар ечими бўйича маҳаллий устиворликларни минтақавий ва миллий устиворликлар билан уйғунлаштирилган ҳолда умумий сув ресурсларини интеграл бошқариш стратегиялари ва режалари билан боғланган бўлиши лозим. Мазкур устиворликлар шунингдек танланган муаммоларнинг ечими учун мавжуд молиявий ресурслар имконияти доираси бўлиши лозим. Имкон даражасидаги муаммолар ечимини биринчи навбатда танлаб амалга оширган ҳавза

ташкilotлари тез фурсатда сезиларли натижаларга эришиши ҳамда ҳавзадаги манфаатдор томонларнинг ишончини қозониши мумкин.

4.9. Сув ресурсларини ҳавзавий бошқариш ва режалаштириш жараёнида баҳсли вазиятлар ва уларни бошқариш йўллари

Табиий ресурслар, шу жумладан, сув ресурслари бўйича рақобат кўпинча можароларнинг сабабчиси сифатида қаралади. Ўтмишда ҳам сув ресурслари кўплаб долзарб можароларда муҳим роль ўйнаган. Бироқ, сув билан боғлиқ муаммолар, тарихда ҳар доим ҳам зўравонликка олиб келмаган. Аслида, сув кўпинча томонларни бирлаштиради ва ҳамкорликни рағбатлантиради; сув низоларнинг олдини олиш, тинчлик ўрнатиш ва яраштириш жараёнларида ажралмас омил бўлиши мумкин. Тоза сувлар ҳаёт учун ажралмас ва зарурий неъмат бўлганлиги сабабли, у узоқ муддатли мақсадларга эришишни таъминлаш учун эҳтиёткорона, можаросиз амалга ошириладиган бошқарувни талаб қиладиган қимматли ва рақобатбардош ресурсдир.

Сув инсон ҳавфсизлиги ва иқтисодийнинг барқарор тараққиётнинг ажратиб бўлмас асосидир. Сув ресурслари озик-овқат маҳсулотларини етиштириш ва иқтисодий ўсишни қўллаб қувватловчи ва барча жамиятларда асосий ва ўзгармас манбадир. Етарли миқдордаги ва сифатли сувга эга бўлиш, манфаатлар мос келмайдиган деб ҳисобланадиган рақобатни кучайтиради. Бундан ташқари, ўзаро манфаатдорлик мавжуд бўлган ҳамкорлик ҳам ривожланиши мумкин.

Сув ҳаётнинг барча жабҳалари учун муқобили бўлмаган ресурс бўлгани учун уни яхшироқ тушуниш зарурдир. Ҳатто сув зиддиятларнинг асосий сабабларига бевосита боғлиқ бўлмаган тақдирда ҳам, сув ресурсларини бошқариш тузилмаларидан кўпинча сув ресурсларини бошқаришда ҳавфсизлик ва барқарорликни таъминловчи ёндашув ва усуллардан фойдаланиш талаб этилади, чунки улар заиф ёки низоларнинг ижтимоий ва институционал динамикаси билан таъсир қилиши мумкин оқибатларни келтириб чиқариши мумкин.

Ушбу мураккабликни ҳисобга олган ҳолда, ушбу қўлланма сув ресурслари бошқаруви, зиддият ва оқибатлар ўртасидаги муносабатлар тўғрисида хабардорликни оширишга ҳам хизмат қилади.

Сув билан боғлиқ масалаларни чуқур ўрганиб чиқсангиз, мавжуд усул ва ёндашувлар тўпламини қўллаш можароларни баҳолашга имкон яратишини кўриш мумкин. Можарони баҳолаш жамиятда барқарорликка олиб келувчи Низом ва тенденциялар ҳақида умумий маълумот беради. Мўжаро ва беқарорликни кучайтираган кучларни чуқурроқ тушунишдан мақсад стратегик ва йўналтирилган мақсадли ривожланишга қаратилган тадбирларни ишлаб чиқишга ёрдам беришдир.

Сув ресурсларини бошқариш - бу жуда узоқ ва кўпинча баҳсли хусусиятга эга бўлган мураккаб масаладир. Сув билан боғлиқ муаммолар турли географик ҳудудларда пайдо бўлади, аммо бу зиддиятларнинг натижаси бўладими-ёки йўқлигини англашга қаратилган бир қатор сиёсий, ижтимоий-иқтисодий,

экологик ва маданий омиллар билан бу зиддиятларнинг ўзаро боғлиқлигини англатади.

Зиддиятни тушуниш

Бошланиш нуқтаси сифатида, низоларни умумий тушуниш учун фойдали бўлади. "Можаро" қабул қилинаётган қарорларнинг алоҳида ёки икки ёки ундан ортиқ томонларнинг қисқа ёки узоқ муддатли манфаатларига ва мақсадларига мос келмай қолиши билан боғлиқ бўлади. Бу ваҳшийлик эмас. Можаролар ижтимоий ҳаётнинг табиий қисми ва жараёндир. Музокаралар йўли билан тафовутлашувчи манфаатларни тинч йўл билан ҳал қилиш, кўпинча барча иштирокчилар учун яхши натижаларга олиб келиши мумкин. Бироқ, тўқнашув, оммавийлаштирилса зўравонлик ёки очиқ урушга олиб келадиган бўлса, беқарорлаштирувчи бўлиши мумкин.

Ҳатто сув зиддиятларнинг яқин сабабларига бевосита боғлиқ бўлмаган тақдирда ҳам, сув хавфсизлиги жуда нозик ёки можаросиз вазиятларнинг ижтимоий ва институционал динамикаси билан боғлиқ бўлиши мумкин. Сув сифати, миқдори ва ҳамма учун эркинлиги индивидуал ва коллектив сув хавфсизлигига таъсир қилади. Хавфсизликни қабул қилиш, зиддиятли контекстда объектив шарт каби муҳим бўлиши мумкин.

Сув билан боғлиқ низоларнинг сабаби самарасиз ёки ноқонуний бошқарув нуқтаи назаридан келиб чиқадиган бўлса, у норозиликнинг алангаси (шикоят)ни ёки оловни ёқиб юборадиган ўйин бўлиши мумкин. Масалан, сув таъминоти ёмонлашиши одамларнинг ишончига ва давлатга бўлган ишончига путур етказиши мумкин. Сув нархини ўзгартирадиган ёки муваффақиятсиз бўлган янги қонун каби муайян ҳодиса, тўғон қурилиши, одамларнинг қарорларини норозилик, исёнга ёки қуролли курашга қўшилишга ундайди. Бундан ташқари, жамоатчилик ёки шахслар ўртасида эркин фойдаланиш ҳуқуқи ёки ноқонуний фойдаланиш ҳуқуқига эга бўлган низолар ҳуқуқни қонун устиворлиги сув ҳуқуқларидан устун турган кучли, қонуний бошқарув органларининг йўқлигида зўравонликларни осонлик билан ўзгартириши мумкин.

Сув, шунингдек, урушнинг тактикаси сифатида ишлатилиши ҳам мумкин, масалан, агар уруш вақтида ўз рақибларини сувини тўсиб қўйиш ёки уни етказиб беришни тақиқлаш ҳолатлари. Хавфсиз ҳолат хавфсизликни тартибга солиш, инфратузилма операциялари ёки уларга вақтида хизмат кўрсатиш ёмонлашганда зиддият ўзи сув ресурсларини бузиши мумкин. Ушбу мураккаб интерактив веб-сайт ичида сув низолари ва муаммолари бўлиши мумкин. Шу билан бирга сув билан боғлиқ муносабатларда конструктив ўзгаришлар учун очиқ имкониятлар мавжуд.

Ижтимоий-иқтисодий-демографик масалалар

Аҳоли сонининг ўсиши. Ривожланаётган мамлакатларда сўнгги ўн йилликлардаги аҳоли сонининг кўпайиши кузатилмоқда. Кейинги бир неча ўн йилликлар ичида аҳоли сонининг тез кўпайиши Африка, Яқин Шарқ ва Осиёнинг баъзи қисмларида кутилмоқда. Бундай ўсиш ривожланаётган мамлакатларда ўз табиий ресурсларига боғлиқ бўлган мураккабликларни

бошдан кечираётган институтлар ва инфратузилмаларни бошқаришда муҳим муаммоларни келтириб чиқармоқда. Талаб ортиб бораётгани ва одамларнинг жон бошига тоза сув мавжудлиги камайиб бораётганлиги сабабли, рақобат ҳам орти бораётганлиги табиий. Талаб ва сифатни бошқариш амалиётчиларга можароларни ҳал қилишда фойдаланиши мумкин бўлган энг муҳим ва кенгайтирилган ёндашувлардан бирига айланади.

Аҳоли миграцияси

Миграция, кўчириш ва қайта жойлаштириш баъзан манба томонидан бошқарилади рақобат ва кўпинча натижалар ресурсга асосланган низоларда ҳам ўз аксини топиши мумкин. Аҳоли миграцияси нима сабабдан келиб чиқишида қатъий назар, сувга бўлган талабнинг ортиши туфайли гуруҳлар жойлашган жойларда ресурслар, институтлар ва инфратузилмалар имконияти чекланган шароитларда рақобат маҳаллий аҳоли ва янги келганлар ўртасида вужудга келиши мумкин. Бундай ҳолатлар қишлоқ ва шаҳар аҳолиси, маҳаллий аҳоли ва қочқинлар ўртасида ҳам бўлиши мумкин.

Ҳозирги кунда сув ресурсларининг энг йирик истеъмолчиси қишлоқ хўжалиги ҳисобланади ва мазкур соҳага бериладиган сув дунё бўйича сув истеъмолининг қарийб 70% ни ташкил этади. Албатта бундай сувга бўлган талаб ва иқтисодиётнинг бошқа тармоқларининг сувга бўлган талаблари ўртасида ҳам кескин зидиятлар мавжуд. Шу билан бирга қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларнинг ўсиб бораётган аҳолининг озиқ-овқат хавфсизлиги эҳтиёжларини қондириш бўйича талаби сув сифатига ҳам салбий таъсир кўрсатиши мумкин, чунки ўғитлар ва пестицидлар каби воситаларидан фойдаланиш ер ости сувлари ёки атроф-муҳитнинг ер усти сув хавзаларини ифлослантириши мумкин. Шу билан бирга, қишлоқ хўжалигининг сув билан таъминланмаслиги озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашга тўсқинлик қилиши мумкин. Шунингдек, сув тақчиллиги туфайли қишлоқ хўжалиги, саноат тармоқлари, энергетика ва бошқа соҳалар ўртасида сувга бўлган рақобат кучайиши мумкин. Хуллас, қишлоқ хўжалиги ҳам ичимлик сув таъминоти, соғлиқни сақаш, саноатнинг алоҳида тармоқлари каби қатор сувга бўлган имтиёزلардан фойдаланиши мумкин. Бу эса бошқа томонларда ишончсизлик билан боғлиқ ташвишларни кучайтиради ва натижада келишув ва можарога ҳисса қўшади.

Инфраструктураларни такомиллаштириш ва модернизация қилиш, саноатни ривожлантириш, ортиқча истеъмол ва ифлосланишни ҳам ўз ичига олган муҳим экологик жараён ҳисобланади. Маҳаллий даражада, бурғулаш ва насос технологиясидан кенг фойдаланиш ер ости сувларини ортиқча қазиб олишни кўпайишига олиб келиши мумкин. Муваффаиятли ва кучлироқ томонлар кўпинча яхши имкониятга эга бўлиб, ўзларининг ўсиб бораётган эҳтиёжларини янги ва илғор технологияларни ривожлантириш ҳисобига таъмилаб борадилар. Бу эса кам таъминланган аҳолига сув етказиб беришни қийинлаштириш ва синфлараро мўжаро келтириб чиқариши мумкин. Масалан, чиқиндиларни қайта ишлаш саноати корхоналари ва чиқиндиларидан чиқадиган сув оқими инсон ва атроф-муҳит ҳолатига жиддий хавф туғдириши мумкин. Сувнинг сифати ёмонлашиши, турли гуруҳлар ўртасидаги

келишмовчиликларга сабаб бўлиши мумкин. Бошқа ҳолларда, сув омборлари каби кўп мақсадли сув инфратузилмаси ҳам баҳс-мунозараларни келтириб чиқариши мумкин. Тўғонлар ва сув омборлари аҳолини жойлаштиришни ва яшаш жойидаги ўзгаришларни талаб қилиши мумкин. Бундай мисолларни кўплаб ҳар хил соҳа ва шароитларда келтириш мумкин.

Ривожланиш стратегиялари талабларни қондириш, барқарорликни таъминлаш ва фойдаланувчиларнинг сув ресурслари ва таъминотидаги келгусидаги ўзгаришларга чидамлилигини ошириш учун етарли сув бошқарувини ва инфратузилмани режалаштириш учун салмоқли гидрологик ва ижтимоий-иқтисодий маълумотлар талаб қилинади. Сув етказиб беришнинг ўзгариши ёки сув хавфсизлиги масалалари ишончли маълумотлар тўплаш ҳамда ахборот алмашинуви - гуруҳлар ўртасида ишончсизлик ва шубҳаларни камайтириши мумкин. Бироқ, ишончли сув маълумоти кўпинча ўлчовдаги техник талабларга жавоб бериши лозим. Айрим ҳолларда ноқонуний таъсир кўрсатган мамлакатларда жисмоний шикастланиш, инфратузилманинг шикастланиши ва ҳукумат ресурсларига бўлган талаблар туфайли кўпинча маълумот йиғилмайди. Бундан ташқари, ушбу маълумотлар олинган тақдирда, айрим ҳолларда маълумотни ушлаб турган шахслар ўз манфаатларини (сиёсий ёки бошқа) ҳимоя қилиш учун уни ўзгартириши ёки ёки йўқ қилиши мумкин.

Сув маълумотларини сувдан фойдаланувчилар тарафидан жуда кўп танқид қилиниши мумкин, ва унинг аниқлиги сезиларли ащамиятга эга масалалар бўлиши мумкин. Ҳатто ишончли сув маълумотлари мавжуд ва шубҳа остига олинмаса, у барча томонлар учун очиқ бўлмайди. Масалан, баъзи фойдаланувчиларнинг мавжудлиги ёки унга қира олмаслиги (масалан, тил ёки Интернетга кириш) сабабли ёмон тартибга солиниши ёки эълон қилиниши мумкин. Бундан ташқари, турли хил аниқликдаги маълумотлар мажмуалари мавжуд бўлиши мумкин, аммо уларни вақт ва макон билан таққослаш натижалари бўлиши мумкин. Ҳатто юқори сифатли маълумотлар ҳам турли хил иқлим сценарийлари бўйича минтақавий ёки маҳаллий миқёсларда жиддий ноаниқликларни келтириб чиқариши мумкин.

Маълумот алмашиш ҳам муҳим ащамиятга эга бўлиб, борган сари қийинлашади, чунки сувни бошқариш бўлинмалари кўлами кенгаймоқда ёки сувдан фойдаланадиган омонлар сони ортади. Фавқулодда вазиятларда, масалан, сув тошқини ёки оғир заҳарланиш каби сув билан боғлиқ маълумотларни самарали тарзда алмашиш, инсон ва атроф-муҳитни ҳимоя қилиш ва заиф ва мураккаб вазиятларда ишончсизлик ҳисларини бошқариш учун жуда муҳимдир.

Коррупцияни бошқариш

Сув ресурсларини самарали ва адолатли бошқаришга таъсир кўрсатадиган энг долзарб ва долзарб масалалардан бири коррупциядир. Ушбу масала сув ахборотини бошқариш билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, сувни бошқариш соҳасидаги шаффофлик ва жамоатчилик хабардорлиги (масалан, сувдан фойдаоаниш ҳуқуқларини тақсимлаш, хусусий сектор шартномалари) заиф ёки коррупциялашган бошқарув тизимида адолатсиз имтиёзлар ва преференциал муомалаларни тартибга солиш имконини беради. Чекланган сув ресурсларига

имтиёзли киришни қабул қилиш одатда шикоят қилиш манбаи ҳисобланади. Бундан ташқари, иқтисодий, ижтимоий ёки сиёсий таъсир кўрсатадиган томонларга фойда келтирадиган имтиёзли даволаниш тартибга солиш режимларини ва барқарор сув бошқарувини заифлаштиради ва мувозанатлашувга ҳисса қўшиши мумкин.

Корхоналар фаолияти

Техник имкониятларининг чекланганлиги ва ҳукуматнинг ва бошқа сув хўжалиги институтларининг сиёсий хохиш-истаги йўқлиги, сув хўжалиги бошқарувчисининг адолатли ёки самарасиз ишлашига олиб келиши мумкин. Бу давлат-жамият муносабатларининг мўртлиги ёки натижаси бўлиши мумкин. Техникавий сув экспертизасининг йўқлиги, сув хўжалиги бошқарувчилари ва муҳандисларининг техник малакаларининг етишмаслиги, сув-низоларни ҳал қилиш механизмларининг йўқлиги, ички ва ташқи сувга ижтимоий ва институционал салоҳиятни мустаҳкамлаш учун сув дастурлари ва инфрақурулма салоҳиятининг етарли даражада молиялаштирилмаслиги билан боғлиқ муаммолар бўлиши мумкин.

Институционал самарадорликнинг умумий муаммоси кўплаб расмий ва анъанавий сув институтлари ўртасида такрорий ёки бир-бирига зид жавобгарлик мавжудлигидир. Мисол учун, қишлоқ хўжалиги, балиқчилик, сув таъминоти, минтақавий ривожланиш, сайёҳлик, транспорт, муҳофаза қилиш ва атроф-муҳит учун масъул шахслар томонидан қабул қилинган қарорлар бир хил сув ресурсларига қарама-қарши ёки рақобат қилувчи мақсадларга хизмат қиладиган турли хил бошқарув усуллари ишлаб чиқиши мумкин.

Эркаклар ва аёллар ўзларининг жинсий ўзига хосликларига кўра сувдан бошқача фойдаланадилар. Аёлларнинг оилавий мажбуриятлари, оилавий кийимларни ювиш, болаларни кўмиш ва таом тайёрлаш каби кўплаб сув эҳтиёжлари кўпроқдир. Ҳатто асосий гигиена, масалан, касалликнинг тарқалишини камайтириш учун қўл ювиш каби, уй шароитида сув эҳтиёжларини оширади. Аёллар дунё озиқ-овқат таъминотининг ярмини ишлаб чиқарадилар. Одатда уларнинг оилаларини боқиш учун масъулдирлар. Ёмғирдан ташқари манбаларга таянадиган кичик фермерлар сифатида, аёллар ва қарамоғидаги кишилар муқобил сув манбалари мавжуд бўлмаган тақдирда озиқ-овқат хавфсизлигига хавф туғдиради. Шунга қарамай, дунёнинг кўп жойларида сув топиш қийин. Сув уйдан узоқда бўлса, аёллар ва қизлар одатда уни ташиш юкини зиммаларига оладилар.

Анъаналар ва махсус таъминот

Махсус ва анъанавий меъёрлар сув ресурсларини бошқариш режимларининг муҳим таркибий қисмлари бўлиб, фойдаланувчи имтиёзларига ва институционал шароитга таъсир қилиши мумкин. Масалан, расмий давлат органи қарор қабул қилиш ваколатини қонуний равишда амалга ошириши мумкин, аммо фойдаланувчилар одатдаги ҳокимият органларига қонун томонидан тан олинмаган ўрта ва учинчи даражали ҳуқуқларга нисбатан кечиктирилади. Ушбу амалиётлар фойдаланувчи ҳуқуқларини, мавсумий

ажратмалар, чиқинди сувларни қайта ишлатиш конвенциялари, амалиёт ва сақлаш усуллари белгилаши мумкин.

Яна бир мисол сифатида, сув кўп диний урф-одатларда муҳим рол ўйнайди, уни жамоат фаолиятининг маркази нуқтасига айлантиради ва сезиларли аҳамиятга эга.

Баъзи жойларда анъанавий институтлар ва расмий давлат органлари билан ваколат учун рақобатлашади ва улар тез-тез ёки самарали ҳамкорлик қила олмайди. Гидрологик режимнинг техник жиҳатларини ҳисобга оладиган анъанавий Айрим ҳолларда, расмий ташкилотлар манфаатли томонларнинг етарли иштирокисиз сувни бошқариш бўйича қарорларни қабул қилганда, самарали ёки маҳаллий аҳамиятга эга бўлган анъанавий амалиётлар эътибордан четда қолиб кетиши мумкин. Натижада қарама-қаршиликлар туфайли манфаатдор томонлар янги сув сиёсати ва инфратузилмани рад этиши мумкин

Ташқи таъсирлар. Гидрополитика (сув сиёсати)

Бугунги кунда дунёда 276 трансчегаравий дарё ҳавзалари мавжуд. Уларнинг 256 таси (ёки 92,7 фоизи) икки-тўрт мамлакат ўртасида тақсимланади. Биргаликда сув ресурсларини бошқариш амалга ошириладиган ҳудудлар ичида давлатлар ва сувдан фойдаланувчилар ўртасида бўлиши мумкин бўлган потенциал низоларни ҳал қилиш учун кенг имкониятлар мавжуд. Мавжуд илмий манбалар, адабиётлар бу масалада нисбатан кенг кўламли зиддиятли можароларнинг хавфини тушуниш учун етарли эканлиги, тарихий далиллар тахлили натижалари эса давлатлараро миқёсда "сув урушлари" тарихда жуда кам учрайдиган ҳолат эканлигини кўрсатиб турибди. Бироқ, талаб ошиб бораётгани ва глобал сув ресурслари чекланган эканлиги сабали, амалиётчилар хавф-хатарлар ва имкониятлар ўзгариб кетганидан хабардор бўлишлари ва ўзларининг аралашувларини мослаштиришлари лозим. Давлатлараро сув сиёсати ва кескинликлар миллий институтлар ва маҳаллий фойдаланувчиларнинг эҳтиёжлар учун сувни самарали бошқаришга имкониятларига таъсир кўрсатиши мумкин. Шунинг учун, дипломатик ва ривожланиш аралашуви, ҳамкорлик ва тинчликни мустахкамлаш учун имкониятларни қўллаш орқали, иқлим ўзгаришларини таъсирларига мослашиш мақсадида, барча бўғинларда гидросиёсий имконият ва механизмлани ҳисобга олиш муҳимдир.

Иқтисодий маҳсулотларга халқаро талаб

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш учун бошқа ресурслар қаторида кўп миқдорда сув талаб қилинади. Халқаро бозордаги ушбу маҳсулотларга бўлган талаб юқори даражада. Бу соҳада талаб қилинадиган иқтисодиётни ривожланиш учун жуда қийин бўлиши мумкин, айниқса кам таъминланган ва зиддиятдан зарар кўрган аҳоли сувни истеъмол қиладиган ҳудудларда. Бу динамика маҳаллий ишлаб чиқарувчилар маҳаллий озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳисобидан экспорт учун кўпроқ даромадли экинларни етиштиришни танлашини англантиши мумкин. Бу бир неча киши учун фойдали бўлиши мумкин бўлсада, у бошқаларнинг ҳаётини эҳтиёжлари зид келиши мумкин. Узоқ муддатли истиқболда ушбу иқтисодий манфаатлар сув

ресурсларидан заифлашиши ва бошқа фойдаланувчилар учун сувнинг бехатар олиб борилишига бевосита хисса қўшиши мумкин.

Физиологик ва географик масалалар

Юқори ва қуйи оқим. Ҳар бир сув манбаининг юқори ва қуйи оқимида жойлашган тоғли худудлар ва улар билан боғлиқ бўлган афзалликлар ва камчиликлар кўпинча сувдан фойдаланувчиларнинг жойлашган жойларга боғлиқ. Масалан, қишлоқ хўжалиги ёки гидроэнергетиканинг юқори оқимларда сувдан фойдаланиши маҳаллий фойдаланувчиларга, шу жумладан, турмуш даражасига ва соғлигига таъсири бўлиши мумкин. Бошқа ҳолатларда шаҳарлар шаҳар ва саноат сув эҳтиёжларини қондириш учун чекка худудларда чекланган сув таъминотини кучайтириши мумкин, бу эса қишлоқ жойларда сув хавфсизлигини таъминлашга ёрдам беради. Муайян воситачилик механизмлари мавжуд бўлмаган ҳолда, тегишли ташкилотлар ва тартибларнинг бўлмаслиги низоларга олиб келиши мумкин. Юқори оқим маҳаллий ва халқаро миқёсда эътиборга олинishi керак.

Ер ости сувлари

Сайёрадаги энг яхши чучук сув манбаси ҳисобланган ер ости сув ресурслари, айниқса, кескин бошқарув муаммоларини келтириб чиқаради. Улар мураккаб технология ва барқарор бошқариш натижаларига эришиш учун муҳим билимларни талаб қилади. Бунга жавобан, ер усти сувлари тизимли равишда ўлчанмаган тақдирда ҳам, у визуал тарзда кузатилиши мумкин. Натижада ер ости сув ресурслари сезиларли даражада хавф остида бўлади. Ер ости сувлари барқарор ресурсларнинг миқдори ва сифатига қараб, беқарор истеъмол, ифлосланиш ва номаълум инъикосларни ўз ичига олади. Бу эса, ер ости сувидан фойдаланувчиларни "пастга қараб чопиш" сифатида фаол рақобат ва низоларга олиб келиши мумкин. Бунда, шунингдек, трансчегаравий битимларда айниқса ер ости сувларини мониторинг қилиш мураккаб омил ҳисобланади.

Сув ресурсларини ифлосланиши

Қишлоқ хўжалиги, инсон ва хайвон чиқиндиларидан, қазиб олиш саноатидан ва ишлаб чиқаришдан, шунингдек, табиий равишда пайдо бўладиган манбалардан тушадиган ифлословчи моддалар ер уст ива ер ости сувлари сифатига таъсир қилади ва сезиларли даражада аҳоли соғлигига зарар етказиши, аҳолини ҳаёт даражасини пасайтириши мумкин. Ривожланаётган мамлакатларда чиқинди сувларнинг 90 фоизи табиий муҳитга юборилади. Бу экотизим ва сув хавзаларига жиддий зарар етказиши, сув таъминотини хавф остига қўйиши, экинлар ва балиқчиликка таъсир солиши, озик-овқат маҳсулотларига хавф солиши, шунингдек, иқтисодий тежамкор экотуризм саноатига зарар етказиши мумкин.

Иқлим ўзгариши

Иқлим ўзгариши сувнинг шаклланиши, сифати ва турли хил усуллар билан фойдаланиш имкониятини яратади: ёмғирнинг тарқалиши, чўлланиш, шўр сувлари хужуми ва бўрон интенсивлигининг ўзгаришига сабаб бўлиши

мумкин. Ўз навбатида хусусан, ёмғирнинг вақти ва давомийлигидаги ўзгаришлар озиқ-овқат хавфсизлигига тахдид солиши мумкин, айниқса, экин ўсиши ёки чорвачилик миграцияси мавсумий ёғингарчиликларга боғлиқ бўлса, ёмғир шакллариининг ўзгариши сувни тўплаш ва ундан фойдаланиш учун ҳар қандай мақсадлар учун (сувни сақлаш, энергия ишлаб чиқариш, санитария тизимлари, дренаж тизимлари ва х.о.) хизмат қиладиган замонавий ва расмий тизимларга қарши курашиши мумкин. Иқлим ўзгариши ва гидрологик тизимга боғлиқ таъсирлар одамлар ривожланаётган мамлакатларда яшаш тарзига таъсир кўрсатиши, жамоалар ва муассасаларнинг мослашуви ва уларни бартараф этиш механизмларини синаб кўришга таъсир қилиши мумкин. Бу ўзгаришлар кўпгина низоларни келтириб чиқариши мумкин.

Табиий офатлар

Циклонлар, цунамилар, zilzilалар, тошқинлар ва қурғоқчилик каби фалокатлар сув таъминоти тизимига зарба бериши мумкин ва инқироздан тортиб то тикланиш жараёнига ўтиш жараёнида ижтимоий тартибсизликларга олиб келиши мумкин бўлган саломатлик хавфи ва иқтисодий тўсиқларга тайёр бўлмаган жамоаларни ташкил қилиши мумкин. Бундан ташқари, сувнинг мавжудлиги ва табиий офатлар оқибатида фойдаланишни бошқариш учун заиф институционал инфратузилма институционал самарадорлик ёки ноқонунийликнинг жамоатчилик идрокларини кучайтириши мумкин. Жамоатчилик норозилиги ва сафарбарлик хавфи аҳоли зич жойлашган худудларда, хусусан, Инқирозга қарши чоралар етарли даражада бўлмаган жойларда жамоалар, мамлакат ичидаги миллий ва маҳаллий миқёсда фалокатларга тайёргарликнинг йўқлиги экологик зарба беришга сезиларли даражада салбий таъсир кўрсатиши мумкин.

Айрим сабоқлар.

Комплекс, динамик ҳаракатларнинг тузилмаси ва асосий қисмлари

Сув ресурсларини бошқариш динамик жараёнدير. Ресурслар жисмоний, ижтимоий ва иқтисодий чегараларни кесиб ўтиши мумкин. Муваққақиятли бошқарув натижаларига энг кам харажат билан эришиш - бу зиддиятли сувни бошқаришнинг муҳим мақсадидир. Шунга мувофиқ, манфаатдор томонлар муносабатларини хариталаштириш ва тушуниш муҳимдир. Манфаатдор манфаатлар бошқарув ва фойдаланиш қарорлари, масалан, маъмурий чегаралардаги этник гуруҳлар ёки энергетика ва қишлоқ хўжалиги каби фойдаланувчилар ўртасида кўплаб идентификаторлар ва чегараларни қисқартириши мумкин. Гидрология ва сувнинг таъсир қилиши мумкин бўлган низоларнинг ижтимоий ва институционал жихатларига тизимли нуқтаи назар ҳар доим ҳам бўлиши керак. Интеграциялашган башоратлардан

амалиётчилар тизимдаги жисмоний, ижтимоий ва сиёсий ўчовларни тушунадилар ва ушбу тизимда ва турли хил чегаралар бўйича олдиндан белгилаб қўйилган таъсир нуқталарини ўлчайдилар. Мисол учун, кўплаб сохаларда, сув истеъмолчилари ва атрофдаги қишлоқлар аҳолиси ўртасида кескинлик ўсиб бормоқда. Одатда шаҳар аҳолиси яқин атрофдаги қишлоқ фойдаланувчилар ҳисобидан катта миқдордаги сувни истеъмол қилса-да, шаҳарликлар ҳар қандай сув-низоларни бартараф этишга ҳаракат қилишади, чунки шаҳарда маҳаллий, минтақавий ва миллий сиёсий ҳокимият бир-бири билан тўқнашади.

Инсон тараққиётини таъминлаш ва мамлакатлар манфаатларини мувофиқлаштириш

Сув ресурслари тўғрисидаги аниқ маълумотлари, жумладан, гидрологик моделлаштириш, инфратузилмалар, сув сиёсати ва сувдан фойдаланувчилар фаолиятларини мувофиқлаштириш, сув ресурсларини барқарор ва интеграллашган ҳолда бошқариш (СРИБ) жараёнини йўлга қўйиш учун имкониятлар яратади ва ў навбатида, низони олдини олишга хизмат қилади. Масалан, сув ресурслари тўғрисидаги маълумотларини ишлаб чиқариш ва таҳлил қилиш қобилияти сув ресурсларини бошқариш институтларига сув ресурсларини бошқариш бўйича низоларни ҳал қилиш режаларини ишлаб чиқишга ва уни амалга оширишга имкон беради. Бироқ бу маълумотлар асосан, техник инфратузилмани лойиҳалаштириш ва амалга ошириш харажатларни ҳамда фойдаларни тенг равишда тақсимлаш орқали низоларни олдини олишга ҳам ёрдам бериши мумкин. Чучук сув ресурслари тўғрисидаги маълумотлар ва аҳолининг хабардорлиги - шикоят ва ижтимоий зиддиятларни келтириб чиқарадиган сув тақчиллигига нисбатан эҳтиёткорлик билан жавоб беришга имкон беради. Қайерда сув ресурслари тўғрисидаги маълумотлар бўлмаса ёки аниқ бўлмаса, сув ресурсларидан самарасиз фойдаланиш ёки сув ресурслари бошқарувида ижтимоий инқироз хавфини сақлаб қолиши ва келтириб чиқариши мумкин.

Сув ресурсларини бошқаришда барқарорликни таъминловчи яна бир муҳим омил бу манфаатдор томонларнинг сув масалалари бўйича қарор қабул қилишдаги иштирокини таъминлашди. Шундай қилиб сув ресурслари тўғрисидаги аниқ маълумот ва жамоатчилик иштирокига сув ресурсларини барқарор бошқарилишига имкон яратадига муҳим механизмлардир.

Гидрологик моделлар ва маълумотлар базалари қиммат ва меҳнат талаб бўлиши мумкин. Бундай инвестициялар одатда можароли вазиятда турган ёки можародан кейинги мамлакатларда кам қўлланади. Тўлиқ маълумотлар базалари мавжуд бўлмаганда, барча манфаатдор томонлар томонидан биргаликда ишлаб чиқарилган ёки биргаликда берилган умумий

маълумотлар сув ресурсларини бошқариш бўйича барқарор қарорларни қабул қилишга ёрдам бериши мумкин.

Нодавлат ташкилотлар, академик институтлар ёки бошқалар томонидан учинчи томонларнинг маълумотларини тўплаши, шунингдек, бўлинган томонлар ўртасидаги ахборот етишмовчилигини бартараф этишга ёрдам бериши мумкин. Қўшма қарорларни қабул қилишнинг шаффофлиги барча томонлардан бериладиган умумий маълумолартга асосланган қарорларни қабул қилишга ёрдам беради. Шу билан бирга, маълумот ва ахборотдан фойдаланишни кенгайтириш билан боғлиқ хавф мавжудлигини ҳам ёдда тутиш муҳимдир.

Манфаатларни мувофиқлаштириш тадбирларини амалга оширишнинг муҳим ва инфор­мацион институти

Ҳамкорликда иш олиб борадиган ташкилотлар:

- асосий манфаатдор томонлар билан самарали ишлашга интилиш;
- янги бошқарув вариантларини ва нол суммали ечимларга муқобилларни вариантларни аниқлаш учун турли манфаатларни ҳисобга олиш;
- анъанавий ва расмий бошқарув органлари ўртасидаги ҳамкорликни такомиллаштириш;
- барча манфаатдор томонлар ўратсида консенсусга эришиш имкони бўлмаган ҳолда ҳам, бошқарув қарорларини имкон қадар яхшироқ қабул қилиш.

Умуман олганда, ишлаб чиқариш амалиётчиларининг салоҳиятни ошириш ва барқарор натижаларни яхшилаш мақсадида сув ресурсларини бошқаришнинг анъанавий ва расмий тузилмалари билан ҳамкорликда иш тутиши одатий ҳолдир. Бироқ, мавжуд институтлар (расмий ёки норасмий бўлсин) сув ресурсларини масъулият билан бошқаришга модий техник жиҳатдан тўлиқ имкониятга эга бўлмаслиги мумкин ва сувдан фойдаланувчилар бундай ҳолларда мазкур институтларни самарали ёки қонуний медиатор деб билишмайди. Шу билан бирга, ҳолатга қараб, муайян муассасаларга нисбатан самарадорлик ва қонунийликка асосланган афзалликлар ёки танқидий фикрлар ҳам бўлиши мумкин. Шу боис, мамлакатда ёки ҳавзада сув ресурсларини бошқаришда институционал муносабатни англашдан ташқари, амалиётчилар ушбу ташкилотлар фаолият юритаётган ижтимоий ва институционал моҳиятни ҳам тушунишга ҳаракат қилиш керак.

Амалиётчилар, шунингдек, ривожланиш мақсадларининг маҳаллий аҳамиятига таъсир қилишини (шу жумладан мўлжалланган ва кутилмаган натижаларни ҳам) кўриб чиқишлари керак. Баъзи ҳолларда сув институтлари ва уларнинг самарадорлигига таъсир қилувчи муқобил муассасалар ёки

бошқа манфаатдор томонлар билан ишлаши керак бўлиши мумкин. Сув ресурсларини бошқариш жараёнларида самарали иштирокчиларни тақдим этишни таъминлаш учун - айниқса, электр қуввати тенг бўлмаган тақдирда - кам тажрибали кам маълумотли ёки камроқ таъминланган томонлар (шахслар, жамоалар ёки муассасалар) алоҳида эътибор талаб этиши мумкин, масалан, уларга мураббийлик, малакаларни шакллантириш ва огоҳликни шакллантириш эҳтиёжлари туғулиши мумкин.

Низоларни олдиндан кўра билиш ва зарар етказмаслик ёндашуви

Биргаликда "можароларни олдиндан кўра билиш" ва "зарар етказмаслик" ёндашуви амалиётчилардан қуйидагиларни талаб этади:

а. Ўзи ишлаётган мухитни тушуниш. Хусусан, гуруҳлараро кескинликлар ва низолашиш потенциали билан "ажралиб турувчи" масалаларни, шунингдек, "бирлаштирувчи" масалаларни можарони юмшатиш ва ижтимоий мувофиқликни кучайтириш потенциалини англаш;

б. Аралашув ва мухит ўртасидаги ўзаро таъсирни тушуниш;

с. Келгусида бўлинишни бартараф этиш ва ижтимоий мувофиқлик ва тинчликни мустаҳкамлаш учун потенциал ҳиссани кучайтириш учун бу талабларга амал қилинш.

Нимага зиддият муҳим?

Можаронинг сезгирлиги асосан ташқи ёрдамни янада барқарор, самарали ва ахлоқий жиҳатдан амалга оширишга қаратилган.

1-қадам: низоларни тушуниш.

Мунтазам равишда низоларни баҳолаш ва норозиликларни таҳлил қилиш донорларга, амалиётчиларга ва манфаатдор томонларга зиддиятларнинг динамикасини тушунишга ёрдам бериши керак: Шикоят ва мойилликнинг шакллари, асосий рол ўйновчи гуруҳлар одатда тинчлик ёки зиддият томон гуруҳларни сафарбар қилади ва эҳтимол бу ҳодисалар зўравонликларни келтириб чиқариши ёки тинчлик ўрнатиш учун йўл очиши мумкин. Энг камида, зиддиятларнинг ахамиятли эмаслигини аниқлаш учун можароларни таҳлил қилиш жамиятдаги бўлиниш ва боғлиқ муаммоларни, шунингдек низо ва тинчликни бартараф этишда муҳим рол ўйнайди. Мумкин бўлган жойларда маҳаллий ҳамкорлар билан биргаликда таҳлил қилиш ва лойихани амалга ошириш давомида маълумотлар янгиланиши керак.

2-қадам: лойиҳа билан низо моҳияти ўртасидаги ўзаро боғлиқликни тушуниш.

Ноқулайлик ва муносабатлар хиралаштирилганлигининг асосий элементлари ва аралашувнинг асосий элементлари ўртасидаги ўзаро боғлиқлик нима? Кузатувнинг учта соҳаси қуйидагиларни ўз ичига олади: (1) лойиҳа, (2) ҳамкорлар ва манфаатдор томонлар ва (3) ташкилий тузилма.

Кескинликлар ёки можаро мохиятига ижобий таъсир қилувчи тадбирларнинг ҳар бирига тегишли омилларни аниқлаш лозим. Тартиблар жорий этиш, бунинг оқибатларини бошқа ёрдам тадбирлари билан қандай мувофиқлашишини ўз ичига олиши керак (масалан, инсонпарварлик ёрдами ва ривожланишга оид аралашувларни пухта ўйланган тарзда боғлаш).

3-қадам: Уйғунлик ва стратегик танловларни амалга ошириш.

Ҳар доим низоларни олдиндан сезиш учун вариантлар ва имкониятлар мавжуд. Лойиҳа, дастур ва бошқарув қарорлари низоларни таҳлил қилиш асосида амалга оширилиши керак. Хатони тан олишга ва ўзгаришлар киритишга тайёр бўлиш лозим.

Мониторинг

Лойиҳани мониторинг қилиш биринчи навбатда бошқарув воситаси ҳисобланади. Можаролар таъсирида ва нозик ҳолатларда (ва вазиятларда) содир бўлган сув ресурсларини бошқариш қарорлари айрим даражадаги зиддиятларни келтириб чиқариши мумкин. Сув ресурсларини бошқариш тизимларининг мониторинги одатда аниқ кўрсаткичларга асосланган маълумотларни йиғиш, қайта ишлаб ва улар асосида хулосалар чиқариш орқали амалга оширилади.

Шунинг учун биринчи қадам, сув объекти ва сув ресурсларини бошқариш тизимига боғлиқ бўлган можароларни баҳолаш ёки можароларни таҳлил қилишдир.

Иккинчидан, лойиҳа бошқарувчилари ўзгарувчан низолар динамикасини тушунишларига ёрдам берадиган низоларга оид кўрсаткичлар бўйича маълумотларни тўплаш ва уларни қайта ишлашдир.

Учинчи қадам лойиҳанинг сув билан боғлиқлиги, сифати ёки миқдори билан боғлиқ бошқа лойиҳа кўрсаткичларини мослаштиришни талаб қилиши мумкин бўлган ушбу можаро динамикаси билан қандай алоқа ўрнатаётганлигини тушунишдир. Масалан, агар лойиҳанинг мақсади сув объекти боғланган одамларнинг сонини кўпайтириш бўлса, биз бу одамларнинг миллатлар, динлар, сиёсий қарашлар ва ҳоказолар каби низоларга алоқадор бўлган жихатларини билишимиз лозим.

Баҳолаш

Одатда можаро бўйича якуний фикрларни тайёрлашда бир неча муҳим қадамларни белгиланади. Иш мақсадини белгилаш билан бошланади. Масъулият ва ўрганиш можарони баҳолашда қўлланиладиган энг кенг тарқалган мезонлардир. Тинчликни тиклашни имкониятларини баҳолашда қийинчиликлар кўпинча лойиҳани ишлаб чиқиш масалаларидан келиб чиқади, масалан, ўзгариш назарияси ёки низони хис қилиш ва тинчлик ўрнатиш ўртасидаги чалкашлик атрофида аниқлик йўқлиги.

Баҳолаш кўламини аниқлаш, баҳолаш мезонлари бўйича қарор қабул қилиш ва баҳолашдаги асосий масалаларини аниқлаш энг муҳим қадамлардир. Тегишли баҳолаш усули ва методологияни танлаш ҳам муҳим аҳамиятга эга.

Айрим ҳолларда аралаш услублар ёндашуви кўл келса ва бошқа ҳолларда баҳолашнинг ўзида тўлиқ носозлик мантиқийлигини ҳисобга олиш керак бўлиши мумкин. Лойиҳалар, жамоалар ва баҳоловчилар билан боғлиқ хавфсизлик масалалари ҳам диққат билан кўриб чиқилиши керак. Хавфсизлик чекловлари катта таъсирга эга бўлиши мумкин, бунда мантиқа, бюджетлар асосида ва ниҳоят, турли хил ёндошувларнинг амалга оширилиши мумкин.

Дастлабки ресурслар

Барча можаролар ҳам ҳар доим низо даражасига кўтарилавермайди. Бугунги кунда давлатлараро сув муносабатларига хос бўлган зиддиятларнинг потенциални бартараф этишга қаратилган саъй-ҳаракатлар одатий ҳолдир. Халқаро ҳуқуқ соҳасида ҳам биринчи навбатда юзага келадиган низоларни ҳал қилишнинг судларгача бўлган бошқа мавжуд чора-тадбирларини кўриб чиқиш одатий талаб ҳисобланади. Бугунги давргача бўлган тарихда сув муаммоси бўйичаюзага келган ўзаро келишмовчилик масаласи бўйича давлатлар томонидан Халқаро Судга мурожаат қилинган ҳолат фақат бир марта бўлган. Амалиётда жаҳон, минтақа ва ҳавза даражасидаги келишувларни таҳлил қилиш сувга оид халқаро келишувларни муҳокама қилишда асосий омиллар ва низомлар талабларини ҳисобга олишни белгилаб беради. Жумладан ҳисобга олиниши лозим бўлган омилларга қуйидагиларни киритиш мумкин:

- музокараларни бошлаш: ташкилотнинг тузилиши, процессуал қоидалар ва музокаралар маданияти.
- манфаатларни мувозанатлаштириш (юқори оқим - қуйи оқим, тармоқлараро).
- имкониятлар ойналарини қидириш; ҳуқуқий жиҳатдан мажбурий ва мажбурий бўлмаган ҳужжатлар билан муносабатлар.
- музокаралар жараёнида технология, тадқиқот ва мониторингнинг аҳамияти.
- тадбирларни амалга ошириш ва мувофиқлаштириш бўйича музокаралар.
- инсон ҳуқуқларининг роли, шаффофлик ва жамоатчилик иштироки.
- музокаралар жараёнида бошқарув ва молиявий масалаларнинг роли.
- қонун ҳужжатларида ва мамлакатларнинг маъмурий амалиётида сув ҳуқуқлари масалаларининг ривожланганлик даражаси. Низоли масалалар юзага келганда уларни ҳал этишда қонун ва суд ишга киришишидан аввал иштирок этадиган институтларнинг салоҳияти.

Ҳар қандай масалада ҳам суд билан боғлиқ жараёнлар кўпинча:

- кўп вақт ва маблағ талаб қилиши;
- ҳар доим ҳам томонларнинг хусусий эҳтиёжларига мос келавермаслиги;
- жамиятнинг айрим эҳтиёжларига ҳар доим ҳам жавоб бера олмаслиги;

- низо учун асос бўлган асосий масалалардан кўра кўпроқ процессуал масалаларга эътибор қаратиши;
- томонларнинг ўртасидаги келгусида бўладиган муносабатларига ҳам зарар етказиб қўйиши мумкин бўлган, қабул қилинган қарорларини эса амалга ошириш айрим ҳолларда имконсиз даражада бўлиши мумкин.

Айнан ана шу сабабларга кўра, кўплаб мамлакатларда ички сув зиддиятлари юзага келган пайтларда, институтлар, жамоалар ва томонлар турли зиддиятларни ҳал қилиш жараёнларини қўллаб-қувватлаш учун суд вариантыдан кўра кўпроқ муқобил йўллардан фойдаланишга ҳаракат қиладилар. Бу йўллар музокаралар, воситачилик ва низоларни ҳал этиш йўллари каби консенсусни ривожлантиришни ўз ичига олади. Ўнлаб йиллар давомида ўз манфаатларига дахлдор қарорлар қабул қилишда иштирок этмаган жамоатчилик ҳам эндиликда фаол бўлиб, жараёнда иштирок этиб муҳим роль ўйнамоқда.

Расм. 4.5 Можароларни олдини олиш механизмлари

Айрим ихтилофлар уларнинг мураккаблиги ва шароитларнинг етишмаслиги туфайли осонгина ҳал этилмаслиги ва кўп йиллар давом этиши ҳам мумкин. Баъзида бу тўқнашувлар катта ресурсларга ва ҳатто инсон ҳаётига жиддий зарар етказишига қарамасдан давом этади. Стенфорд университетида ўтказилган бир тадқиқотлар натижаларига кўра, низоларни ҳал қилиш йўлида учрайдиган тўсиқларнинг уч категорияси мавжуд:

1. ўзларининг қисқа ва узоқ муддатли муваффақиятларини максимал даражада ошириш учун томонларнинг ҳаракатларидан келиб чиқадиган тактик ва стратегик тўсиқлар.

2. ижтимоий ўзига хосликлар, эҳтиёжлар, қўрқув, талқин, қадриятлар ва бир-бирининг қабул қила олишдаги фарқлар билан боғлиқ бўлган психологик тўсиқлар.

3. ўзаро ахборот алмашишни тўхтатиш ва раҳбарлар томонидан қарама-қарши томонларнинг манфаатларига мос келувчи қарорларни қабул

қилинишига йўл қўймайдиган ташкилий, институционал ва тузилмавий тўсиқлар.

Бунда келишмовчиликлар амалда келгусида келиб чиқадиган ёки кучаядиган қарама-қаршиликлар учун муайян потенциални сақлаб қолиши ҳам мумкин, бироқ айти пайтда улар, томонларнинг келажакдаги ижодий ҳамкорликлари имкониятларини ҳам ўз ичига олади. Бундай ижодий имкониятни амалга ошириш учун, томонлар рақобат камроқ сақланадиган шаклларда, музокара ўтказиш ва ҳамкорлик учун мавжуд потенциални қўллашни ўрганишлари лозим. Биргаликда ечим излаш ва ҳамкорликда "муаммони ҳал қилувчи" сифатида иш ташкил этиб, томонлар ўзаро бўлиниши керак бўлган "пирогни кенгайтиришлари" мумкин. Буни музокаралар йўли билан ёки воситачилик қиладиган беғараз учинчи томон ёрдамида амалга ошириш мумкин. Идеал ечим - ушбу жараённинг якуний натижаси, келажакда ҳамкорликнинг асосини ташкил этадиган ёки ҳеч бўлмаганда зиддиятнинг кучайишига йўл қўймасликка ёрдам бериши мумкин бўлган ўзаро мақбул ечим бўлиши керак.

Музокаралар

Музокаралар давлатлар томонидан халқаро низоларни, шу жумладан, трансчегаравий сув ресурсларини бошқаришга қаратилган низоларни ҳал қилиш усуларидан бири сифатида қўлланади. Тегишли масалалар ва жалб қилинган давлатлар сонига қараб музокаралар икки томонлама музокаралар ва дипломатик ёзишмалардан бошлаб, халқаро конференция даражасидаги турли шаклларда бўлиши мумкин. Музокаралар низоларни ҳал қилишнинг барча босқичларида қўлланилиши мумкин. Манфаатларга асосланган музокараларда муҳокама қилинадиган мавзулар нуқтаи назардан (позиция) манфаатларга томон йўналтирилади. Ҳар қандай нуқтаи назар остида (позиция) кўплаб манфаатлар ётади, манфаатларга асосланган мунозаралар эма бир қатор имконият ва ижодий вариантларни очиб беради. Тарафлар манфаатларига жавоб берадиган келишувга эришишлари учун манфаатлар бўйича мулоқот ва музокаралар очик бўлиши керак.

Манфаатларга асосланган музокаралар энг яхши натижаларга олиб келиши мумкин бўлган йўл бўлса-да, айрим ҳолларда томонлар бу усулни қўлламасликлари ҳам мумкин. Бундай ҳолларда музокаралар кўпинча "ҳуқуқларга асосланган" ёки "кучга асосланган" музокарага айланади. Томонлар ўртасидаги музокаралар муваффақиятсизликка учраганда, томонлар уларнинг ҳуқуқлари деб ҳисобланган ҳаракатларни мажбуран бажаришга уринадилар. Бу эса охир оқибат судга шикоят қилишни англатади ҳамда масалани қонун устувор хусусиятга бўлган қонуний жараёнга олиб келади. Музокаралар, одатда, низоларини ҳал қилишда иштирок этадиган биринчи қадам сифатида қабул қилинади. Агар улар муваффақиятсиз бўлса ёки томонлар музокараларга бутунлай кира олмасалар, низоларни ҳал этишнинг мавжуд бошқа воситаларига мурожаат қилинади. Бундай воситалар нейтрал учинчи томон иштирокига асосланади.

Маслаҳатлашув

Музокара турларидан бири бу маслаҳатлашувлардир. Маслаҳатлашишлар анъанавий равишда одатий ҳолга айланган, лекин улар шартномада институционал механизм доирасида ёки низоларни ҳал қилиш тартибида ҳам берилиши мумкин. Маслаҳатлашувларни одатда турли даржадаги режаланган, шунингдек умумий бўлган сув объекти хавзасида жойлашган бошқа давлатларнинг манфаатларига таъсир кўрсатиши мумкин бўлган тadbирлар бўйича ўтказиш кўзда тутилади. Томонлар ўртасида "аввалги ўтказилган маслаҳатлашувлар" манфаатдор томонларга таклиф этилаётган фаолиятнинг сувдан фойдаланишга таъсирини биргаликда муҳокама қилиш ва баҳолаш имконини беради. Низоларнинг олдини олиш механизми сифатида, маслаҳатлашув, одатда лойиҳани режалаштиришдан аввал лойиҳани асослаш ва амалга ошириш учун имконият яратади. 1997 йилги халқаро сув конвенциясида маслаҳатлар ўтказиш тавсия этиладиган ўнлаб ҳолатлар келтирилган. Нил дарёси хавзаси ташаббуси деб номланадиган кўп томонлама жараёнда ҳам турли йўналишдаги ва норасмий хусусиятга эга бўлган бир қанча маслаҳатлашувлар намуналари берилган. Жараён Нил дарёси хавзасидаги экспертларни, шунингдек, халқаро ва ташқи ёрдам агентликларини (донорларни) бирлаштиради ва минтақа мамлакатларга хавзанинг сув ресурсларига доир режалари ҳақида фикр алмашиш имконини беради.

Яхши идора ва воситачилик

Яхши идоралар

Одатда ўзаро зиддиятли ҳолатда бўлган давлатларга маслаҳатлашувларни ўтказиш учун яхши идоралар таклиф қилиш, уларни музокараларга киришга кўндириш йўлида ўртада учинчи томон хизмат қилади. Учинчи томон ролида нейтрал давлатлар, қўшма органлар ва халқаро ташкилотлар, шунингдек, жисмоний шахслар фаолият кўрсатишлари ва томонларга яхши идоралар таклиф қилишлари мумкин. Томонлар одатда музокаралар бошланганидан кейин яхши идораларнинг вазифаларини тугалланганини кўзда тутадилар. Масалан жаҳон банки Хиндистон ва Покистонга Индус дарёси сувларидан биргаликда фойдаланиш масаласинидаги зиддиятли масалалар бўйича масалаҳатлашувларни бошлаш учун дастлаб "яхши идоралар" ни тақдим этди. Кейинчалик, унинг роли аста-секин кенгайиб борди ва кўп жиҳатдан қатъиятли бўлиб, низони ҳал қилишда иштирок этди.

Воситачилик

Воситачилик, яхши идораларга нисбатан, музокараларда учинчи шахсларнинг фаол иштирокига асосланган ва жараёни ижобий томонга силжитишда яна бир олға қўйилган қадамдир. Воситачилик қилувчи - томонларга масалаҳатлашув давомида мақбул ечим топишда ёрдам беради. Исроил - Иордания икки томонлама музокараларида Америка ва Россия дипломатларининг "ҳомий" ва "воситачилар" сифатида фаолият юритгани натижасида томонлар норасмий баҳслар атрофида бирлаштирилди. Воситачилар ўз ечимларини мажбурлаб тиқиштирмадилар, балки "халол

воситачилар" бўлишга ҳаракат қилдилар, улардан томонлардан бири ёки ҳар иккала томон вақти-вақти билан норасмий ёрдам сўрадилар. Воситачилик жараёнлари мослашувчан, норасмий бўлади, махфий ва мажбурий бўлмайди. Воситачилик жараёнлари суд жараёнларига нисбатан тезроқ ва арзонроқ бўлиши мумкин. Воситачилик томонлар ўртасидаги муносабатларни яхшилаши мумкин. Томонлар ва/ёки воситачи бу жараённи исталган нуқтасидан тарк этиш эркинлигига эга.

Ушбу жараёни бошқаришда ёрдам бериш учун ишга ёлланадиган, тайинланган ёки кўнгилли бўлиб келган воситачилар низо ва унинг оқибатларидан бевосита манфаатдор бўлмаслиги ва қарор қабул қилиш бўйича ҳеч қандай ваколатга эга бўлмаслиги керак. Амалда воситачилар жараённи назорат қилишади, лекин натижани эмас. Воситачиларнинг роли катта бўлиб, улар томонларга янги ва инновацион йўллар билан фикр юритишга ва уларнинг манфаатларни кўзлаб, қаттиқ позицияларни қабул қилишнинг йўлларида қочишларига ёрдам беришлари керак. Улар мунозараларни беҳуда ўтказадиган томонлар ўртасида душманлик мавжуд бўлганда баҳс-мунозараларни давом эттиришлари керак ва умуман, жараённи салбий натижалардан узоқлашиши ва биргаликда эришиладиган ютуқларга юз буришига қараб бошқаришлари керак.

Европа ҳамжамияти Венгрия ва Словакия ўртасида Дунай дарёси масаласида юзага келган келишмовчиликларни улар ўзаро икки томонлама музокаралар йўли билан ҳал қила олмаганларида воситачилик қилишни таклиф қилдилар. Қарама-қарши давлатлар билан ўртага воситачиларни жалб этиш юзасида олдиндан келишувга эришиш шарт эмас, лекин уларнинг розилигисиз воситачилик ҳеч қачон муваффақиятли бўлмайди. Яхши идоралар, воситачилик ва ярашув ўртасидаги чегаралар баъзида аниқ белгиланмайди ва бир жараён одатда бошқасига олиб келиши мумкин.

Далилларни топиш

Аксарият халқаро қарама-қаршилиқлар амалда реал ҳолат ва ҳақиқат билан боғлиқ масалалар юзасидан пайдо бўлган келишмовчиликлардан келиб чиқади. Масалани ўрганиш ва далилларни аниқлаш - мутлақо ихтилофли далилларни аниқлаш учун махсус ишлаб чиқилган тартиблардир. БМТнинг Халқаро ҳуқуқ комиссияси (ILC) низоларнинг олдини олиш ва ҳал қилиш масалалари бўйича ҳуқуқий масалаларни ўрганиб чиқди. Натижалар кўрсатадиги амалда далилларни топиш, ҳаракат манбаси сифатида кўпинча можароларни бирор бир жиддий оқибатлар бошланмасдан аввал бартараф этиш имконини беради. Далилларни аниқлаш ёки текшириш, амалда давлатларга дипломатик музокаралар олдида ҳақиқий ёки техник масалалар бўйича учинчи томонларнинг ҳолис текшируви учун экспертлар гуруҳига аниқ саволлар ва вазифалар беришга имкон беради.

Тажрибалар кўрсатадики, дастлаб техник даражадаги муаммоларни ҳавза давлатлари вакилларида ташкил этилган кўшма институтлар ёрдамида ўрганиш самарали йўл ҳисобланади. Чунки мутахассисларнинг ўрганишлари, ўзларининг асосланган ҳисобот ва тавсияларини беришлари, сиёсий омиллар ва қарашларнинг потенциал салбий таъсирини минималлаштириш имконини

беради. Масалан Канада-АҚШ халқаро қўшма комиссияси ушбу ёндашувни бир неча ҳолатларда муваффақиятли қўллаган. Техник кўникмалар талаб қиладиган сувдан фойдаланиш ёки сув ресурсларини ифлосланиши муаммоси билан боғлиқ вазиятлар юзага келганда, икки давлат расмийлари бундай масалаларни одатда халқаро қўшма комиссияга ўрганиб чиқиш учун топширади. Комиссия фаолияти зарур маълумот йиғиш, муаммони ўрганиш ва ечимларни таклиф қилиш учун экспертлардан иборат техник маслаҳат кенгашини тайинлашдан иборат бўлади. Мисол учун 1980 йилларда мазкур икки давлатга тегишли можароли вазият юзага келди. 1980-йилларнинг охирида, Канададаги компаниянинг Флатхеад дарёсининг юқори қисмидаги кон кон қазилма ишлари фаолияти билан боғлиқ лойихаси АҚШда, дарёнинг қуйи оқимида жойлашган сувдан фойдаланувчилари томонидан жиддий эътирозларга дуч келди. Шунда давлатларнинг расмий органлари буюртмасига кўра халқаро қўшма комиссиядан чегара сувларининг ифлосланиш даражасини тадқиқ қилиш ва аҳоли саломатлигига етказилиши мумкин бўлган зарарни бартараф этиш усуллари бўйича тавсиялар ишлаб чиқиш сўралди. Халқаро қўшма комиссия икки ҳукуматнинг илтимосига кўра, лойиха ва унинг эҳтимолий оқибатларини ўрганиш бўйича тадқиқот гуруҳини тузди. Тузилган тадқиқот гуруҳининг масалани ўрганиш ва техник баҳолаши натижаларига асосланиб халқаро қўшма комиссия лойихани таъқиқлаш бўйича қарор қабул қилди. Далилларни тўплаш ва ўрганиш одатда жамоатчилик эшитишуви билан қўшиб олиб борилади.

Ярашув

"Ярашув" - бу фактларни ўрганиш ва келишмовчиликларни бартараф этиш бўйича ҳаракатларни белгилаш юзасидан таклифларни шакллантириш жараёнидир. Бунда низолашган томонлар таклифларни қабул қилиш ёки рад этишда эркин ҳисобланадилар.

Икки томонлама учрашувларда ўзаро зиддиятда бўлган давлатлар томонидан келишмовчиликларни юзага келтирган ҳақиқатни текшириш ва томонларга қабул қилишлари мумкин бўлган таклифларни тавсия қилиш учун учинчи томоннинг иштироки сўралади. Шундай қилиб, бундай келишув воситачилик ва тергов элементларини бирлаштириши мумкин. Шу билан бирга, келишув (ярашув) одатда ўзаро низо ҳолатида бўлган томонлар вакилларининг, шунингдек, бошқа давлатларнинг мустақил фуқароларидан ташкил топган комиссия томонидан амалга ошириладиган, шакли бўйича кўпинча расмий амалиётдир. Ўзаро бевосита ўтказиладиган учрашувлар ҳам албатта келишувни амалга ошириши мумкин. Яраштирувчи эса мустақил изланишлар асосида низони ҳал қилишда зарур бўладиган далиллар ва амалдаги қонунларни объектив равишда аниқлашга интилади ва натижада томонларга ўз хисоботлари ва тавсияларини тақдим этади. Томонлар ушбу тавсияларни қабул қилиши ёки низоларни ҳал этишнинг бошқа шаклини танлашлари ҳам мумкин. Давлатлар ўзларининг ўзига хос шароитларига мос бўлган моделларни танлашлари мумкин. Бугунги кунда яраштирувни кўплаб моделлари, шу жумладан Хелсинки Қоидаларида ҳам уларнинг ўнлаб моделлари тавсия этилади.

Институционал механизмлар

Трансчегаравий даражадаги сув зиддиятлари ва низолари кўпинча турли халқаро ташкилотлар ва органлар, масалан, кўп томонлама ёки икки томонлама келишувлар асосида ташкил этилган дарё ҳавзаси комиссиялари кўмагида ҳал қилинади. Бундай ҳавзавий комиссиялар кўп сонли алоҳида дарё ва бошқа сув манбалари ҳавзалари шароитларида ташкил этилган ва фаолият юритмоқда. Масалан, Канада - АҚШ халқаро қўшма комиссияси аъзоларининг вазифалари доирасига ўтказилган қўшма тадқиқотлар натижалари бўйича доимий равишда ҳисобот бериб бориш ва иккала ҳукумат томонидан билдирилган фикрлар ўртасидаги номуносибликларни аниқлаб, уларни мувофиқлаштириш бўйича тавсия бериб бориш ҳам ҳам киритилган. Колорадо, Рио-Гранде ва Тижуана дарёлари масалалари бўйича 1944 йилда тузилган Мексика-АҚШ ўртасидаги шартномага асосан Халқаро чегара сувлари комиссияси тузилган бўлиб, мазкур комиссия белгиланган дарё ҳавзаларида АҚШ ва Мексика ўртасидаги юзага келадиган сув билан боғлиқ бахсли масалаларни ҳал этиб келмоқда.

Арбитраж

Низоларни ҳал қилишнинг учинчи томонлар иштирокига асосланган барча бошқа механизмларига нисбатан арбитраж кескин фарқ қилади ва низоларни тинч йўл билан ҳал қилишнинг қонуний ва суд қарори асосида амалга ошириладиган воситаси ҳисобланади. Бу механизм қўлланиши учун томонлар ҳакамлик судига розилик беришлари керак - яъни улар ўз низоларини ҳакамлик судига ёки арбитраж трибуналига ҳакамлик битими мавжуд бўлган аввалдан эришилган келишувга асосан ёки низо юзага келгандан кейин тақдим этишга рози бўлишлари керак. Низони ҳакамлик судига топширишда томонлар процессуал қоидаларга риоя қилишни ва ҳакамлик ташкилотининг маъмурий хизматларидан фойдаланишни танлашлари мумкин ёки улар муҳокамани махсус ташкил қилишлари ҳам мумкин.

Низоларни ҳал этишнинг мазкур бобнинг олдинги қисмларда тасвирланган механизмларга кўра арбитраж кўпроқ расмийлаштирилган бўлсада, ҳакамлик суд иши бўйича айрим афзалликларга ҳам эгадир. Жумладан арбитраж томонлар низоларни эшитадиган ҳакамларни тайинлашлари мумкин эмаслиги билан бир қаторда кўпроқ мослашувчанликни таъминлашга имкон беради. Томонлар, шунингдек, келишмовчиликларни битта арбитр ёки ҳакамлик судлари томонидан кўриб чиқишини ҳам танлашлари мумкин. Умуман, ҳакамлик муҳокамаси хусусий характерга эга. Арбитраж қарори, шунингдек, махфий сақланиши мумкин, лекин ҳар қандай ҳолатда ҳам қабул қилинган қарор томонлар учун мажбурийдир. Апелляция тартиб-қоидалари фақат олдиндан келишилган ҳолда ўрнатилиши мумкин. 1997 йилдаги БМТ сув оқимлари конвенцияси доирасида, арбитраж механизмида низоларни ҳал қилишнинг барча бошқа воситалари имкониятларидан фойдаланиб ўлингандан сўнггина, келишувнинг мажбурий тартиб-қоидаларидан бири сифатида қўллаш белгиланган.

Доимий арбитраж суди

Доимий Арбитраж Суди - халқаро ҳакамлик қоидалари асосида ташкил

этилган энг узок муддатга тузилган ва халқаро низоларни ҳал қилишнинг биринчи глобал механизми ҳисобланади. Доимий Арбитраж Суди 1899 йилда ташкил этилган бўлиб, бугунги кунда 1899 ва 1907 йилларда қабул қилинган конвенцияларнинг бирини ёки ҳар иккисини имзолаган 97 аъзо давлатларни бирлаштиради. Аслида давлатлараро арбитражлар учун мўлжалланган Доимий Арбитраж Суди бугунги кунда давлатлар ва нодавлат давлатлар ўртасида, халқаро ташкилотлар ва давлатлар, халқаро ташкилотлар ва хусусий ташкилотлар ўртасидаги келишмовчиликларни бошқариш имкониятларини ривожлантирди. Суд ҳакамлик муҳокамасига кўшимча равишда тергов, келишув, яхши идоралар ва воситачилик бўйича тергов ва тергов ишлари бўйича хизматлар кўрсатади. Доимий Арбитраж Судининг бошқарув органи аъзо давлатларнинг делегатларидан иборат ва йилига икки марта йиғиладиган Маъмурий кенгаш ҳисобланади. Бош Котиб ва Доимий Арбитраж Судининг халқаро бюроси Суднинг кундалик ишини амалга оширади. Сўнгги йилларда Доимий Арбитраж Суди табиий ресурслар билан боғлиқ низоларни ҳал этиш йўналишида тобора фаоллашмоқда. 2001 йилда Доимий Арбитраж Суди табиий ресурслар ва/ёки атроф-муҳит билан боғлиқ низоларни ҳал қилиш учун махсус ишлаб чиқилган процессуал қоидаларни қабул қилди.

Ушбу қоидалар ҳакамлик судялари ва арбитражларни танлаш бўйича процедураларни белгилаб берган ўз ичига махфийлик, далиллар, вақтинчалик чора-тадбирлар, экспертларнинг роли, пайдо бўлмайдиган ёки тақдим этилишининг таъсири, мукофотлар, талқин ва қарорни тузатиш бўйича тартибларни биллаштирган. Трибунал томонларга хабар бергандан сўнг, унга ҳисобот бериш учун экспертларни тайинлаши мумкин. Доимий Арбитраж Суди экспертлар рўйхатидаги номлар билан чекланмаган бўлсада, аъзо давлатлар томонидан тавсия этилган ҳамда унинг ичида томонлар ва трибунал жалб этиши мумкин бўлган экспертларнинг иккита алоҳида рўйхатини сақлайди. Биринчи рўйхат табиий ресурслар ва/ёки экологик фанлар бўйича экспертларнинг, иккинчи рўйхат эса халқаро экология ҳуқуқида катта тажрибага эга ҳакамлик судлари гуруҳини ташкил этади. Амалга ошириладиган ва келишилган процедуралар мавжуд бўлмаган тақдирда, атроф-муҳитга оид қоидалар фойдаланиш ва ноқонуний зиёнлар билан боғлиқ низоларни бартараф этиш учун ишлатилиши мумкин. Шундай қилиб, қоида одатий суд мажлисини чақириш ёки Доимий Арбитраж Суди шафелигида экспертиза ўтказиш учун кўрсатма бўлиб хизмат қилиши мумкин.

Янги ёндашувлар: мувофиқликни текшириш механизмлари

Мамлакат томонидан ўзининг халқаро мажбуриятларини бажармаслиги низоларга олиб келиши ва давлатлар эришган келишувнинг бузулишига сабаб бўлиши мумкин. Мамлакатлар халқаро келишувларга амал қилмаслик ҳолатлари бир неча сабабларга кўра юзага келиши мумкин. Бундай сабабларга асосланмаган амбициоз шартномавий мажбуриятлар, имкониятларнинг етишмаслиги ёки иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий шароитларнинг ўзгариши каби ҳолатларни киритиш мумкин. Халқаро сув келишувларида айрим ҳолларда мувофиқлик механизмлари аниқ белгиланмаган, худди шундай ҳолат

халқаро атроф-муҳит масалаларидаги шартномаларда ҳам учрайди. Мувофиқлик "шартнома режимининг мақсадлари ва вазифаларига эришишга қаратилган тадбирлар" деб таърифланади ва "мувофиқлик тизими" ушбу қоидаларга риоя этилишига таъсир кўрсатувчи шартнома қоидалари ва процедураларининг кичик тўплами ҳисобланади. Хелсинки Конвенциясининг 1992 йилдаги юридик масалалари бўйича ишчи гуруҳига экспертларнинг ҳисоботлари асосида яратилган қўлланма ушбу тушунчаларни халқаро атроф-муҳит соҳасидаги келишувларни ва халқаро сув оқимлари келишувларини таҳлил қилиш учун имкониятларни янада кенгайтиради, бу эса Конвенция халқаро сув келишувларининг мувофиқликни текшириш механизмларига эга эканлигини билдиради.

Мувофиқлик тизими механизмнинг элементлари қуйидагиларни ўз ичига олади:

- ахборот алмашиш
- мамлакатлар ҳаракатларини кузатиш ва таҳлил қилиш
- Кўмаклашиш ва ҳамкорлик қилиш
- маслаҳатлашувлар, низоларнинг олдини олиш ва низоларни ҳал қилиш механизмлари.

Халқаро атроф-муҳит соҳасига тегишли келишувнинг мувофиқлик соҳасидаги ютуқлар кўрсатадики, мувафақиятли мувофиқлик режимлари уларни яхшилаш, такомиллаштириш ва таъминлаш механизмларини ўз ичига олади. Мувофиқлик тизимида мувофиқликни таъминлаш стратегиясини қўллаб-қувватловчи чоралар ва имтиёзлар бўлиши керак ва улар аниқ мажбуриятларни, мувофиқликни таъминлаш бўйича маълумотларни йиғиш, таҳлил қилиш ва баҳолаш ҳамда ушбу фаолиятни амалга ошириш учун зарур бўлган институционал механизмларни ўз ичига олиши керак. Ахборотларнинг жамоатчилик учун очиқ бўлиши ва адолатга тенг ҳуқуқни таъминланиши мослашув режимининг муҳим элементлари сифатида қаралиши керак.

Мувофиқликни баҳолаш - иккита компонентни ўз ичига олади:

1) Маълумотлар ва уларни таҳлил қилиш: умумий тушунтиришлар, шу жумладан шартномавий мақсадлар бажарилмаслиги мумкин бўлган консультациялар;

2) Номувофиқлик масаласи бўйича жавоб: ёрдам ва мажбуриятлардан иборат (санкциялар, низоларнинг олдини олиш ва низоларни ҳал қилиш механизмлари).

Мувофиқликни текшириш:

«Томонлар Томонларнинг ушбу Протокол қоидаларига 7-моддада кўрсатилган баҳолаш ва баҳолаш асосида риоя этилишини кўриб чиқадилар.

Муқобил низоларни ҳал этиш

Муқобил низоларни ҳал этиш (ADR), баъзан "Тегишли низони ҳал қилиш" деб номланади ва умумий қарама-қаршиликларни зиддиятсиз тарзда ҳал этишга қаратилган ёндашув ва техникалар тўпламини аниқлаш учун ишлатилади. Мазкур механизм кенг қамровли ёндашувларни ўз ичига олади. Жумладан

ушбу механизмда томонларнинг музокараларда ўзаро юзма-юз учрашувларидан бошлаб (ўзаро мақбул қарорларга келишнинг энг тўғри йўли) қарши томонлар тескари позицияни эгаллаб турган ҳолларда арбитраж ва суд қарори орқали тегишли қарорга эришишгача барча ёндашувлар қамраб олинади.

Инсоният ҳаёти давомида ҳамма вақт турли низолар ва можаролар барча маданиятлар, динлар, ва жамиятларда ҳам бўлган. Можаролар билан ишлаш фалсафаси ва усуллари устида ишлаш ва эришилган натижалар турли маданият ва жамият ўртасида фарқ қиладиган инсон меросининг бир қисмидир. Миллатлар, гуруҳлар ва шахслар тарих мобайнида низоларни ҳал қилиш учун ўзларининг салбий ва нотўғри таъсирларни минималлаштиришга уринишган. Икки ёки ундан кўпроқ шахслар ёки гуруҳлар ўз манфаатларига қарама-қаршилигини англаб етадиган ва бу манфаатлар барча манфаатдор томонларни қондириши учун қоникмасликлари мумкин бўлган ҳар қандай вазиятда одамларнинг ўзаро алоқаси бўлган ҳар қандай ҳолатда зиддиятлар ривожланиши мумкин.

Можаролар билан шуғулланиш - "можароларни бошқариш" ёки "низоларни ҳал этиш" профессионал доираларда чақирилиши - инсониятнинг ўзи каби қадимий соҳадир. Можаролар билан боғлиқ воқеалар ва уларни бошқариш санъати ҳар бир миллат ва этник гуруҳнинг тарихида жуда кўп гапирилган.

Тарих мобайнида шахслар ва гуруҳлар ўзларининг келишмовчилигини бартараф этишнинг турли йўллари қўллаганлар ва барча томонлар учун мақбул бўлган қарорга эришишга ҳаракат қилганлар. Барча маданиятларда низоларни ҳал қилиш ва умумий келишилган мақсадларга эришишнинг энг яхши йўли эканлиги эътироф этилади, чунки ҳар қандай зиддият бузувчи кучдир.

Йигирманчи асрга келиб кўплар инсоният жамиятида низоларнинг одатий эканлигини тушунишди ва у албатта ҳар доим мутлақо ҳалокатли эмас, ва агар одамлар зиддиятлар ортидан бормасалар, ўсишда, етукликда ва ижтимоий ўзгаришлар учун потенциалга эга бўлишлари мумкинлини тушунишди. Янги фикрлаш услублари ва янги тажрибалар ўтмишда низоларни олдини олишнинг турли усуллари ҳақида кўп нарсаларни билиб олиш имконини беради. Қадимги жамиятларда низоларни ҳал қилиш, доно ва оқсоқоллар учун ёки диний раҳбарларга берилган ноёб қобилият ҳисобланган. Кейинги даврга келиб зиддиятни бартараф этиш ҳар бир киши учун қизиқишнинг асосий йўналишига айланди ва бу ҳар доим кенгайиб бораётган таълим ва амалиёт соҳасига олиб келди.

XX-асрнинг сўнгги йигирма йили ва XXI асрда низоларни ҳал этиш соҳаси жадал ривожланмоқда. У кенг қўламдаги ўрганиш соҳасига айланди, Бу соҳада кўникмалар ва стратегиялар ўргатилади, фалсафий нуқтаи назарлар ўзгариши таълим ва ривожланган ўзликни англаш орқали амалга оширилади. "Низоларни ҳал этиш" соҳаси психология, социология, ижтимоий тадқиқотлар, қонунчилик, бизнес, антропология, гендер масалалари, сиёсий фанлар ва халқаро муносабатларни ўз ичига олган кўп соҳага мўлжалланган тармоқ сифатида

ривожланди.

Можаронинг олдини олиш, бартараф этиш, бошқариш ва қарорларни қабул қилиш сув билан боғлиқ тўқнашувларда қўлланилиши мумкин. Амалий жараёни танлаш сув зиддиятининг муайян шарт-шароитлари ва мохиятига боғлиқ.

Манфаатдор томонлар платформалари

Манфаатдор томонлар платформалар - турли манфаатдор томонларнинг хавотирларини ифода этиш ва кейинчалик музокаралар олиб борадиган жойларга эга бўлган форумлар ҳисобланади. Улар манфаатдор томонларнинг таркибини ҳар бир даражага мос равишда алмаштириш билан биргаликда маҳаллий бошқарувдан тортиб, трансчегаравий сув бошқарувига барча даражаларида мавжуд бўлиши керак.

Манфаатдор томонларнинг ва жамоатчилик иштироки дарё хавзасида турли қатнашчилар ва манфаатларнинг мувофиқлаштирилиши учун муҳимдир. Шунингдек, манфаатли томонлар платформалар давлат бошқарув тизимини самарали амалга оширишга ҳам ёрдам беради. Улар пастдан юқоригача ёндашувларнинг маҳаллий миқёсдаги асосий тўқнашувлар ва муаммоларини аниқлашга ёрдам беради. Иштирок этувчи ёндашувлар сув ресурсларини тежаш усуллари тўғрисида аҳолининг хабардорлигини оширишга ёрдам беради ва сувдан фойдаланувчиларни қарор қабул қилиш фаолиятига жалб қилиш орқали маҳаллий ҳокимият органларининг жавобгарлигини таъминлашга ёрдам ҳам беради.

Манфаатдор томонлар ўртасида шериклик алоқаларини ўрнатиш механизмлари ва воситаларини диверсификация қилиш муҳимдир. Маҳаллий даражадаги ихтиёрий шерикчилик, кичик дарё хавзаларида кўпроқ қўлланади, чунки улар функционал бўлиб, маҳаллий ҳокимият органлари ўртасида мувофиқликни яхшилайдди.

Сув дипломатияси

Сувга нисбатан халқаро дипломатия сувни бошқариш учун глобал тармоқни яратишни ўз ичига олади. Кейинчалик бу тармоқ кўп томонлама ва икки томонлама сув шартномалари ва битимларни янада ривожлантиришда қўлланилиши мумкин. Халқаро тармоқлар муайян сув ҳавзалари шароитида сувдан фойдаланиш ҳуқуқлари, сув ресурслари тақсимоти, сув билан боғлиқ бошқа можароларини ҳал қилишга ёрдам бериши мумкин.

Трансчегаравий ва минтақавий миқёсда кенгрок ваколат ва масъулиятга эга бўлган ҳукуматлар ва муассасалар сув ресурслари билан боғлиқ раҳбарлик принциплари, иштирок этиш қоидалари ва сув ресурсларига оид тегишли тартибларни белгилаб берувчи халқаро ва миллий доираларни ишлаб чиқиш ва қабул қилиш учун ташаббусни ўзларига олишлари керак. Агар давлатлар битим ва конвенцияларни биргаликда имзолаган бўлсалар, унда иштирок этиш ва раҳбарлик қилиш қоидалари янада аниқроқ бўлади ва музокараларни осонлаштиради. Бугунги кунда Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг трансчегаравий сув оқимлари ва халқаро қўлларни муҳофаза қилиш ва улардан

фойдаланиш тўғрисидаги Конвенцияси (the Water Convention), ва Халқаро сув оқимларидан нонавигация мақсадларида фойдаланишга оид қонунлар тўғрисидаги Конвенцияси(the UN Watercourses Convention) ушбу йўналишда муҳим асос сифатида хизмат қилмоқда. Дипломатияни илгари суриш мақсадларидан бири ушбу конвенцияларнинг муҳимлигини ва ҳамкорликни ривожлантиришда муҳимлигини таъкидлашдан иборатдир. Шунингдек, мамлакатлари раҳбарлари бошқа мамлакатларга конвенцияларни ратификация қилишига ёрдам берадиган музокараларни давом эттиришга даъват этилиши керак.

Ўз ўзини назорат қилиш саволлари:

1. Сув ресурсларини ҳавзавий бошқаришни режалаштириш жараёни;
2. Сув ресурсларини ҳавзавий бошқаришни режалаштириш цикли;
3. Манфаатдор томонлар таҳлили;
4. Стратегик назар;
5. Стратегик назарни ишлаб чиқиш босқичлари;
6. Мавжуд вазиятни таҳлил қилиш ва баҳолаш;
7. Муаммоларни баҳолашнинг эҳтимолий мезонлари;
8. Мақсад ва вазифаларни аниқлаш;
9. Муаммолар реестри ва устунлари;
10. Сув ресурсларини ҳавзавий бошқариш режаси;
11. Ҳавзавий режа матнини ишлаб чиқиш ва тасдиқлаш;
12. Ҳавзавий режаларни муҳокама қилиш;
13. Ҳавзавий режаларни амалга ошириш ва унда ҳавзавий ташкилотларнинг ўрни;
14. Ҳавзавий режаларни амалга оширилишини мониторинг қилиш ва баҳолаш;
15. Узоқ муддатли стратегик режалаштириш;
16. Сув муаммоларини баҳолаш, ранжирлаш ва устиворлигини белгилаш;
17. Сув ресурсларини ҳавзавий бошқариш ва режалаштириш жараёнида баҳсли вазиятлар;
18. Сув ресурсларини ҳавзавий бошқариш ва режалаштириш жараёнида баҳсли вазиятларни бошқариш йўллари.

V-Боб. Ҳавзавий режаларни ишлаб чиқиш ва амалга оширишда иқтисодий барқарорликни таъминлаш.

5.1 Ҳавзавий режаларни ишлаб чиқиш ва амалга оширишда зарурий ҳаражатлар

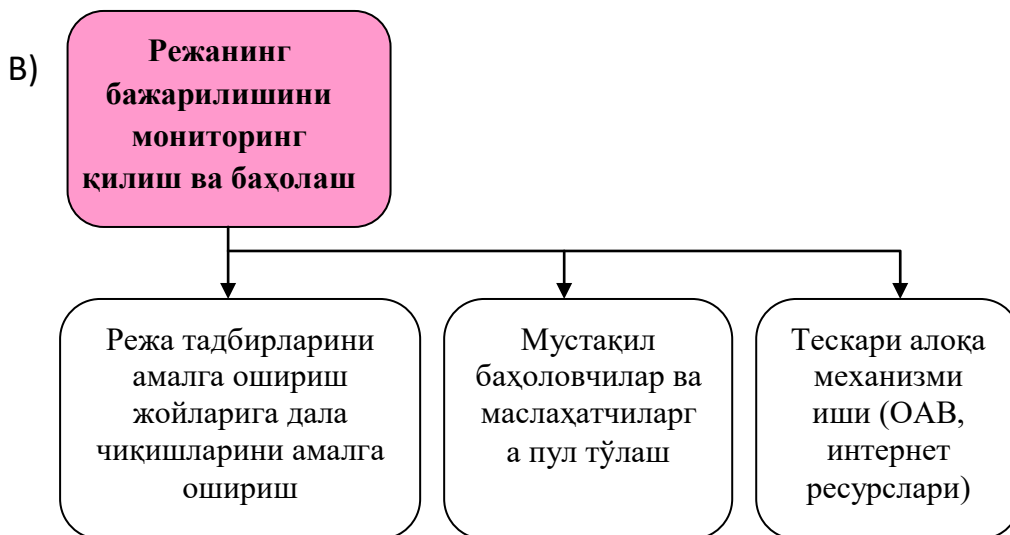
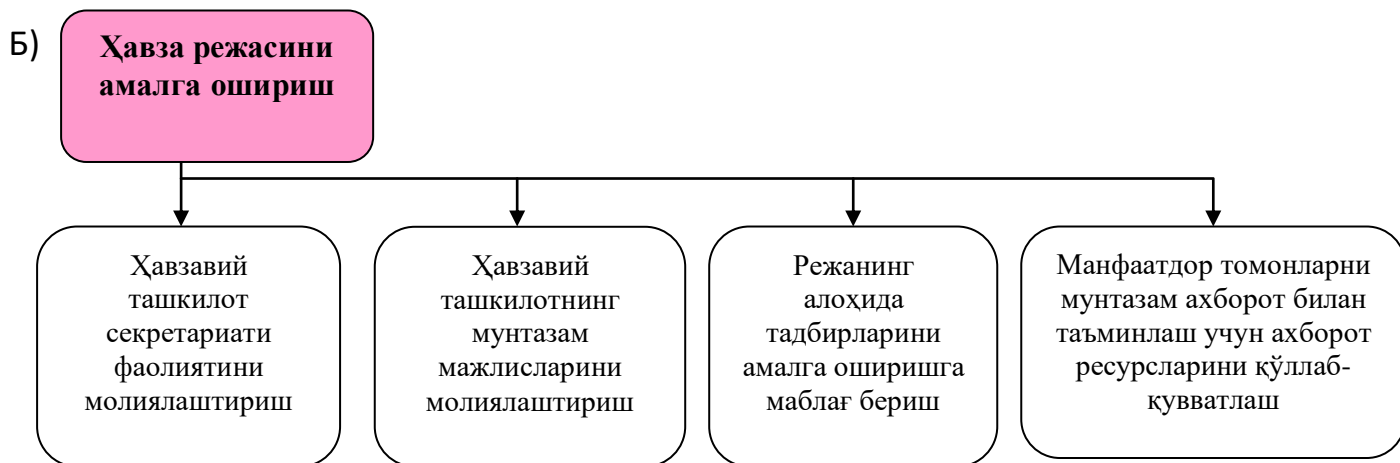
Ҳавзавий режаларини ишлаб чиқиш бу – маълум ҳаражатларни талаб этувчи, узоқ ва кўп меҳнат талаб қилувчи жараёндир. Шу билан бирга таъкидлаш лозимки, ҳавзавий режаларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш бўйича мослашувчан ёндашувни, ҳар бир муайян ҳолатда маҳаллий ўзигахосликларга мос равишда молиявий ҳаражатлар ва молиялаштиришда қўлланиладиган механизмлар турлича бўлиши мумкин.

Ҳавзавий режаларни ишлаб чиқиш ва амалга оширишга кетадиган ҳаражатларни учта асосий блокларга ажратиш мумкин:

1. Ҳавзавий режани ишлаб чиқиш;
2. Ҳавзавий режани амалга ошириш;
3. Ҳавзавий режанинг бажарилишининг мониторингини олиб бориш.

А)

5.1-расм. Ҳавзавий режани ишлаб чиқиш ва уни амалга ошириш ҳамда мониторинг қилишда бўладиган харажатлар

Юқорида келтирилган схемадан кўриниб турибдики, ҳар бир блок бир нечта турдаги харажатларни ўз ичига олиб, улар ҳар бир босқичда қўйилган мақсадларга эришиш учун зарурдир. Бунда келтирилган барча харажатлар ҳам мажбурий эмаслигини таъкидлаш зарурдир.

Ҳавзавий режани ишлаб чиқиш босқичида молиявий харажатларни минималлаштириш мумкин. Шу аснода, эксперт баҳолашлар ҳавзавий ташкилотларнинг аъзолари томонидан бажарилиши мумкин ва бунда қўшимча харажатлар талаб қилинмайди. Айрим зарурий маълумотлар ҳавзада

жойлашган ва ҳудудни барқарор ривожлантиришдан манфаатдор бўлган турли хил тузилмалар томонидан ҳам тақдим қилиниши мумкин.

Режа матни ҳавзавий ташкилотлар аъзоларининг ташаббускор гуруҳи, шунингдек, кўнгиллилар томонидан ёзилиши ҳам мумкин. Шу аснода, режани ишлаб чиқиш босқичида ҳам молиявий харажатлар бир мунча қисқартирилиб асосан биргаликдаги учрашувларни ўтказиш билан боғлиқ бўлиши мумкин. Режани амалга ошириш босқичи энг харажатли босқич ҳисобланади, бироқ бу босқичда ҳам катта молиявий маблағ талаб қилмайдиган тадбирларни белгилаш мумкин. Масалан, қишлоқ ҳудудини кўкаламзорлаштириш, ахлатларни йиғиштириш, булоқларни тозалаш ва шу каби тадбирлар маҳаллий аҳоли кучлари билан бажарилиши ҳам мумкин.

Мазкур босқич, шунингдек, давлат дастури ёки корпоратив ижтимоий бизнес масъуллиги асосидаги инвестицияни жалб этиш имкониятини беради. Режанинг алоҳида тадбирларини амалга ошириш учун донорлик маблағларини жалб қилиш мумкин. Молиявий маблағларни жалб этишнинг турли механизмлари мавжуд.

Ҳавзавий режани бажарилишини мониторинг қилиш ва баҳолаш босқичида ҳам ҳавзавий ташкилотлар аъзолари ёки жамоатчилик кучи билан катта харажатларсиз амалга оширилиши мумкин бўлган тадбирлар мавжуд. Маълум идоралар йўналиши бўйича бажариладиган тадбирларнинг давлат мониторинги ҳам ўз маблағига эга бўлади.

Шундай қилиб, молиявий маблағларнинг йўқлиги ҳавзавий режаларини ишлаб чиқиш ва уларни амалга оширишда тўсиқ ҳисобланмайди, бироқ у ёки бу ҳаракатларни тезкор режимда амалга ошириш имкониятини пасайтиради.

5.2 Ҳавзавий режаларни ишлаб чиқиш ва амалга оширишни молиялаштиришнинг эҳтимолий манбалари.

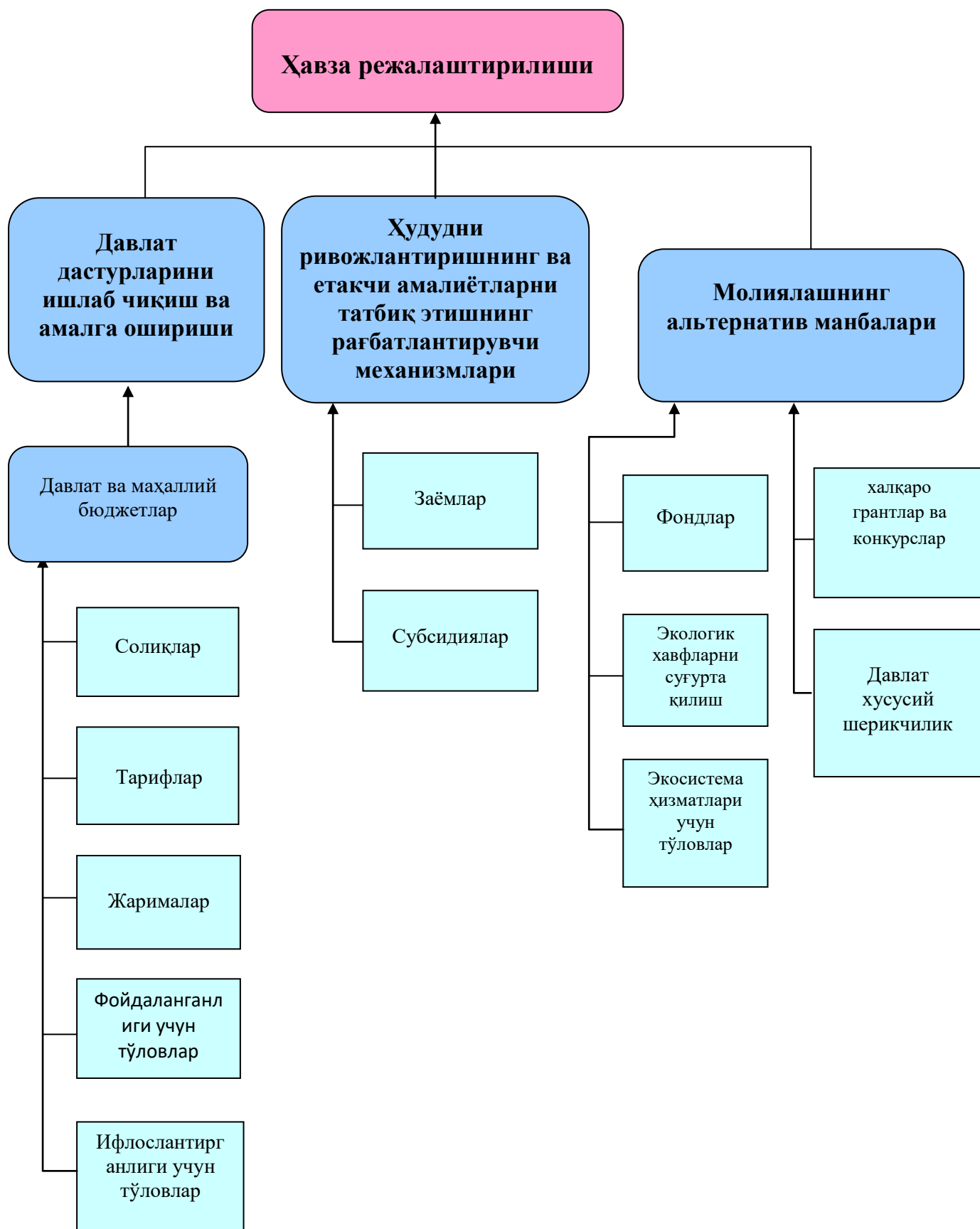
Ҳозирги даврда тадбирларни молиялаштиришнинг бир қатор механизмлари мавжуд бўлиб, улар ҳавзавий режалари доирасидаги фаолиятларни амалга ошириш имкониятини яратади. Молиялаштириш механизмларни учта йирик блокларга бўлиш мумкин. Улар молиялаштиришнинг режавий ва альтернатив механизмларини рағбатлантирувчи давлат ва маҳаллий бюджетларни ўз ичига олади.

Бугунги кунда молиялаштириш механизмларининг биринчи блоки - давлат ва маҳаллий бюджетлар энг ривожланган механизм бўлиб, улар солиқлар, тарифлар, жарималар, табиий ресурслардан фойдаланганлиги учун тўловлар ва муҳитни ифлослантирганлик учун тўловлар ва бошқалар манбалар ҳисобига шакллантирилади. Мазкур блокнинг ишлаш принципи аниқ ишлаб чиқилган ва Марказий Осиёнинг ҳамма давлатларида қўлланилади. Бюджетдан республика миқёсидан бошлаб, маҳаллий дастурлар билан тугайдиган турли даражадаги давлат дастурлари молиялаштирилади. Давлат дастурлари орқали ҳавзавий режалаштиришнинг юқорида таъкидланган хар учта босқичи ҳам молиялаштирилиши мумкин.

Масалан 2008 – йилдан бошлаб, Қозоғистонда “Сув ресурсларини интеграциялашган бошқаруви ва сувдан фойдаланиш самарадорлигини ошириш” фаолиятларини молиялаштириш давлат бюджети асосида амалга оширилади. Мазкур дастур балиқчилик, ўрмон ресурслари, ҳайвонот олами ресурслари, табиий – қуриқхона фонди объектларини сақлаш, улардан оқилона фойдаланиш ва ривожлантиришга, шунингдек, барқарор сув таъминоти ва сувдан самарали фойдаланиш даражаси таъминлаш учун шароит яратишга йўналтирилган. Дастур ҳавзавий режаларини амалга ошириш учун асосий манба ҳисобланиши мумкин.

Ҳозирги даврда ҳудудларни ривожлантириш ва илғор тажрибаларни тадбиқ қилишнинг рағбатлантирувчи механизмларига катта эътибор қаратилмоқда. Бундай механизмларга заёмлар ва субсидияларни киритиш мумкин.

Марказий Осиёда мазкур механизмлар етарлича ривожланмаганлигига қарамай, уларни қўллаш тажрибалари ҳам мавжуд. Масалан, Қирғизистонда суғориш сувини етказиб беришда фойдаланиладиган насослар томонда сарфланадиган электр энергияси харажатларини тўлаш учун субсидия белгиланган. Қозоғистонда илғор технологияларни, жумладан, томчилатиб суғоришни қўллаш ҳисобига ўсимликлар маҳсулотининг сифати ва ҳосилдорлигини оширишга маҳаллий бюджетлардан субсидия бериш дастури мавжуд. Ўзбекистонда амонавий сув тежамкор технологиялар қўлланган ер майдонлар беш йилга ер солиғида озод этилиши билан бирга, бундай технологияларни харид қилиш учун имтиёзли кредитлар берилиши йўлга қўйилган.

5.2 – расм. Ҳавзавий режаларини ишлаб чиқиш ва уларни амалга оширишни молиялаштириш имкониятлари

Субсидияларга шунингдек аҳолининг имтиёзга эга категориялари (ветеранлар, ногиронлар ва бошқалар) томонидан тўланадиган сув таъминоти хизматларига белгиланган субсидиялаштирилган тарифларни ҳам киритиш мумкин. Бундай субсидиялашган тарифлар Марказий Осиёнинг барча мамлакатларида мавжуд.

Рағбатлантирувчи механизмлар ҳавза режаларини амалга ошириш босқичида энг кўп қўлланилади.

Молиялашнинг алтернатив механизмлари нисбатан янги эканлигига қарамай, уларнинг Марказий Осиёнинг барча мамлакатларида қўллаш мумкин. Минтақадаги давлатлар қонунчилигида сувдан фойдаланиш ва муҳофаза қилишнинг давлат, давлатлараро ва ҳудудий дастурларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш ишлари давлат ва маҳаллий бюджетлар ҳисобига, ҳамда юридик шахслар, бюджетдан ташқари фондлар, ташкилотлар ва фуқороларнинг ихтиёрий аъзолик бадаллари ва маблағлари ҳисобига амалга оширилиши мумкинлиги белгилаб қўйилган.

Молиялаштиришнинг альтернатив механизмларини иккита катта блокларга бўлиш мумкин.

Биринчи блок турли мақсадлар учун турли миқёсда молиявий маблағларни ихтиёрий йиғишни ташкил этиш билан боғлиқ механизмларни ўз ичига олади. Бундай механизмларга ихтисослашган фондларни яратишнинг энг илғор методлари, шунингдек, экотизим хизматлари учун тўловлар механизмини киритиш мумкин.

Иккинчи блок эса иккита асосий механизмларни ўз ичига олади:

- грантлар ва конкурслар кўринишидаги донорлик ёрдамлари жалб этиш;
- давлат – хусусий мулк шерикчилигини ривожлантириш.

Донорлик ёрдами доирасида ҳар йили турли лойиҳаларни, жумладан сув хўжалиги сектори, сув таъминоти, қишлоқ хўжалигига янги технологияларни тадбиқ қилиш билан боғлиқ лойиҳаларни амалга ошириш учун маблағлар ажратилади. Иқлим ўзгариши ва форс-мажор ҳолатига мослашиш масалаларига катта эътибор қаратилади. Ҳавзавий режаларда акс эттирилган энг муҳим масалалар уларни донорлик дастурларига киритиш учун яхши асос бўлиб хизмат қилади. Режага киритилган турли тадбирларини донорлик маблағларига амалга ошириш давлат ва нодавлат ташкилотлари, шунингдек ҳавзавий ташкилотларнинг аъзолари ёрдамида амалга оширилиши мумкин.

Давлат - хусусий мулк шериклиги Марказий Осиё мамлакатлари учун янги механизм бўлиб, ҳозирда жуда тор доирада қўлланилади ва мавжуд қоидаларга кўра йўллар, мактаблар, касалхоналар ва шу қабиларни қуриш каби ижтимоий масалаларни ҳал этишга йўналтирилган. Бироқ йирик ташкилотларни режалаштириш жараёнига манфаатдор томонлардан бири сифатида жалб этиш, ҳавзавий режаларга киритилган тадбирларини амалга ошириш учун мазкур механизмдан фойдаланиш имкониятини бериши мумкинлигини таъкидлаш лозим.

5.3 Ҳавзавий режаларни ишлаб чиқиш ва амалга оширишда молиявий манбаларни жалб этишнинг муқобил усул ва йўллари.

Ҳавзаларда сув ресурслари бошқаришнинг самарали тизимини ташкил қилиш кўпинча йирик капитал маблағни талаб қилади. Бундай тадбирларга ирригацион тизимларини таъмирлаш ва қуриш, сувни ва энергияни тежашда самарали технологияларини тадбиқ қилиш, ичимлик ва суғориш сувлари билан таъминлаш хизматини йўлга қўйиш ва бошқарув тизимини оптималлаштириш каби лойиҳаларни киритишимиз мумкин. Бундай тадбирларни амалга ошириш имконияти фақатгина катта молиявий маблағлар мавжуд бўлгандагина яратилиши мумкин. Шунинг учун бугун дунёда Фондлар каби механизмлар ривожланиб бормоқда. Бундай фондларнинг шакллари, вазифаси, шунингдек даражаси турлича бўлиши мумкин. Фондлар алоҳида аҳоли пункти, дарё ҳавзаси ёки давлат миқёсида яратилиши мумкин. Қуйида бундай фондларнинг бир неча мисоллари келтириб ўтилган.

Револювер Фонди. Маҳаллий ва ҳудудий маъмурият учун маблағ тақчил бўлган шароитларда самарали молиявий механизмлардан бири ҳисобланади. Бундай фонднинг ғояси узоқ муддатларда ўзини оқлайдиган, қимматга тушадиган лойиҳаларда инвестицияни амалга ошириш учун молиявий ресурсларни йиғишдан иборат бўлади. Фонд қисқа муддатда ўзини қоплайдиган лойиҳаларни мунтазам равишда қайта-қайта инвестициялаш фондга келиб тушадиган нақд пул оқими ҳисобига янги ресурсларни тўплайди. Револювер Фондилари, қоидага кўра, сувни етказиб бериш учун электр энергияси ва бошқалар ресурслар учун тўловлар қисмини йиғиш ҳисобига шакилланади.

Револювер Фонди маҳаллий маъмуриятнинг ҳисоб рақами каби яратилиши мумкин шу аснода шаҳар маъмурияти лойиҳанинг эгаси ва шу вақтнинг ўзида Револювер Фонди эгаси ҳисобланади. Револювер Фонди фаолияти пул йиғиш жараёнининг ҳамма иштирокчилари учун шаффоф бўлиши жуда муҳимдир. Бундай ёндашув фондда бўлган ишончли муносабатни таъминлаш имкониятини беради.

Ҳавзавий режалаштиришда йиғилган фонд маблағи ҳавзавий ташкилотлар билан келишилган ҳолда энг муҳим масаларани ҳал этишга сарфланиши мумкин.

Фондларнинг иккинчи тури, ихтисослашган кечиктириб бўлмайдиган мавзуга оид масалаларни ҳал қилиш учун яратилаётган бюджетдан ташқари давлат фондлари ҳисобланади. Бундай фондларга экологик фондлар киритилиб, уларнинг вазифаларига табиий муҳитни тиклаш, келтирилган зарарни қоплаш ва шу қабилар қиради, Шунингдек суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш, коллектор-дренаж тизимларини қуриш ва қайта таъмирлаш, моддий техник базасини мустаҳкамлаш ва шу қабилар мақсадида мелиоратив фондлар ҳам яратилиши мумкин. Бунга Ўзбекистон республикасида ташкил этилган Мелиорация фондини киритиш мумкин.

Ўзбекистон Республикасида суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилашга катта эътибор қаратилади. Мамлакатда 2007 йилда

суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш бўйича фонд ташкил этилган ва 2008-2012 йилларда суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилашнинг Давлат Дастури қабул қилинди. Дастур доирасидаги қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг энг муҳим вазифаларидан бири мелиоратив ишларнинг буюртмачилари ва ижрочиларнинг маъсулятини ошириш ҳамда белгиланган вазифаларни қатъий молиялаштиришнинг ишончли механизмини таъминлаш, моддий техника базасини мустаҳкамлаш, сув хўжалиги ташкилотлари ва сувдан фойдаланувчилар уюшмаларини мелиоратив техника таркибини янгилаш ҳисобига суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини тубдан яхшилаш мақсад қилинган. Биринчи 4 йил ичидаёқ бажарилган ишлар бир миллион 164 минг гектар суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш, кучли ва ўртача шўрланган ерлар майдонини 81 минг гектарга камайтириш, шунингдек 360 минг гектардаги ер ости сувларини пасайтириш имконини берди.

Бундай фондларнинг асосий вазифаси фонд ҳисобида бюджет ва бюджетдан ташқари маблағларни тўплаш ҳисобланади. Фонд манфаатдор томонлар билан биргаликда атроф-муҳит ҳолатини яхшилаш бўйича узоқ мудатли ва ўрта мудатли давлат дастурларини ишлаб чиқади.

Бундай фондлар ҳам ҳавзавий режаларини асосий молиялаштирувчи манлардан ҳисобланиши мумкин. Режаларнинг тадбирлари алоҳида, блоклар билан ёки ихтисослаштирилган дастур ости дастури кўринишида фонддан молиялаштирилиши мумкин. Узоқ мудатли ва катта капитал маблағ талаб қиладиган лойиҳалар ҳам шундай экологик фондлар томонидан молиялаштирилиши мумкин.

Алтернатив молиялаштиришнинг етакчи механизмларидан бири экотизм хизматлари учун тўловлар ҳисобланади. Марказий Осиёнинг минтақавий экологик маркази мазкур механизмни тадбиқ қилишига йўналтирилган қатор лойиҳаларни амалга оширмоқда. Марказий Осиёда экотизм хизматлари учун тўловларининг тадбиқ қилишнинг дастлабки тажрибалари 2009 йилда пайдо бўла бошлади. Марказий Осиёдаги экотизимлар хизматлари учун тўловларнинг биринчи шартномаси 2011 йил 5 декабрда Қирғизистонда Чон-Аксув дарёси ҳавзасида имзоланди. Ҳозирда Қозоғистонда Тожикистон ва Ўзбекистонда ҳам мазкур механизмни тадбиқ қилиш абробацияси кетмоқда

экотизм хизматлари (ЭХ) – бу ўсимлик, ҳайвонот, микроорганизмлар тирик бўлмаган табиат дунёси билан мавжуд экотизимлар ўртасидаги динамик ўзаро таъсир натижасида инсон томонидан олинадиган мулкдир.

экотизим хизматлари учун тўловлар (ЭХТ) – бу ҳамжамият гуруҳлари бу яхшилашлар устида иш олиб бораётганларнинг харажатларини тўғридан-тўғри қоплаш схемасидир.

Бунда ЭХТ схемаси доирасида пул тўлаш турлари турлича бўлиши мумкин: пул, товарлар, хизматлар, мукофот, сертификатлар ва бошқалар. ЭХТ лойиҳаларини амалга ошириш ҳамкорликнинг учта асосий схемалари мавжуд: давлат, хусусий-давлат ва тўлиқ хусусий

ЭХТ механизми ҳисобига экотизим хизматларини “сотувчиси” ва

“харидорини” аниқлаш мумкин бўлган, ҳавзавий режалари тадбирлари амалга оширилиши мумкин.

Марказий Осиёдаги ЭХТ нинг намунаси:

ЭХТ схемасини Чон-Аксуу дарёси ҳавзасида тадбиқ қилиш тажрибаси. Қирғизистон.

Чон-Аксуу дарёси ҳавзаси Иссиқ-Кўл кўлидан шимолда жойлашган. Унга яйлов ва ўрмонлар билан қопланган тоғли жойлар кириб, у ерларда чорва етиштирилади ва кўлга яқин жойларда қишлоқ хўжалиги ерлари жойлашган бўлиб, дон экинлари, озуқабоб ўсимликлар ва мевалар етиштирилади.

Дарё оқими бўйлаб қуйида жойлашган фермерлар суғориш даврида кўпинча сув етишмаслигига дуч келишади ва оқим бўйлаб юқорида чорва жуда кўп боқилганлиги туфайли дарёда сувда эримаган чўкиндилар юқори даражада бўлиб, бу сув билан таъминлаш қувурларини ифлосланишига олиб келади.

экотизим хизмати: юқори сифатли сув билан барқарор равишда таъминлаш

Шартнома мазмуни ва манфаатдор томонлар:

2011- йил 5- декабрдаги ЭХТ нинг Биринчи битимининг амал қилиш муддати, экотизим хизматлари ҳақиқатдан ҳам талаб этилган сифатда тақдим қилинган ҳолда узайтириш имкониятлари билан бир йиллик муддатга тузилган эди.

Харидорлар:

- Сувдан фойдаланувчилар уюшмаси (суғориш учун сувдан фойдаланувчилар) тўлайдилар:

- Ўрмон хўжалигига: дарахтлар ва буталарни экишда, деворлар қуришда ва шу каби ҳамкорлиги учун йилига 10 одам/кун

- Яйлов кенгашига: яйловлар сифатини яхшилаш учун йилига 20 одам/кун

- Кўзиқорин терувчилар уюшмаси (ўрмон хўжалигидан фойдаланувчилар) ўрмон хўжалигига тупроқни тайёрланганлиги, дарахтлар эккани ва шу кабилар учун бир йилда 30 одам/кун кўринишида тўлайдилар

- Туристлар (рекреацион хизматлардан фойдаланувчилар) дарага чиққанларида ҳар бир одамдан 20 сўмдан ва ҳар бир машинадан 50 сўмдан ўрмон хўжалигига нақд пул тўлаши амалга оширилади.

Сотувчилар:

Ўрмон хўжалиги қуйидаги мажбуриятларни олади:

- Дарага чиқиш учун тўланган пулларнинг 10% ни мазкур дарага дарахтлар экишга ажратилиши;

- Янги кўчатларни тўсиқ билан ўраб қўйиши;

- Табиий ўрмонларни тиклаш учун энг стратегик участкаларни тўсиқ билан ўраб қўйиш;

- Яйлов кенгашлари ва шаҳар типдаги аҳоли яшаш жойлари маъмурияти билан ҳамкорлик қилиш;
- Яйлов кенгаши мажбуриятларга эга:
- Яйловларни бошқариш режасини ишлаб чиқиш;
- Яйловдаги максимал юклама бўйича тавсияларга риоя қилиш, алоҳида яйловларга киришни таъминлаш учун инфратузилмани таъминлаш, ўз-ўзини тиклаши учун яйловнинг баъзи участкаларини вақтинчалик тўсиқлар билан ўраб қўйиш;
- Ўрмон участкаларида чорвани боқиб туришни чеклаш ва назорат қилиш.

Воситачи ва мониторинг ташкилоти:

12 кишидан иборат соҳалараро гуруҳ ЭХТ шартномаси бўйича мажбуриятларни бажариш мониторингини амалга оширади. Баҳолаш натижалари асосий ҳамма манфаатдор секторларнинг вакилларидан, 20 та аъзодан ташкил топган лойиҳанинг Мувофиқлаштирувчи Кенгашига кўриб чиқиш ва баҳолаш учун тақдим қилинади.

Молиявий механизм

Тўлов шакллари: ҳамма тўловлар амалий шаклда амалга оширилади.

Эришилган натижалар:

- 1) 2012 йил 7- майда 4 гектар дарахтзор – 13.000 кўчатлар 32 та кўзиқорин терувчиларнинг вакиллари ва 3 та сувдан фойдаланувчилар томонидан экилди. Мазкур кўчатлар сув бўлишнинг юқори қисмидан ўрмон экотизимининг яхшилашга ёрдам бериши ва мазкур ерларда эрозия юзага келиши эҳтимолини йўқотиши кутилмоқда.
- 2) Ўрмон хўжалиги томонидан ўрмон ва яйлов ўртасидаги чегарада, ўрмон қисмида бир нечта ”микроқўриқхоналар” яратилган. Мазкур тўсиқ билан ўралган учаскалардан мақсад чорва томонидан кўрсатилётган салбий таъсирни, бу таъсир натижасида тупроқ деградацияси, эрозия, ўсимликлар табиий равишда тикланиши имконияти йўқлигини яйлов эгаларига кўрсатиш ҳисобланади.
- 3) 2012 йил 5-сентябрда ЭХТ шартларини бажарилишининг мониторинг ва баҳолаш бўйича биринчи ташриф ўтказилди.
- 4) 2012 йил 6-сентябрда Мувофиқлаштирувчи Кенгаш шартномани кийинги йилда давом эттиришга Қарор Қилди.

Шундай қилиб, ҳавзавий режаларини ишлаб чиқиш ва амалга оширишни молиялаштиришни турли манбаларидан фойдаланиб амалга ошириш мумкин. Молиялаштиришнинг ҳамма механизмлари ва усуллари йиғиндиси ҳавзавий режаларни бажаришни кафолатлаш имкониятини беради.

Бироқ ҳавзани режалаштиришда тадбирларни ишлаб чиқиш босқичида қайси таклиф қилинган молиявий механизмларни у ёки бу тадбирларга қўлланилишини олдиндан асослаш зарур.

Ўз ўзини назорат қилиш саволлари:

1. Ҳавзавий режаларни ишлаб чиқишда зарурий ҳаражатлар турлари;
2. Ҳавзавий режаларни амалга оширишда зарурий ҳаражатлар турлари;
3. Ҳавзавий режаларни мониторинг қилишда зарурий ҳаражатлар турлари;
4. Ҳавзавий режаларни ишлаб чиқиш ва амалга оширишни молиялаштиришнинг эҳтимолий манбалари;
5. Ҳавзавий режаларни ишлаб чиқиш ва амалга оширишда молиявий манбаларни жалб этишнинг муқобил усул ва йўллари;
6. Экотизим хизматлари тушунчасининг мазмуни;
7. Экотизим хизматлари учун тўлов нима?

1. A Handbook for Integrated Water Resources Management in Basins. THE GWP AND THE INBO. Printed by Elanders, Sweden, 2009. ISBN: 978-91-85321-72-8
2. Ahmed Tayia & Kaveh Madani. Transboundary water conflict resolution mechanisms. Available at <http://www.globalpolicy.org/security/natres/water/2001/1001fpol.htm>
3. Babbitt, Eileen, Diana Chigas, and Robert Wilkinson 2013: Theories and Indicators of Change Briefing Paper: Concepts and primers for conflict management and mitigation.
4. Barreteau, O. (2003). The joint use of role-playing games and models regarding negotiation processes: characterization of associations. *Journal of Artificial Societies and Social Simulation*, 6 (2). Available at <http://jasss.soc.surrey.ac.uk/6/2/3.html>, accessed 13 April 2010.
5. Burt, Murray and Bilha Joy Keiru 2013: "Community water management: Experiences from the Democratic Republic of the Congo, Afghanistan, and Liberia." Washington, DC: The Environmental Law Institute (ELI), United Nations Environment Programme (UNEP).
6. Butts, Kent Hughes 1997: "The Strategic Importance of Water," in *Parameters*, Spring 1997, pp. 65–83.
7. Castro, J. E. (2007). Water governance in the twentieth-first century. *Ambiente e Sociedade*, 10 (2), 97–118.
8. Chellaney, Brahma 2013: "Water, Peace, and War: Confronting the Global Water Crisis." Rowman & Littlefield.
9. Dewulf, A., Craps, M., Bouwen, R., Taillieu, T. and Pahl-Wostl, C. (2005). Integrated management of natural resources: dealing with ambiguous issues, multiple actors and diverging frames. *Water, Science and Technology*, 52, 115–24.
10. Environment Conflict and Cooperation 2010: "Water is transboundary, even at the village level". *Environment Conflict and Cooperation*, ECC Newsletter, October 2010. Available at http://www.ecc-platform.org/index.php?option=com_content&view
11. Geldof, G. D. (1995). Adaptive water management: integrated water management on the edge of chaos. *Water Science and Technology*, 32 (1), 7–13.
12. GWP & INBO (2009) A handbook for Integrated Water Resources Management in Basins. Report of the Global Water Partnership and the International Network of Basin Organizations. Erlander's Publishers, Sweden.
13. Hooper, B (2006) Key performance indicators of river basin management. Alexandria, VA: Institute for Water Resources, US Army Corps of Engineers
14. Impacts, Adaptation and Vulnerability. Contribution of Working Group II to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change, eds. M. L. Parry, O. F. Canziani, J. P. Palutikof, P. J. van der Linden and C. E. Hanson. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 173–210.
15. Introduction to the IWRM Guidelines at River Basin Level. © UNESCO 2009
16. ISBN 92-9220-003-8, UNESCO, 2003. Printed in Canada
17. Jean Burton. Integrated Water Resources Management on a Basin Level. A Training Manual. Translated from the French book *La gestion intégrée des ressources en eau par bassin*. Manuel de formation, Institut de l'énergie et de l'environnement

- pour la Francophonie (IEPF), 2001, 280 pages, ISBN 2-8948-00-5 (www.iepf.org).
18. Kundzewicz, Z. W., Mata, L. J., Arnell, N. W. et al . (2007). Freshwater resources and their management. In *Climate Change 2007*:
 19. Maktari, A.M.A. (1976) "Islamic water law," in G. Radosevich et al., editors, *Proceedings of the International Conference on Global Water Law Systems*. Colorado State University, *Natural Resources Journal*(July) 33(3): 797–839.
 20. Pahl-Wostl, C. (2007a). Requirements for adaptive water management. In *Adaptive and Integrated Water Management. Coping with Complexity and Uncertainty*, eds.
 21. Pahl-Wostl, C. (2007b). Transition towards adaptive management of water facing climate and global change. *Water Resources Management*, 21 (1), 49–62.
 22. Percival, Victoria and Thomas Homer- Dixon 1998: "Environmental Scarcity and Violent Conflict: The Case of South Africa," in *Journal of Peace Research*, Vol. 35, No. 3, pp. 279–298.
 23. Phillips, D.J.H., Allan, J.A., Claassen, M., Granit, J., Jägerskog, A., Kistin, E., Patrick, M., and Turton A. (2008).
 24. Postel, Sandra L. and Aaron T. Wolf 2001: "Dehydrating Conflict," in *Foreign Policy*, September/October 2001, pp. 60–67.
 25. Shuval, H. "Approaches to resolving the water conflicts between Israel and her neighbors – A regional water-for-peace plan," *Water International*(September) 17(3): 133–143.
 26. Smith, D.L. (1989) "The rewards of Allah" *Journal of Peace Research*26(4): 385–398.
 27. The TWO Analysis: Introducing a Methodology for the Transboundary Waters Opportunity Analysis. Report 23. Stockholm International Water Institute (SIWI): Stockholm, Sweden.
 28. *Toward convergence between theory and practice*. Washington, DC: USAID and AMEX International. Available at <https://dec.usaid.gov/dec/content/GetDoc.axd?ctID=ODVhZjk4NWQtM2YyMi00YjRmLTkxNjktZTcxMjM2NDBmY2Uy&rID=MzMzNDI3&pID=NTYw&attchmnt=VHJlZQ==&rdp=ZmFsc2U=>
 29. *Water & conflict. A toolkit for programming*. USAID.
 30. Welch, J.R. (1996) "The dry and the drier: Cooperation and conflict in Moroccan irrigation," in J.B. Mabry, editor, *Canals and Communities: Small Scale Irrigation Systems*. Tucson: University of Arizona Press.
 31. Wolf, Aaron T. 1999: *Water and Human Security* (AVISO No. 3, June 1999). Victoria, Canada: The Global Environmental Change and Human Security Project. Available at <http://cip.management.dal.ca/publications/>
 32. Wolf, Aaron T. 1999: "Criteria for Equitable Allocations: The Heart of International Water Conflict," in *Natural Resources Forum*. Vol. 23 #1, February 1999. pp.
 33. Wolf, Aaron T., Alexander Carius, and Geoffrey Dabelko 2005: *Managing Water Conflict and Cooperation: State of the World 2005: Chapter 5 "Redefining Global Security."* Washington, DC: The World watch Institute. Available at

http://tbw.geo.orst.edu/publications/abst_docs/wolf_sow_2005.pdf

34. World Bank (2009). Strategic Environmental Assessment-Improving Water Resources Governance and Decision Making: Case Studies, Paper No. 116., Washington, DC, USA

35. Методическое пособие по созданию Бассейновых советов. Проект ПРООН «Разработка национального плана по Интегрированному управлению водными ресурсами и водосбережению в Казахстане». Алматы, 2005 – 48 стр.

36. Планы интегрированного управления водными ресурсами. Учебное пособие и руководство по применению. International Network for Capacity Building in Integrated Water Resources Management. 2005. -103 стр.

37. Пособие по бассейновому планированию. Алма-Аты, РЭЦЦА, 2014, - 40 стр.

38. РЭЦ ЦА (2011). Анализ деятельности в области адаптации к изменению климата в Центральной Азии. Потребности, рекомендации, практики, Алматы.